

Međutjecaj latinskog i sabelskih jezika

Lulić, Lovro

Master's thesis / Diplomski rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:802340>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-27**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za klasičnu filologiju

Sveučilišni diplomski studij

Latinski jezik i rimska književnost (dvopredmetni); smjer: nastavnički

Lovro Lulić

Međutjecaj latinskog i sabelskih jezika

Diplomski rad

Zadar, 2024.

Sveučilište u Zadru
Odjel za klasičnu filologiju
Sveučilišni diplomski studij
Latinski jezik i rimska književnost; smjer: nastavnički

Međutjecaj latinskog i sabelskih jezika

Diplomski rad

Student/ica:
Lovro Lulić

Mentor/ica:
doc. dr. sc. Maria Mariola Glavan

Komentor/ica:
izv. prof. dr. sc. Nada Bulić

Zadar, 2024.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Lovro Lulić**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Međusobni utjecaj latinskog i ostalih italskih jezika** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 16. ožujka 2024.

SAŽETAK

Međutjecaj latinskog i sabelskih jezika

Sažetak

Genetska srodnost latinskog i ostalih italskih jezika je već odavno općeprihvaćena. Međutim, jezici koji su se govorili na apeninskom poluotoku u antici su bili i u arealnom doticaju, uključujući latinski jezik; taj je arealni utjecaj bio tako intenzivan da su neki znanstvenici nijekali bližu genetsku srodnost italskih jezika odnosno postojanje italske grane kao zasebne indoeuropske grane jezika, smatrajući da su sličnosti među tim jezicima nastali putem međusobnog intenzivnog doticaja na tlu antičke Italije. Ali u ovom ću radu razmatrati međutjecaj latinskog i sabelskih jezika, ponajprije oskog i umbrijskog, budući da su daleko najbolje posvjedočeni među njima. Autori Weinreich, Haugen i Filipović su razvili teorije o jezicima u kontaktu na kojima ću temeljiti analizu. U sklopu toga ću se najviše osloniti na Iguvinske ploče odnosno na Cippus Abellanus, budući da su to najduži sačuvani spomenici na sabelskim jezicima, no razmatrat će se i odraz kontakata sa govornicima sabelskih jezika na latinski jezik. Spomenuti međutjecaj će se razmatrati na nekoliko razina: fonološka, sintaktička, leksička odnosno onomastička.

Ključne riječi: latinski, međusobni utjecaj, jezici u kontaktu, oskijski, umbrijski

Cross-influence between Latin and the Sabellic languages

Abstract

The genetic relationship between Latin and the other Italic languages has long been accepted. The languages spoken on the Apennine peninsula, including Latin, however, were already exposed to areal contact in antiquity; this areal influence was so intense that some researchers denied the existence of the Italic branch as a distinct indo-european branch of languages, deeming that the similarities between those languages came to be through intense mutual contact on the soil of ancient Italy. In this paper I examine the cross-linguistic influence of Latin and Sabellic languages, especially of Oscan and Umbrian, based on language

contact theory. The authors Weinreich, Haugen and Filipović developed theories on languages in contact on which I will base the analysis. In this context, I will rely mostly on the Iguvine tablets and Cippus Abellanus as they are the longest preserved monuments of Sabellic, but I take into account the influence of the contact with the speakers of Sabellic on Latin. The cross-influence will be examined in several layers: phonological, syntactical, lexical and onomastic.

Key words: Latin, cross-linguistic influence, languages in contact, Oscan, Umbrian

Sadržaj

1. Uvod.....	1
1.1 Teorijski okvir	1
1.2 Metodologija i opis korpusa	2
2. Kratak pregled latinske i sabelske fonologije i grafije	3
2.1 Latinski fonološki sustav	3
2.1.1 Latinski konsonanti	3
2.1.2 Latinski vokali	4
2.2 Sabelski fonološki sustav	5
2.2.1 Sabelski konsonanti	5
2.2.2 Sabelski vokali.....	5
2.2.2.1 Umbrijski vokali.....	5
2.2.2.2 Oskički vokali.....	6
2.3 Različita pisma i problem grafije	6
3. Utjecaj latinskog jezika na ostale italske jezike	7
4. Utjecaj ostalih italskih jezika na latinski jezik: Konsonanti	10
4.1 Labiovelari.....	10
4.2 Ponašanje ili gubljenje poluvokala <i>v</i> i približnika <i>i</i>	13
4.3 Srednje <i>f</i>	14
4.4 Ozvučenje i izostanak ozvučenja (očekivanog) te obezvučenje.....	18
4.5 Lambdacizam	21
4.6 Deltacizam	23
4.7 Nazalna asimilacija.....	24
4.8 Plozivi/slijed dva ploziva	25
4.9 Rotacizam/odsustvo rotacizma	27
4.10 Gubljenje nazala <i>n</i>	29
4.11 Gubljenje konsonanata <i>s</i> , <i>r</i> ili <i>h</i>	29
4.12 Intruzija <i>k</i> , <i>d</i> , <i>p</i> i <i>w</i>	31
4.13 Lateral „l pinguis“	32
4.14 Lateralna asimilacija.....	33
4.15 Asibilacija.....	33
4.16 Slogovno <i>r</i>	36
5. Sabelski utjecaj na latinski jezik: Vokali.....	36
5.1 Sinkopa.....	36

5.2 Anaptiksa	37
5.3 Apokopa i elizija.....	38
5.4 Dugi vokali	39
5.5 Izmjena vokala <i>e</i> i vokala <i>o</i>	39
5.6 Vokal <i>y</i>	41
5.7 Slabljenje vokala <i>o</i> u vokal <i>u</i>	41
5.8 Slabljenje vokala <i>a</i> u vokal <i>e</i>	43
5.9 Opuštanje vokala <i>i/i</i> /diftonga <i>ei</i> u <i>e</i> odnosno <i>é</i>	44
5.10 Slabljenje kratkog vokala <i>e</i> u vokal <i>i</i>	46
5.11 Slabljenje dugog vokala <i>é</i> /diftonga <i>ei</i> /diftonga <i>ae</i> u <i>í</i>	47
5.12 Monoftongizacija diftongā <i>ou/oi</i> u <i>ó</i> , <i>au</i> u <i>ó</i> i <i>ae</i> u <i>é</i> (nakon gubljenja <i>g</i>)	48
6. Leksik ostalih italskih jezika u latinskom jeziku	50
6.1 Antroponimi sabelskog podrijetla	50
6.2 Etnonimi sabelskog podrijetla	53
6.3 Teonimi.....	54
6.4 Umbrooskički frazemi u latinskom jeziku	55
7. Zaključak	56
Prilog.....	58
Literatura	63

1. Uvod

Rimljani su se oduvijek susretali s drugim latinskim i opće italskim plemenima, ali od uspostave Republike u 6. st. pr. Kr. počinje širenje Rima i sve veći prestiž na kopnu. Nepobitna je činjenica da su Rimljani podčinili Umbriju već oko 3. st., a Kampaniju i Lukaniju krajem 2. st. Ta su rimska osvajanja ostavili traga u latinskom, ali također i u sabelskim jezicima, što se odražava u posuđenicama i fonološkim razvojem. Posebno je zanimljiv labijal *f* u rimskim riječima i imena magistratura te njihova prilagodba u oskoumbrijskom.

Na temelju teorijâ o jezicima u kontaktu čiji su glavni predstavnici Filipović, Haugen, i Weinreich razmatrat ćemo fonološku prilagodbu sabelskih riječi u latinskom uzimajući u obzir ulogu raznih sabelskih idioma. Obradit ćemo i fonološku povezanost sabelskih posuđenica te ćemo izvornike uspoređivati s rekonstruiranim oblicima. Cilj je ovog rada razmatrati prikupljen korpus sabelskih posuđenica koje se nalaze u latinskom leksiku i spomenute u mnogim glosama, te na temelju tog korpusa opisivati promjene u glasovima koje su uočene u zadanom korpusu prilikom njihove prilagodbe u latinski jezik. To ćemo učiniti pomoću etimologija koje ćemo ponuditi kako bismo ustanovilo na koji su način strane riječi sabelskog podrijetla prilagođene u latinski jezik.

Ovaj je rad podijeljen u sedam većih cjelina. U prvoj, uvodnoj, cjelini opisuje se teorijski okvir te metodologija rada i opis korpusa. U drugom dijelu rada uspoređuju se latinski i sabelski fonološki sustavi. Treći dio rada posvećen je razmatranju rimskih posuđenica u sabelskim jezicima. Četvrti se pak dio svodi na objašnjavanje fonoloških prilagodbi sabelskih riječi na konsonantskoj razini; a u petom dijelu se razmatraju promjene na vokalnoj razini. U šestom se dijelu rada obrađuje reprezentativan onomastički korpus sabelskih vlastitih imena posvjedočenih u latinskim tekstovima. U posljednjem se sedmom dijelu nalazi zaključak. Na kraju rada nalazi se prilog, u kojemu su rezimiraju najvažnije fonološke promjene iz analiziranog korpusa.

1.1 Teorijski okvir

U ovom ćemo poglavlju razmatrati teoriju kontakta u lingvistici. Najveći doprinos ovom dijelu lingvistike doprinijeli su Weinreich i Haugen, a kod nas Filipović.¹ Zanimljivo je da su obojica svjetskih znanstvenika naglasili preduvjet diglosije za stvaranje jezičnih kontakata.² Prvi smatra da je jezična interferencija najbolje opisuje promjene koje se događaju

¹ Vidi: Weinreich 1968.; Haugen 1953.; Filipović 1986.

² Vidi: Weinreich 1968.; Haugen 1953.

u usvajanju tuđica u jezik.³ Drugi pak opisuje način na koji su se na primjeru norveške bilingvalne zajednice u SAD-u posuđenice prilagodile u jezik primalac vidom zamjene glasova iz jezika davaoca kojih nije bilo u jeziku primaocu.⁴ Filipović u knjizi *Teorija jezika u kontaktu: Uvod u lingvistiku jezičnih dodira* naglašava problem prilagođavanja posuđenica u jeziku primatelja na fonološkoj razini jer postoje određene razlike u fonološkim sustavima tih dvaju jezika. Tada se zbiva pojava pri kojoj se glasovi koje nema jezik primatelj, a posjeduje jezik davatelj, zamijene drugim glasovima koji su najčešće fonetski slični izvornim glasovima. Taj se proces zove *fonemizacija*, a postoje tri vrste fonemizacije: ona može biti slobodna, djelomična ili potpuna.⁵ Na temelju ovog teorijskog okvira ćemo u sljedećem poglavlju razmatrati fonološki sustav latinskog jezika naspram fonološkom sustavu koji se rekonstruira za sabelske jezike.

1.2 Metodologija i opis korpusa

Radi analize sabelskih posuđenica u ovom smo radu sastavili katalog latinskih posuđenica u sabelskim jezicima, odnosno sabelske posuđenice u latinskom; taj se katalog nalazi u prilogu ovog rada. Prikupljeni se korpus sastoji od ukupno 10 posuđenica latinskog podrijetla i 268 posuđenica sabelskog podrijetla, te uključuje i riječi faliskičkog i prenestinskog podrijetla iako nisu sabelski jezici nego se grupiraju skupa s latinskim u faliskičko-latinsku granu italskih jezika. Elementi ukazuju da neki leksem ima sabelsko porijeklo, ali je nemoguće točno odrediti o kojem se sabelskom jeziku radi. Spominjat će se starolatinski posvjedočen uglavnom na epigrafičkim spomenicima. U sabelske jezike ubrajaju se još i, pored oskičkog i umbrijskog, pelignijski, sabinski, samnitski, predamnitski, marucinski, marsijski, volski, hirpinski, hernički, vulturski i mnogi drugi malo posvjedočeni jezici.⁶

U katalogu smo priložili popis posvjedočenih riječi zajedno s etimologijom ako je poznata. Glasovne promjene koje su analizirane u ovom radu su razvrstane unutar korpus koji se nalazi u prilogu, a on uključuje latinske riječi u sabelskom, odnosno, sabelske riječi koje se nalaze u latinskome. Razlučili smo promjene u tri skupine, odnosno, zasebno se navode promjene kod konsonanata, vokala i diftonga. Promjene se objašnjavaju primjerima iz korpusa. One su prikazane u tablici koja se nalazi u zaključku ovog rada.

³ Weinreich, 1968: 14–68.

⁴ Haugen, 1953: 423–438.

⁵ Filipović, 1986: 72.

⁶ Matasović, 2010: 25–26.

No, ono što možda izmiče prosječnom latinistu jest zapaženje da značajan, iako ne velik, utisak je sam latinski jezik primio od sabelskih jezika, makar je veći utjecaj bio obrnut, iz latinskog na sabelske jezike. Podijelit će se sve fonološke promjene i po njima će se redati glose/izrazi koji su od interesa kako bi se povezala međuovisnost ovih jezika. Također, namjera da se demistificiraju sabelski jezici kao nerazumljivi i predaleki od latinskog, jer upravo činjenica se i latinski i sabelski jezici klasificiraju pod italske jezike, ukazuju da su genetski i srodni, i proučavanje njihova međuutjecaja uvelike može pomoći njihovu razumijevanju. Ovo je studija ima jedinstven fokus - upravo sveza koje povezuju tri polja - starolatinske napise, latinski standard i romansku ostavštinu - vulgarni latinski i suvremenu romanštinu.

Cilj je ovog rada razmatrati na koji je način latinski jezik utjecao na italske jezike, odnosno na koji su način italski jezici utjecali na latinski jezik na fonološkoj, leksičkoj i morfološkoj razini. Korpus koji se razmatra u ovom radu dolazi od starolatinskog korpusa koji je najbolje posvjedočen kroz epigrafičku građu, zatim posvjedočeni italski korpus koji se također sastoji gotovo isključivo od natpisne građe te će se u obzir uzimati i rekonstruirani vulgarni latinski jezik, čija se rekonstrukcija temelji na poredbeno proučavanje romanskih jezika.

2. Kratak pregled latinske i sabelske fonologije i grafije

U ovom ćemo poglavlju prikazati u čemu se sastoji latinski fonološki sustav i usporediti ga sa sabelskim fonološkim sustavom kako bismo čitatelju razjasnili zašto su se određene promjene dogodile pri adaptiranju posuđenica jednog jezika u drugi. Koristili smo znakove *International Phonetic Alphabet*, odnosno IPA (hrv. Međunarodna fonetska abeceda) da bismo na fonetski način označavali glasove.

2.1 Latinski fonološki sustav

U nastavku slijedi opis latinskog fonološkog sustava. Gradivo je prikazano u tablicama. Tablice su podijeljene na konsonante i na vokale. Pod latinski se ovdje podrazumijeva rekonstruirani govor u doba Cicerona iz 1. st. pr. Kr.

2.1.1 Latinski konsonanti

Latinski je još imao palatalni poluvokal /j/ koji se piše kao {i} i glotidni ploziv [h]. Latinski je jezik imao dva frikativa: [s] i [f]. Glas [f] se uglavnom javlja na početku riječi, a rijetko u sredini.

Tablica 1. Latinski konsonanti

	Labijali	Dentali	Velari	Labiovelari
Plozivi	p b	t d	k g	k ^w g ^w
Aspirate	p ^h	t ^h	k ^h	
Frikativi	f			
Sibilanti		s		
Nazali	m	n		
Likvide		r, l		
Poluvokali				v /w/

Latinske sonante dijelimo na nazale i likvide. Dva su nazala: labijalno [m] i dentalno [n]. Dvije su likvide: [r] i [l]. Aspirate su se izgovarale u grčim posuđenicama, a i u nekim riječima i imenima italskog podrijetla kao što su *pulcher* i *Cethégus*.⁷ Neki od gore navedenih konsonanta mogli su se javljati u latinskome kao geminate. Digraf {x} je predstavljao [ks].

2.1.2 Latinski vokali

Latinski je vokalni sustav imao kratku i dugu, odnosno otvorenu i zatvorenu opoziciju. Kratki su se vokali izgovarali opušteno/centralizirano kao [ɪ], [ɛ], [ɔ] i [ʊ], a dugi su se vokali izgovarali perifirizirano/napeto kao [i:], [e:], [o:] i [u:].⁸

Tablica 2. Podjela latinskih vokala.

	Prednji	Centralni	Stražnji
Visoki	i [ɪ] í [i:]	i/u [y]	u [ʊ] ú [u:]
Srednji	e [ɛ] é [e:]		o [ɔ] ó [o:]
Niski		a [a] á [a:]	

Srednji vokal je bio [y] koji se vidi u oscilacijama *opt̄imus/opt̄umus*, *lacrima/lacruma* te *documentum/documentum*.⁹ Glavni su diftonzi *ae* [ai], *oe* [oi] i *au*, a rijetki su diftonzi *ui* kao ponekad u *huic* i *cui*, *ei* u uzviku *hei*, i *eu*.¹⁰

⁷ Clackson i Horrocks, 2007: 190.

⁸ Allen, 1978: 47–49.

⁹ Allen, 1978: 56–59.

¹⁰ Allen, 1978: 42.

2.2 Sabelski fonološki sustav

U nastavku slijedi opis sabelskog fonološkog sustava. Gradivo je prikazano u tablicama. Tablice su podijeljene na konsonante i na vokale. Glasovi u **boldu** odnose se i na umbrijski i oski, a u *italiku* samo na oskički jezik.

2.2.1 Sabelski konsonanti

Sabelski su jezici još imali palatalni poluvokal /j/ koji se piše kao {i} te labiovelarni poluvokal [w] koji se piše kao v. Glotidni ploziv [h] najčešće dolazi od pie. *p ili k^l, za razliku od latinskog koji se izvodi od *g^{jh}. Često se nije izgovarao kao i u latinskom jer služi kao hijat ili oznaka dugog vokala. Sabelski su jezici imali nesibilantni frikativ [f] koji se mogao javiti bilo gdje u riječi, te sibilantni frikativ [s], vlastit umbrijski ζ [ʃ], a oski vlastit afrikat z [tʃ].¹¹

Tablica 3. Sabelski konsonanti i poluvokali

	Labijali	Dentali	Velari
Plozivi	p b	t d	k g
Nesibilantni frikativ	f		
Sibilantni frikativi		s ζ [ʃ]	
Afrikate		z [tʃ]	
Nazali	m	n	
Likvide		r l ř [r]	

Sabelske sonante dijelimo na nazale i likvide. Dva su nazala kao u latinskom: labijal [m] i dental [n]. Tri su likvide, [r], [l] i ř koja se može izgovarati kao odgovarajući češki glas [r]¹².

2.2.2 Sabelski vokali

Razlikujemo umbrijski i oski vokalni sustav.

2.2.2.1 Umbrijski vokali

Umbrijski je vokalni sustav bio jednostavan. Jedino je umbrijski napisan latinskim alfabetom (ovdje u *italiku*) razlikovao zatvoreno [o] i otvoreno [ɔ].

Tablica 4. Podjela umbrijskih vokala

	Prednji	Centralni	Stražnji
--	----------------	------------------	-----------------

¹¹ Zair, 2016: 3.

¹² Buck, 1904: 24.

Visoki	i [i]	<i>i/u</i> [y]	u [u]
Srednji	e [ɛ]		<i>o</i> [ɔ]
Niski		a [a] ¹³	

2.2.2.2 Oskički vokali

Oskički je vokalni sustav je kod visokih vokala imao kratku i dugu, odnosno otvorenu i zatvorenu opoziciju. Zatvoreni su se visoki vokali izgovarali perifirizirano/napeto i pisali **i** [i] i **u** [u], a otvoreni, srednjevisoki vokali su se izgovarali opušteno/centralizirano i pisali **í** [e] i **ú** [o].¹⁴ Jedino je oski napisan latinskim alfabetom (ovdje u *italiku*) razlikovao zatvoreno [o] i otvoreno [ɔ].

Tablica 5. Podjela oskih vokala

	Prednji	Centralni	Stražnji
Visoki	i [i] íí [i:] ¹⁵	<i>i/u</i> [y]	u [u]
Srednjevisoki	í [e]		ú [o]
Srednjeniski	e [ɛ]		<i>o</i> [ɔ]
Niski		a [a]	

2.3 Različita pisma i problem grafije

Umbrijci su imali dva pisma kojim su pisali: latinsko pismo i svoje autohtono, rodno pismo. U svom pismu su proširili etruski alfabet s dva nova znaka: **ç** (ponegdje **̀**) koje je nastalo od *c* koje je pisano *k* i **ř** s fonetskom vrijednošću [r̥]. Fonem se nekad uvjetno uspoređuje s češkim **ř**, glasom najbolje opisanim kao alveolarnim vibrant-frikativom /r̥/ prema Priručniku Međunarodnog fonetskog društva.¹⁶ Zanimljivo, glas **ř** u češkom ima bezvučni alofon u okolinama zvučnog jednačenja. Ako je proto-nordski *r* uistinu bio sličan glas, također je mogao biti pogođen završnim obezvučivanjem, iako bi kasnije međustapanje s *r* učinilo tu međufazu nejasnom.¹⁷ Potonji fonem je prikazivan na umbrijskim natpisima latiničnim alfabetom

¹³ Buck, 1904: 33.

¹⁴ Buck, 1904: 34.

¹⁵ Id: 35.

¹⁶ Handbook of the International Phonetic Association, 1999, 71.

¹⁷ Thöny, 2017: 57.

grafikama *rs*. Dakle došlo je do promjene intervokalskog *d > ř* s čime se može iznijeti paralela *d > r* koja se dogodila i u latinskom, npr. *meridiés < medidiés*.¹⁸

Umbrijski grafički inventar ima poseban znak *ř* kao u **peři** koji odgovara slijedu *rs* u latinskom grafičkom inventaru umbrijskog jezika *persi*=lat. *pede* 'nogom' ili u **piře/peře** *persei* **k^wid-id* 'ako/što'. Može se izgovarati kao češko „podignuto“ *r* [r]¹⁹. Ali ne odgovara svako *rs* u latinskom pismu umbrijskog jezika slijedu *ř* u rodnom grafičkom inventaru. Ponekad imamo *rs* u oba: **turse** i *turse* =*Terrae* 'božici terora/straha, Teri',²⁰ **teřa** i *dirsa* =lat. *didát* 'dao bi' te **ařfertur** i *arsfertur* =*adfertor, óris, m.* 'svećenik'.²¹

Napis na Marsu iz Todija, **ahal trutitis řunum řeře** se može shvatiti kao *ahal trutitis dunum dede* zbog etruske ruke i hiperkorektnog (specifično umbrijskog) znaka *ř* za *d* u značenju 'Ahal, sin Druta/Truta je dao (ovaj) dar'.²²

Oski su, pak, za razliku od Umbra pisali trima pismima: rimskim pismom, kao i Umbri, grčkim alfabetom, i napokon, svojim autohtonim, rodnim pismom, dok Umbri samo svojim i rimskim. Važnost razlikovanja grafičkog inventara je ogromna jer je sustav pisanja drugačiji, a nama tumačenje teže - rodni umbrijski grafički inventar nema znak *o* (nema ga ni oskički), *g* i *d*, a često miješa *p* i *b*, otud problemi s etimologizacijom. Rijetko postoji i umbrijski problem nerazlikovanje *c* i *g* u **acum** =*agere* 'činiti'. Sabelski grafički inventari također imaju znakove kojih nema u rimskom grafičkom inventaru *ř*, *ç*, *í*, *ú* - stoga proizlaze problemi kako ih prikazati - postoji dvosmislenost jesu li pravi odrazi u rimskom - ili su prilagođeni. Da ne govorimo o grčkom alfabetu oskičkog jezika - *η* i *ω* ne ukazuju ništa drugo nego *ε* i *o*, još manje je znakova u grčkom za vokale jer nema *í* i *ú*, te je teže shvatiti vokalske odnose i *h* koje može označavati /h/ i /ε/.²³

3. Utjecaj latinskog jezika na ostale italske jezike

Iako je iznimno malen korpus sabelskih i ostalih italskih tekstova, vidimo neke plozive i sonante, ali i vokale koji nam ukazuju da su riječi posuđene iz latinskog jezika. Slijedi opis tih primjera.

Ponekad se međuvokalsko *j*, pisano kao *i*, geminiralo. Ciceron spominje, da se *máius*

¹⁸ Urbanová, 2003: 11.

¹⁹ Buck, 1904: 24.

²⁰ De Vaan, 2008: s.v. *terreó*.

²¹ Fortson, 2004: 298.

²² Buck, 1940: 310.

²³ Zair, 2016: 3.

'veće' i *péius* 'gore/lošije' izgovaraju kao *maius* i *peius*, i stoga bi se po njemu tako trebali pisati. To se i potvrdilo u oskom *Pompaiians =Pompéiánis* 'Pompejanima'.²⁴

Oskički je **akkatus** preko sinkope od oblika **aduokā-* i **ado-kā* u konačnici vjerojatno posuđenica od latinskog *advocati* 'odvjetnici'.²⁵

Oskički glagoli **hafiest** 'držat će' i **hīpid** =*céperit* 'bio bi uzeo' te **hīpust** 'uzet će' (**hap** je alternacija od **haf**) se slažu s latinskim *habeó*, 2. 'imam', keltskim *gabh* 'uzimati' i engleskim *give* 'davati', dok umbrijsko **neiřhabas** i **ha(h)tu** ukazuju da je **g^heh₁b^h*- proizvelo **g^heb-* s preglotaliziranim *-b- u rano doba i da je ovaj suglasnik na svršetku korijena već bio poopćen u italskom protojeziku. Možda su umbrijske riječi na **hab-** došle iz latinskog.²⁶

Promjena **r̥i-* u geminatu *rr* se može posvjedočiti i u oskičkoj riječi **vikturraí**, posuđenici od latinskog *Victória*, ali fonološki pooskljeno u odrazu srednjeg vokala kao <u>,²⁷ i u redukciji završnog [ija] u *-*ĵā*.²⁸ Otud možda oskički antroponim *Mamurra*. Znamo da *vikturraí* treba biti posuđenica jer bi naslijeđen slijed *-kt- proizveo <ht> u oskičkom.²⁹ Na isti način možda je i rimski gentilicij *Arrius* došao od oskog *αρριες* jer se ujednačilo u **r̥i* u *rr/pp*.³⁰

Oskički **lígatús**, **lígud** i **lígis** te marucinsko *lixs* su moguće posuđenice iz latinskog.³¹ Magisturske službe **keenzstur** i **meddíss** se temelje na italskom razdoblju. Oskičke agistrature **aídil** (od *aedilis* jer glas *d* u *aedés* dolazi od proto-indo-europuskog **d^h*, koji bi se odrazio kao *f* u oskičkom, a dao je *f* u faliskom **efile**³²) te **kvaísstur**, *κραιστωρ* su ipak posuđenice iz latinskog jezika i pripadaju razdoblju bliskog dodira s Rimljanima, počevši u 3. st. pr. Kr. Pisanje slijeda <st> kao <sst> je u oskičkom ograničeno samo na posuđenice iz latinskog i grčkog jezika kao **kvaísstur** < lat. *quaestor*, *óris*, m.³³ Što se tiče oskičkog sabora *σενατης* gen. sg. /*senateis*/ 'senata', **senateís** i *senateis*, vidi se jasno da je bio posuđen od latinskog **senātejs* zbog identičnog vokalizma.³⁴

Što se tiče zvučnog *b* u **embratur** za kojeg se nije očekivalo da će se ozvučiti od izvornog *p* u *imperator* piše se da gdje je rimski utjecaj bio dovoljno strog da nametne uporabu

²⁴ Garrucci, 1853.

²⁵ García Ramón, 2011: 115.

²⁶ de Vaan, 2008: s.v. *habeō*.

²⁷ Untermann, 2000: 856.

²⁸ Zair, 2016: 114.

²⁹ Zair, 2016: 126; Buck, 1904: 89.

³⁰ Salomies, 2012: 143.

³¹ Poultney, 1958: 424.

³² de Vaan, 2008: s. v. *aedēs*.

³³ Zair, 2016: 163.

³⁴ Zair, 2016: 222.

latinskog alfabeta, bio je također snažan da zadrži neke nefonetske zapise kao „točne“.³⁵ U jugopicenskom kao i u umbrijskom se gdje gdje ne razlikuju *p* i *b*: jugo-picensko *qumat* = latinsko *cubat*; jugo-picensko *qupírih kuprí* te umbrijski *cupras*, **cubrar** se povezuju s latinskim *cupió* 'želim'.³⁶

Također pronalazimo oskički **kenzsur** i **Kenssurineís** pored regularnog **keenzstur**, **censtur** 'cenzor', a tu spada možda i umbrijski **kvestur** 'kvestor', iako postoji mogućnost da početni glas nije bio proto-indo-europski **k̑w*, nego **k^{jw}*, a to daje u umbrooskičkom **kw**, a ne **p**. Oskički **urust** se najčešće uzima kao posuđen zakonski izraz jer bismo inače očekivali **uzust* kao srodnika rimskog *óró*, slijedeći ono što je zasada najvjerojatnija etimologija, naime od *ōs*. Neke vlastite imenice pokazuju latinske ili hibridne latinsko-oskičke termine kao što su **Niumeriis** '*Numerius*' za što bi izvorni oskički naziv bio **niumsiis**, usporedi prenamen **Niumsis**.³⁷

Oskički *Mener*, ako je, kako je vjerojatno, pokraćenje nekog oblika srodnog s latinskim *Minervium*, pokazuje da oskički naziv božanstva, kao i etruski, jest bio posuđen, također s kultom, iz dijalekta u kojem se proces rotacizma već završio (*menes·uā*). Iako je kult Minerve možda nastao među Faliskima, kao što mnogi pretpostavljaju, zasigurno je stigao do Oskijaca preko Rimljana, ali u periodu dok je rimski naziv još bio *Menerva* (CIL V 703, 799, VI 523, itd.). Pelignijsko *Minerva* je zasigurno posuđeno.³⁸

Umbrijski **vinu** = *vínium* 'vino' i oskički **Víinikiís** = *Vinicius* 'Vinicije', ako je povezano, mora biti posuđeno od latinskog *vínium* 'vino', ako je on od *weino*, ranii *woino*, helensko οἴνος, οῦ, ὄ 'vino'. Za promjenu od *woi* u *wei*, ona je vlastita latinska; usp. umbrijski **uocu** 'mjesto', helenski οἶκος, οῦ, ὄ 'kuća', za koji, čak i ako je bio italski oblik, očekivali bismo umbrijski ***venu**. Oskičko πονδίου[μ, 'utegā (gen.mn.)' je posuđeno od latinskog *pondium*.³⁹

Apsolutne konstrukcije u jednini se pojavljuju u ablativu. Ako je u proto-italskom ikad bilo apsolutnog lokativa, latinski je sa svojim apsolutnog ablativom zasigurno potpomogao da se uporaba apsolutnog lokativa smanji te se u korpusu nalazi nijedan primjer apsolutnog lokativa, iako i oski i umbrijski imaju distinktivan lokativ bar u jednini. Usporedite:

aut suaepis censtomen nei cebnust dolud mallud
in eizeic uincter esuf comenei lamatir pr meddixud toutad praesentid perum dolum

³⁵ Poultney, 1958: 423-424.

³⁶ Rix, 1994: 107.

³⁷ Salomies, 2012: 162.

³⁸ Buck, 1904: 21.

³⁹ Zair, 2016: 220.

mallom in amiricatud allo famelo in ei siuom paei eizeis fust pae ancensto fust toutico estud⁴⁰

‘Ali ako tko nije došao na registraciju po lošoj volji i uhvaćen je u tome, on sām će biti udaren magistratom pretora u skupštini s prisutnim ljudima, bez loše volje i bez nadoknade, njegova preostala kućanska dobra i posjedi općenito, koja su bila njegova i nisu bila registrirana, će pripadati ljudima’.⁴¹

4. Utjecaj ostalih italskih jezika na latinski jezik: Konsonanti

Velik korpus latinskih tekstova odražava velik sabelski utjecaj koji se očituje na fonološkoj, onomastičkoj i frazeološkoj razini. Razmatrat ćemo u ovom poglavlju taj utjecaj počevši s fonološkom razinom. Pritom se fonološki utjecaj dijeli na konsonantske promjene i vokalske promjene.

4.1 Labiovelari

Proto-indo-europski labiovelari *k^w, *g^w i g^{w̥} se odražavaju uglavnom velarno kao c/qu/g/h, rijetko kao f ili v, ali se rijetko događa da se umjesto njih odraze kao p ili b što je uobičajen refleks za oskički i umbrijski.⁴²

Bolest *botulizam* se izvodi od riječi *botulus*, *i*, *m*. 'kobasica' u kojoj očekivali bismo **votulus* jer je srodna s njemačkim *Kuttel* 'crijeva/tripice' i engleskim *cwiθ* 'želudac' preko pie. *g^wet.⁴³

Riječ *bitūmen*, *inis*, *n*. 'smola/asfalt' je ili sabelskog podrijetla jer je proto-indo-europsko *g^w prešlo u b ili keltskog porijekla jer je tu isto proto-indo-europsko *g^w prešlo u b kao i *betulla* od keltštine.⁴⁴

Rimski *bardus*, *i*, *m*, 'dvorski pjesnik/dvorska luda' vjerojatno je dao povoda pridjevu *bardus*, 3 'glup'.⁴⁵ Riječ *bardus* je posvjedočena kod raniji i kasnijih pisaca i ima razne srodnike u otočnoj keltštini, kao staro-irski *bard* 'pjesnik', velški *bardd* 'id.', staro-kornijski *barth* '(panto)mimičar, dvorska luda', srednje-bretonski *barz* '(pučki) violinist' < *bardos < *g^wr-d^heh₁- 'slaviti'; usp. lat. *grátus*, 3 'hvaledostojan', sanskrt. *ganti* 'hvali', itd.⁴⁶

⁴⁰ Ruppel, 2012: 122.

⁴¹ Keydana, 1997: 281–2. Hrvatski je prijevod rađen prema engleskom prijevodu koji se nalazi u spomenutoj knjizi.

⁴² Sihler, 1995: 155.

⁴³ Blanchet i Ferri, 2021: 28-30,

⁴⁴ de Vaan, 2008: s. v. bitūmen.

⁴⁵ de Vaan, 2008: s. v. bardus.

⁴⁶ Blom, 2009: 22.

Latinski glagol *baetó* (zabilježen također kao *bétó* ili *bító*) 'idem' možda dolazi od umbrijskog *ebetraf-e* (ak.mn.) 'za izlaze (iz grada)' *ex·bait·rā·* 'izlaz', usp. osk. *baiteis* 'dolaziš'.⁴⁷

Riječ *tesqua* 'pustoši' je bio sabinski augurski izraz; možda dokazuje da *qu* nakon *s* nije postalo *p*, što je bio slučaj kad se taj labiovelar nalazio u ostalim pozicijama u oskičkom.⁴⁸

Junije Brut je bio ozloglašeni urotnik koji je usmratio Julija Cezara skupa s ortacima 44 uboda, ali i prvi konzul Rimske Republike. Riječ *brútus*, *3* koja danas zbog povijesnih konotacija ima značenje 'brutalan/nemilosrdan', možda dolazi od sabelskog odraza proto-indo-europskog **g^wrh₂-ut* 'snažan, težak', kao i rimsko *grávis*, ali, kao što se vidi, s usneničkim odražajem.⁴⁹

Nadalje imamo zvučni labijal u latinskom *bós*, *bóvis*, *m/f.* 'govedo' gdje bismo očekivali **vós*, kako dolazi od proto-indo-europskog **g^wih₃wo-*, viđen u hrvatskom *živ*, koje daje latinsko *vívó*, a u oskičkom *bivos* (g.jd.).⁵⁰ Ali **vós* u značenju 'govedo' bi bio jednak s riječju 'vi', rimski *vós*, i možda kako bi se izbjeglo izjednačavanje 'vas' i 'goveda', posudilo se sabelski izraz.⁵¹

Također za oblike koji dolaze od proto-italskog (i proto-indo-europskog) labiovelara *k^w* se očekuje da će zadržati barem velarni dio toga glasa, ali u riječima *pópina* 'krčma', *lupus* 'vuk' i *Pompéius* 'peto dijete' pronalazimo labijal, nasuprot latinski *coquus* 'kuhar', grčkom *λύκος* 'vuk' i *Quínetius* 'peto dijete'. Izvedenica grada Pompeji također dolazi od gentilicija koji je bio važan za imenovanja tog područja. Obitelj Pomponije također. Napokon i Poncije Pilat spada ovdje jer njegovo prezime, nomen gentile *Pontius*, dolazi od starijeg sabelskog **Pomptius*, svakako nerimsko. Naime, upravo oskičko *pui* odgovara rimskom *qui* i oskički $\text{H V } \Pi / \text{pún}/$, $\text{H V } \Pi / \text{pun}/$ i $\text{H H V H V } \Pi / \text{punum}/$ odgovaraju proto-rimskom **k^womdum* 'kada', kao i umbrijski $\text{E H V } \Pi / \text{pune}/$ i $\text{H H V } \Pi / \text{puni}/$ **quomde* = *quandó* 'kada'. πομπτιες nom. sg. */pom(p)ties/* gentilicij. Isti labiovelar se vidi i u jugopicenskom *panivú* 'što duže' od proto-italskog **k^wām-diwou* 'koliko dugo'.⁵²

⁴⁷ Wharton, 1891b: 193-194.

⁴⁸ Usp. Burman, 2018: 166.

⁴⁹ de Vaan, 2008: s. v. *brūtus*.

⁵⁰ Lindsay, 1893: 106.

⁵¹ de Vaan, 2008: s. v. *bōs*.

⁵² Zamponi, 2019b: 232.

Oskički preneni **púmt(iis)** i **[p]úmtéis** su izvedeni iz *k^wenk^w 'peti' (usp. Lat. *quinctus*). Ali, inačice **púntiis**, **pun(tiis)** skupa s rimskim *Pontius*, ukazuju da je izvorni razvoj bio *ponto, a da je /m/ u *πομπτιες* nastalo zbog preoblikovanja prema *pompe 'pet'. Ili se *pompto potom reducirao u *pomto, kako pokazuje oskičko pisanje, u kojem slučaju <π> od *πομπτιες* predstavlja umetnuto [p] u slijedu /mt/. Ili se /p/ u /pompties/ samo izgubilo u pisanju oskičkog alfabetu, kao u slučaju umetnutog [p] u *niumsis* za očekivano [njumpsis].⁵³

Uobičajeno je koristiti imena manje opasnih životinja kao zamjenske riječi, gdje će pretpostavljena magična moć imena prijateljske životinje promijeniti prirodu grabežljivca, npr. ukrajinski *pesyk* 'psić' za vuka i staro-irski *mathgamain* 'dobro tele/jelen' za medvjeda. Takva zamjena tabuom bi dobro objasnila značenje riječi *hirpus*. To je slučaj vuka u kozjoj odjeći. Stoga, *hirpus* 'vuk' može biti riječ iz samnitskog/sabinskog jezika, drugačijeg od oskičkog ili umbrijskog gdje imamo *lupus* 'vuk', kojim su govorili Hirpini koji su se po svojoj riječi 'vuk' i prozvali. Ta riječ bi, po tome, sadržavala izvorno značenje, dok bi latinsko-faliski odraz *hircus/fircus*, doduše s izvornijim (labio)velarom, imao tabuom promijenjeno značenje 'jarac'. U samnitskom bi pie. *g^h prešlo u *h* kao i iz *ghaidos u latinsko *haedus* 'kozle/jarčić', ali bi *k^w prešlo u **p** kao iz pie. *k^wis u oski **pis** = *quis*.⁵⁴

Vodeće životinje koje usmjeruju grupu ponekad postanu eponimi nove zajednice.[10] Među ovima su vuk (*hirpus*), po kojima se navodno zovu kampanijski Hirpini; dlijetao (*picus*), koji je dao svoje ime Picenima ili Picentinima koji su nastavali suvremenu regiju Marche (otud zeleni dlijetao kao simbol regije na zastavi);[11] sup (*vultur*) Vultura; i konj (*equus*) Ekvijaca ili Ekvikola u Laciju. Samnite je vodio vol (*bos*) po kojemu je nazvan njihova prijestolnica *Boviánum*, utemeljen na brdu na kojem je vol stao.⁵⁵

Festov prijedlog (odsutan u Varona) da *petoritum* može biti oskički treba biti uzet za siguran, jer oskički **pettiur**- < *ketur- može također objasniti prvi član⁵⁶, makar nije jasan drugi član spojenice.⁵⁷ Zanimljivo je da su Rimljani miješali oskoumbrijske jezike s galskim/keltskim jezicima. Često za sabelske riječi u vlastitom leksiku krivo kažu da su galske, a nisu. Ipak umbrooskički pokazuje sličnosti s galskim kao umbrijsko **rehte** 'ispravno' prema galskom *rextu* 'id.',⁵⁸ oskički **petora** 'četiri' i umbrijsko **petur** prema galskom *pedwar*,⁵⁹

⁵³ Zair, 2016: 220.

⁵⁴ Burman, 2018: 154.

⁵⁵ Hanssen, 1972: 401.

⁵⁶ Untermann, 2000: 550.

⁵⁷ Blom, 2009: 23.

⁵⁸ Dottin, 1918: 77.

⁵⁹ Dottin, 1918: 278.

oskičko i galsko *touto* 'narod'⁶⁰ te formaciji superlativa, lat. *maximus* 'najveći', osk. **nessimas** 'najbliži', irsko *nessam*, bret. *nesan*;⁶¹ oni pokazuju u nekim aspektima, arhaičniju sliku nego latinski.

4.2 Ponašanje poluvokala *v* i jačanje približnika *i* [j]

Slijed **dw* se u sabelskim jezicima sačuvao, dok je u latinskom prelazio u *b*, kao npr. iz proto-italskog **dwenus* u *bonus*. Otud znamo da je *dirus* sabelizam. Približnik *j* se pak s druge strane ojačao u dental [d̪ʒ], pisan kao *d* koji se nalazi u hrvatskoj riječi *opsidijan*.

Ako bi leksička stavka *dirus*, 3 'loš/užasan/strašan' bila srodna s grčkim δειδω 'bojim se', korintskim imenom Δφεινιάς, ου, ό i sanskrtskim *dveṣ* 'mrzim' te možda armenskim *erknč'im* 'bojim se', onda se može prihvatiti Servijev prijedlog da je ova riječ sabinska jer bi svako **dw* prešlo u *b* u latinskom kao što ukazuju inačice *duellum*, *i, n.* 'dvoboj' i *bellum*, *i, n.* 'rat'.⁶²

Iako se predlagalo da je *dw* u proto-indo-europskom **swadwis* prešlo u *w* u riječi *suavis*, *e* 'sladak/ugodan' i da je ta pojava venetskog porijekla, ipak se gentilicij iz Torina *Venisti* = *optimus* 'najbolji' od pie. **dwenos*, atestiranog u rimskom kao *bonus*, 3 'dobar', uzima da je keltskog, a ne sabelskog podrijetla.⁶³ Ipak, možda je došlo od **suábis*, očekivanog odraza, pa se *b* pretvorilo u *w* asimilacijom s prvim neslogovnim *w* ili nekakva međuvokalska alofonija kao u *sébum* - *sévum*, *urbum* - *urvum* 'zakrivljeni dio pluga', *batillum* - *vatillum*, *i, n.* 'lopata/lopatica' ili još nejasnije u *vervex/berbex/verbex/verbix/berbix*, *icis/icis, m.* 'škopac/kastrirani ovan'.⁶⁴ Vidimo da se *b* i *v* ponekad miješalo i to baš u toponimu iz kojeg nam dolazi većina umbrijskog materijala - *Iguvium*, *il, m.* koje je dalo suvremen *Gubbio*.⁶⁵

Etnonim O. **Vitelli** 'Italija' (također **Vitelliú**, 162, 1) iz **witelid*, 2 vjerojatno se izvodi iz **uitelo*, usp. U. **vitlu**, L. *vitulus* 'tele'. Iz sličnog oblika su posudili Grci *Ἰταλίᾱ, ᾱς, ἡ* 'Italija' u kojem su izgubili, očekivano, početnu digamu *w*, koje je postalo počelo za L. *Italia*. To je dakle neizravni sabelizam u latinskom jeziku.⁶⁶

Pelignijsko *d* u *petiedu* i možda je zapravo palato-dental [d̪ʒ] od približnika *i* (j) kao u talijanskom *maggio* od lat. *máior* oboje 'veći' i *peggio* od lat. *péior* oboje 'lošiji'. Štoviše

⁶⁰ Dottin, 1918: 132.

⁶¹ Dottin, 1918: 130.

⁶² Burman, 2018: 147.

⁶³ Marotta, 1993: 60-61.

⁶⁴ Wharton, 1891c: 320.

⁶⁵ Sihler, 1995: 139.

⁶⁶ Buck, 1904: 184.

pelignijski toponimi su posvjedočeni na latinskim napisima kod Corfiniuma: *Pettius, Vibia Sullia, Vibia Prima* i *Petiedius Secundus*. Antroponim *Vibiđia* od *Vibia* se također slaže s palatalizacijom *b* u dental [d̪] kao iz lat. *rabiés, éi, f.* u fr. *rage* 'bjesnoća'.⁶⁷ Možda isto tako dolazi i hrvatski riječ *opsidijan* od *Obsidiánus lapis* 'opsidijski kamen' od *Obsiánus lapis, idis, m.*, koje je izvedeno od pronalazača tog kamena koji se zvao *Obsius, ii, m.* 'Opsije'.⁶⁸

4.3 Srednje *f*

Srednje *f* je najbolji kriterij prepoznavanja sabelske posuđenice u latinskom jeziku, jer je skoro nemoguće pronaći izvorni latinski odraz, izuzev preverbiranih izvedenica i dvonaglašanih složenica koje su nastale jukstapozicijom/ujednorječenjem kao *calefació*.

Možda je oski *f*-perfekt **aikdafed** = *décrevit* 'objavio je',⁶⁹ utjecao na latinski perfekt s *ficó, I.* kao *aedificávit* 'sagradio je'.⁷⁰ Sprava *mamphur* 'lučna bušilica' može biti korupcija oskog **mamphar/manfar*⁷¹ koji su sačuvani kao talijanski *mànfano* 'tokarilica/upravljač',⁷² *màfaro* napuljski dijalektalizam za 'poklopac'⁷³ i *mànfa* 'čep badnja'.⁷⁴

Postoje riječi onomatopejskog podrijetla u latinskom za koje se pak smatra da su ipak italskog podrijetla, radi neočekivanih glasovnih promjena koja se nalaze u njima. Na primjer, riječ za krastaču *búfó* nasuprot *rána* 'žaba' je najvjerojatnije pousuđeno iz oskog gdje se riječ mogla odnositi na bilo koju malu životinji koja mili po zemlji, kao npr. na zamorca/hrčka. Poveznica s proto-slavenskim *žaba je nesigurna (preko jednačenje od *gúfó* → *fúfó* → *búfó*) jer se početni vokal nikako ne može usuglasiti.⁷⁵

Pojam *búfus* je po nekima posuđenica iz staro-grčkog βουφος 'sova ušara' (ili je vvaljda obrnuto)⁷⁶ onomatopeja, kao i *búbó* 'sova' ili, vjerojatnije, posuđenica iz oskoumbrijskog substrata iliti. Oskoumbrijski *gúfó*⁷⁷ iz vulgarnog **gúfus*, varijante kasno-latinskog *búfus*,⁷⁸ je najvjerojatnije bio onomatopeja. Vjerojatno osko podrijetlo je očevidno u srednjem *f* koje odgovara latinskom *b*. Srodnik rumunjskom *buhă*, španjolskom *búho*, portugalskom *bufo*, sve

⁶⁷ Lindsay, 1893: 104-105.

⁶⁸ Skeat, 1891: 15.

⁶⁹ Jasanoff, 1987: 180.

⁷⁰ McLish, 2020: 8.

⁷¹ Ernout i Meillet, 1951: s.v. *mamphur*.

⁷² Pianigiani, 1988: s.v. *mànfano*.

⁷³ Pianigiani, 1988: s.v. *màfaro*.

⁷⁴ Pianigiani, 1988: s.v. *manfa*.

⁷⁵ de Vaan, 2008: s. v. *būfō*.

⁷⁶ Dickey, 2023: 94.

⁷⁷ de Vaan, 2008: s. v. *būfus*

⁷⁸ Lindsay, 1894: 80.

'sova ušara'. Izvorna *ōn*-osnova također je dala tuskansko (Lucca) *bofonchio* 'stršljen' i talijanski *bofonchiare*, *bifonchiare* 'mrmljati/gundati'.

Brojni su aloglotski leksički elementi koji se nalaze u latinskom jeziku, a dolaze iz oskičkog te umbrijskog i koji se prepoznaju po međuvokalskom *f* koje dolazi u sredini riječi umjesto latinskog *b*: *i*, *koje*, a *Appendix Probi* krivima. Tako se u potonjem navodi umjesto *bubulcus*, *i*, *m*. 'orač' umjesto *bifulcus* i *sibiló*, *I*. 'sikćem' umjesto *sifiló*. Upravo riječi s *f* Nonije smatra arhaičnijima. Refleksi oskih riječi u južnoj Italiji su i danas živi, a prepoznaju se po međuvokalskom *f*. Tako se npr. kaže *octufri* umjesto *octóber*, *bris*, *m*. 'listopad' i *glifa* umjesto *glæba*, *ae*, *f*. 'grumen zemlje'.⁷⁹ Također friulski ima *cufarsi* prema latinsko *cubó*, *I*. 'ležati'.⁸⁰

Tumačenje o razjednačavanju *b* kao od latinskog *búbalus* > talijansko *bufalo*; latinsko *bubulcus* (koje se uzima da dolazi od *bós*, ali analogijom prema *subulcus* 'svinjar') > talijansko *bifolco* nije uvjerljivo jer nema alofonije/izmjene *b* i *f* u talijanskom. Usporedi također rimsko *terrae tuber* > talijansko *tartufo*, odakle i hrv. *tartuf*. Sve upućuje na umbrooski izvor.⁸¹

Riječ *forfex*, *icis*, *f*. 'mašice/škare' dolaze od U **furfaθ** [furfat], *furfant*, *efurfatu* 'strigu' *furfur*.⁸² Hrvatska riječ *bifurkacija* =račvanje⁸³ dolazi od latinske *furca*, *ae*, *f*. 'vilica/vile' je također nerimskog podrijetla zbog vokala *u* u zatvorenom slogu, od izvornog *g^hork^weh₂.⁸⁴

Riječ *scrōfa*, *ae*, *f*. 'krmača' je valjda sabelskog podrijetla zbog središnjeg *f* i dugog vokala *ó*, dok je očekivan odraz posvjedočen u latinskom *scrōbis*, *is*, *m/f*. 'rupa u podu/jama'.⁸⁵

Riječ *falx*, *falcis*, *f*. 'kuka/srp/kosa' može biti posuđenica iz sabelskog jezika.⁸⁶ Labijalizacija *sr* u *fr* kao u *frigeó*, *2*. 'smrzavam' je valjda došlo od osko-umbrijskog.⁸⁷

Teško je objasniti međuvokalsko <*f*> u *πρωφατεδ* 'prokušao je/odobrio je' zbog slijed *fw*, drugotno *w* je ispalo jer nema osnovnog glagola verb *fā. Možda je glagol izveden iz pridjeva *profuos < *pro-b^hu-o-, usp. latinski *probus* 'prokušan/dobar, *probare* 'kušati'. Najlakše se objašnjava ako je prisutan utjecaj oskog.⁸⁸

⁷⁹ Tekavčić 1970: 71.

⁸⁰ Tagliavini, 1934: [https://www.treccani.it/enciclopedia/lingue-neolatine_\(Enciclopedia-Italiana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/lingue-neolatine_(Enciclopedia-Italiana)/) (18.3.2024.).

⁸¹ Ernout i Meillet, 1951: s. v. *tüber*.

⁸² Flemestad, 2017: 219.

⁸³ Hrvatski jezični portal, https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=dlthWw%3D%3D (17.3.2024.).

⁸⁴ de Vaan, 2008: s. v. *furca*.

⁸⁵ de Vaan, 2008: s. v. *scrōbis* i *scrōfa*.

⁸⁶ de Vaan, 2008: s. v. *falx*.

⁸⁷ Fortson, 2004: 277.

⁸⁸ Zair, 2016: 104.

Riječ *infula*, *ae, f.* 'rajf/traka za kosu', *pie.* *ng^{ih}-/neg^{ih}-, *Sansk.* *nah-* 'vezati', *lat.* *nectó*, 3. 'id.', trebali bi pripadati oskičkom jeziku.⁸⁹ S ovim se može povezati *inferus*, 3 'donji' koji također spada u fenomen srednjeg *f* iako su Rimljani, površno tumačili kao riječ sastavljenu od preverba *in-*. Varonovi „prenestinski“ *nefrónés*, *um, m.* 'testisi' možda su upravo bili oskički. Izvedenica potonje riječi *nefrundinés* je označavala bubrege.⁹⁰ Na isti način su Rimljani mogli tumačiti da su ove riječi bile sastavljene preverbom *ne-* kao u *nefréns* 'bez zubi'.⁹¹ Još jedan Varonov „prenestinski“ pojam *tongitió, ónis, f.* 'pojam' se lako povezuje s oskim **tanginúd** = *sententiá* 'mišljenjem/odlukom'.⁹²

Dok se 'brkovi' na rimskom kažu *subium, í, n.*, na staro-talijanskom se pak kažu *le farfecchie* s rimskim umanjeničkim sufiksom *-cula*, [2] od možda umbrijskog **farfa* [φαρφα] od istog izvora kao i rimsko *barba, ae, f.* 'brada'.⁹³

Pojava *th*-prednjenja koja se nalazi u dijalektima engleskog jezika dogodila se u latinskom jeziku, primjer protoindoeuropski *wer^dom → wer^ðom → wer^βom → *verbum, í, n.* 'riječ' i b^hr^deh₂ → bar^ðā → bar^βa → *barba, ae, f.* 'brada' te h₂eli-kwo^dei → alik-o^ðei → o^βei → *ubī* 'gdje'. Pak *med^hios ostaje isti: *medius, 3* 'srednji', ai^deh₁ → *aedēs, is, f.* 'zgrada/hram' isto. Možda se može objasniti utjecajem umbrooskičkih jezika jer oni imaju tipološki opterećenu frekvenciju labijalnog *f*. Pretpostavlja se da je srodnik tih riječi u umbrooskičkom sadržavao taj glas.⁹⁴

F-riječi su imenice koje započinju tim glasom koji je nastao od protoindoeuropskog *g^h koji se redovito odražava s glasom [h] u latinskom, međutim, u faliskom se znaju naći ini izgovori kao *fēdus, fostis* i *faséna* koji odgovoraju očekivanim i posvjedočenim *haedus* 'jarac', *hostis* 'neprijatelj' i (*h*)*aréna* 'arena' iako je podudaranje posljednjeg para i dalje upitno. Posebno je ovaj fenomen je jasno ukazao na veliku povezanost *h* i *f*, stoga se na temelju toga govori o *f* kao mogućem bilabijalnom frikativu [ϕ].⁹⁵

Zamjena *f* umjesto *h*, kao u *folus* za *holus, eris, n.* 'povrće/trava' i drugi citirani oblici i u faliskom *foied* = *hódié* 'danas', se čini da je bio značajka seljačkog latiniteta i nekih manjih susjednih dijalekata. Moguća posuđenica iz manjih dijalekata/jezika bi bio umbrijski tehnički izraz **felsva** čije je značenje nepoznato, ali možda znači gozba/novčani prinos ili manje

⁸⁹ Wharton, 1891c: 332.

⁹⁰ Katz, 2006, 346.

⁹¹ Prósper, 2020: 82.

⁹² Buck, 1904: 14.

⁹³ de Vaan, 2008: s.v. *barba*.

⁹⁴ Aslanov, 2021: 16-17.

⁹⁵ Allen, 1978: 34-35.

vjerojatno (možda izvorno značenje) 'povrće'.⁹⁶ Zasada je usporedba s L *holus* 'povrće/trava' privlačnija nego ikoje drugo objašnjenje.⁹⁷ Kao što su latinski *fundó*, 3. 'lijevam' i *fel, fellis*, n. 'žuč' od pie. *g^hi, tako je i latinsko *helluó, ónis*, m. 'raspikuća/proždrljivac' možda srodno s umb. **felsva**.

Frekvenciji labijalnog *f* u oskičkom može doprinijeti i tabuistična izmjena pie. *d^hŋg^hwo 'jezik' gdje se prema još nepoznatom modelu početno pie. *d izmijenilo u protosabelsko *d^h koje je napokon odrazilo **f** u oskičkom **fangva** 'jezik'.⁹⁸

Napokon, *rúfus* 'smečkast/crven(okos)' se uzima da dolazi od istog proto-indoeuroskog korijena kao i *ruber* 'crven', ali se u sredini rimskog korijena nikad od pie. *d^h, b^h* ne odražava frikativ *f* nego plozivi *b* ili *d*, kao zaista standardna latinska riječ *ruber* od *rud^h-rós, *glaber* 'gladak' od *gleh₂d^h-rós i *habeó* 'imam' od *g^hiahe-.⁹⁹ Budući da je riječ slična s umbrijskim **rufru** 'tamno-crven' i *rofu* 'svijetlo-crven' na Iguvijskim pločama te možda s jugopicenskim **rufrasim** uzima se da je *rúfus*, ruralizam i stilistički obojena riječ došla iz umbrijskog. Sabelski znak *f* je označavao bezvučni frikativ [f], ali je možda označavao i zvučni frikativ [β] što bi objasnilo statističku učestalost ovog znaka na početku, sredini i kraju sabelskih riječi.¹⁰⁰ Sihler pak kaže da je ne samo *rúfus* nego možda i *ruber* posuđenica iz sabelskog, budući da se sabelsko *f* moglo čuti i kao zvučni alofon,¹⁰¹ ali i rustički izgovor riječi *rúfus*, 3, tj. *róbus*, 3 'žučkast/crven(okos) i *róbígó, inis*, f. 'rđa/talog' jer *ó* nije uobičajen rimski odraz proto-italskog *ow i *ew, nego *ú*. Po tome se i *lumbus, í*, m. 'prepone/kuk' može smatrati posuđenicom iz sabelskog jer bi proto-ie. lond^h dalo *lundus.¹⁰²

Također se za *vafer* 'lukav/vješt/suptilan' uzima da je došla iz sabelskih jezika jer je slična s U **vufru** =*vótívum* 'onog koji ispunja zavjet', **vufetes** =*vótívís* 'zavjetnima' (sr.r.). Konstruirano se da se razvila od protoindoeuroskog *b^h koje se inače u latinskom jeziku odražava kao *b* što bi zvučalo kao *vaber* (*vabrum* u Izidora Seviljskog).¹⁰³

Riječi za bijelu boju sabinska *alpus*, pelignijski *alpis* 'bijelo', latinski gentiliciji Alpi(ni)us, planine Alpe (jd. *Alpis, is, m.*) su srodne s lat. *albus*, 3., gentilicijem Alburius te

⁹⁶ O'Brien, 2019: 48.

⁹⁷ Buck, 1904: 94.

⁹⁸ Hock, 223.

⁹⁹ Matasović, 2010: 34.

¹⁰⁰ Sihler, 1995: 140.

¹⁰¹ Zair, 2016: 104.

¹⁰² Sihler, 1995: 141.

¹⁰³ de Vaa, 2008: s. v. *vafer*, -*fra*, -*frum*.

toponimima Alba, Albis i Albula, starijim imenom za Tiber,¹⁰⁴ te U **alfu** i *alfir* 'bijelo', oskim toponimom **alafaternum** i pelignijskom gentilicijem *Alafis*,¹⁰⁵ ali su prošle valjda kroz etruski, grčki ili keltski utjecaj.¹⁰⁶

Zanimljivo je da dijalektizam *sífiló*, 1. ima parnjak u standardnom latinskom *síbiló*, 1., ali naslijeđeno isključivo kao francusko *siffler* i talijansko *zufolare* ili *sufilare*. Ostale takve riječi su *Safinius* u Petronija (?) - osko **Safinim**, **Tifernum** - talijansko *Tiferno*, i preostale tri talijanske riječi koje nemaju posvjedočenje u starom vijeku, ali neočekivano sadržavaju *f* u sredini riječi, *tafáno* 'obad', *búfólo* =eng. *buffalo* 'bizon' i staro-napoletanski *áttrufe* 'listopad' (od *Octofer* 'id.') što bi odgovaralo *tabanus* i *bubalus*.¹⁰⁷ A španjolski izraz *Octubre* 'listopad', vjerojatno dolazi od pooskljenog oblika lat. *october* jer je *octuber* iznjedrio ranosrednjovjekovni *ochubre*. Kao utjecaj od *october*, patrimonijalni *ochubre* se preoblikovao u poluučeni *octubre*.¹⁰⁸

Kalabrijski talijanski *tifa/tiha* 'gruda zemlje' nasuprot „sabinskoj“ glosi *teba* 'brežuljak' i najviše obećavajuća veza je naprotiv bila unutar same Italije: mjesto *Tibur*, planina *Tifata* u Kampaniji, toponim *Tifata* i fraza *tífata ilicéta, órum, n.* 'šume hrasta crnike'. Također se pridodaje i umbrijski toponim **Tifernum** i rimski gentiliciji *Tifatius* i *Tifanius*.¹⁰⁹

Lema *tófus* 'vulkanski kamen tuf' je posuđenica iz oskičkog *tavffid* 'od pršincea/tufa'.¹¹⁰ Nalazi se u hrvatskom jeziku kao *tuf*, ali i s pomaknutom značenjem starež/vlaga u izvedenici *tufina*.¹¹¹

4.4 Ozvučenje i izostanak ozvučenja (očekivanog) te obezvučenje

Ponegdje se bilabijal i dental ozvučuju u sabelskim jezicima i kao takvi stižu u latinski. Pritom kada rijetko u nekim sabelskim riječima imamo neočekivan bezvučan konsonant, na istom položaju zbog prethodnog fenomena, stižemo do analognog zvučnog konsonanta u rimskom jeziku.

Latinski ima *suppus*, 3 'koji je na leđima, odozdo prema dolje (odnosi se na životinje)' koji je posudio od umbrijskog **sopa**, **supes**, **supo** 'iznutrice žrtvene životinje', a može se usporediti i grčko ὄπιος, 3 'id.' i τὰ ὄπτια 'iznutrice' itd. Ovdje nam umbrijski ukazuje da se

¹⁰⁴ de Vaan, 2008: s.v. albus.

¹⁰⁵ Burman, 2018: 89.

¹⁰⁶ Flemestad i Olsen, 2017: 223.

¹⁰⁷ Storm, 1886: 663.

¹⁰⁸ Penny, 1991: 40.

¹⁰⁹ Burman, 2018: 77.

¹¹⁰ Avagliano i Montalbano 2018: 77.

¹¹¹ Anić, 1994: s. v. tufina.

latinski jezik korijen *(s)h₁up ozvučio u *sub*, kao što je napravio i s *ab*. Ipak ponegdje piše **subahtu** možda analogijom prema **subocau**, koje ima b zbog ispalog v u *subvocau.¹¹² Etimologija zanimanja *arbiter*, *tri*, *m*. 'kušač/svjedok/sudac' možda dolazi od umbrijskog *ařputrati* 'po prosudbi' jer su Rimljani čuli *b* nakon umbrijskog glasa ř.¹¹³

Promjena srednjeg *pr* u *br* je pravilna u umbrijskom, a u rimskom leksiku je također prisutna. Većinom se u rodnom alfabetu očituje bezvučni, a u latinskom alfabetu zvučni: U **iveka** *iuenga* = *iuvenca*, U *ander* i osko **anter** = *inter*, **Treplanes** > *Treblaneir*, **Krapuvi** > *Grabouei*, **kumpifiatu** > *combifiatu*, **subra** = *suprá* '(iz)nad', **kabru/kapru** = *caprum* 'jarca' (ak.jd.), **cabriner** = *capríní* 'jarčji', **abrof** = *aprós* 'vepre' (ak.mn.), **abrunu** = *aprum* 'vepra' (ak.jd.). U **supru**, **kaprum** itd., **apruf**, znak **p** vjerojatno stoji za *b*. U oskičkom također pronalazimo **embratur** = *imperátor* 'imperator' i *Abella* (**Abellaniis**) vjerojatno od *Apro-l-, preko *Aper-l-, ali uglavnom *pr* ostaje (**supruis** itd.). S time se možda može povezati i početno ozvučenje *Burrus* od grčkog Πύρρος, ου, ó 'epriski kralj Pir', *buxus*, *ús*, *f*. od πύξος, ου, ó 'šimšir' i *burrus*, 3 od πυρόεις, εσσα, εν 'vatrenocrven'.¹¹⁴ Možda se prema ovoj promjeni latinsko *públicus*, 3 'javan' ozvučilo, bez obzira na analogija prema *púbés*, *is*, *f*. 'odrasla populacija/kompanija', od staro-latinskog *poplicod*, koje je srodno s umbrijskim **pupřces**, a sve od *populus*, *í*, *m*. 'narod'.¹¹⁵

Slična promjena **tr** u **dr** se vidi u nekoliko riječi, iako uobičajeno **tr** ostaje (umb. **fratrom**, osko **fratrum**, itd.). Tako U. **podruh-pei** = *utróque* 'kojem god' : O. **puturus-pid** 'koji god' od *po-tro-; O. **Sadiriis** = *Satrius* 'Satrije'; U. **ander** = *inter* 'među',¹¹⁶ U. **adro** = *átra* 'mračna', O. **Aderl.** = *Atella* 'Atela' od vjerojatno od *Apro-l-, preko *Aper-l-; ali je također moguće da je **dr** u ovom slučaju izvorno, postajuće *tr* u rimskom, kao u *taeter* 'gadan' od *taed-ro-. Budući da nema drugog objašnjenja, *taeter* 'gadan' koje je nastalo od **taedrum* što je srodno s *taedet* 'gadi se' i *viter* 'staklo' < **vidrum* možda vuče svoje obezvučenje od oskoumbrijskih ili iz etruskog jezika.¹¹⁷

Drugi slučajji su U. **Padellar** od *Patno-l, koje se može usporediti s L. *scabellum/scabillum* 'niska stolica/tabure za noge/vrsta glazbenog instrumenta' od *scap-no-lo (*scapus*, *í*, *m*. 'okno/stabljika/trup/greda/stranica/penis'), *dígnus*, 3 'dostojan' od *dec-no, itd. Oski

¹¹² de Vaan, 2008: s. v. sub, su(b)s.

¹¹³ de Vaan, 2008: s. v. arbiter.

¹¹⁴ Tikkanen, 2020b: 188.

¹¹⁵ de Vaan, 2008: s.v. populus i s.v. pübēs.

¹¹⁶ Fortson, 2004: 277.

¹¹⁷ Buck, 1904: 96.

degetasis, degetasiús koje je možda došlo analogijom prema L. *viginti* 'dvadeset', pored **deketasiúí** od *dekentāsio. Umbrijski *todcom-e* 'in urbicum', *todceir*, koje bi nastalo zapisnim povodjenjem za riječi koja je sljedeća u tekstu *tuder* 'grad Todi' pored *totcor* (usp. O. *touticom*).¹¹⁸ Pridjev *túticus* 'javan' koji se javlja u Livija (usp. gotsko *theuda* 'narod') je kampanijski.¹¹⁹

Imenica *sublica, ae, f./sublicium, í, n.* 'kolac/greda' je volska po Festu, i dala je ime poznatom Sublicijskom mostu, ali se smatra da su ili Volski ili Rimljani promijenili *-ga* u *-ca* analogijom prema *fabrica* 'tvornica/radionica', *pedica* 'okov/zamka' i *iuvenca* 'junica' jer drugdje nema završetka *-ga*. Tomu u prilog ide i varia lectio kao *subligés* nasuprot *sublicés, um, f.*¹²⁰

Borovica ili kleka *iúniperus, í, m.* se često povezivala s *iúncus, í, m.* 'trska'. Prema Brüchu, prema *combrétum* latinski bi očekivani oblik bio *iúniber, *iúnibrí. Oblik *iúniperus* je pseudo-latinizam koji su izumili Sabini, koji su sami posudili riječi *catanum* i *herba Sabina* iz Umbrije, i poznavajući umbrijsku pretvorbu *pr* u *br* i eliziju samoglasnika, nazad su povratili pseudo-latinski oblik *iúniperus, í, m.* Nisu znali da je latinski imao nominativa jednine *-erus* samo od starog *-esos* dok je *-er* bio stari *-ros*. Borovica *iúniperus* se povezuje sa staronordijskim *einir* 'klek', navodno od protogermanskog *(j)ainijaz 'id.' preko zajedničkog indoeuropskog podrijetla ili iz pred-europskog jezika.¹²¹

Često sabelski jezici sadržavaju neozvučeni oblik, dok Rimljani ozvučeni što može značiti da su ga Rimljani primili od Sabelaca i ozvučili. Tako su možda preko Sabelaca dobili grčko $\kappa\upsilon\beta\epsilon\rho\nu\acute{\alpha}\omega$ 'upravljam' i ozvučili ga u *guberno, I. id.* Na kraju riječi *volup* i *nec* nisu ozvučili svoj konsonant možebitno zbog oskog utjecaja, a latinski *ab* 'od' i *sub* 'pod' vuku analogiju od *abdúco* 'odvlačim' i *subdúco* 'ujarmljujem'.¹²² Može se usporediti neitalski umbrijski toponim **Iguvinu**¹²³ s ozvučenim oblikom kao **Iguvium**.¹²⁴

Latinsko *volup* 'drago/rado' bi se trebalo ozvučiti u *volub (kao i *nec* u *neg) jer se pie. *apo ozvučilo u *ab* 'od', *op u *ob* 'prema' i *supo u *sub* 'pod', ili barem imati vokal *e* u *volupe

¹¹⁸ Buck, 1904: 97.

¹¹⁹ Wharton, 1891b: 194.

¹²⁰ Conway, 1897: 270.

¹²¹ Bruch, 1922: 229.

¹²² Usp. de Vaan, 2008: s. v. as, abs, as-, ā-, af-, au-.

¹²³ Nash, 1865: 119.

¹²⁴ Fortson, 2004: 300.

kao *neque* 'niti' koje i samo, labijalizirano u oskoumbrijskom *nep* apokopira pak završni vokal *e*. Možda je na *volup* utjecao upravo oski koji još ima *íp* = *ibi* 'ondje' i *op* = *ob* 'prema'.¹²⁵

4.5 Lambdacizam

Promjena koja se često navodi bez svog vlastitog imena je lambdacizam, izmjena *d* u *l*, kojeg se ne može zanemariti. On je uz labijalno *f*, iako osporavan, temeljni znak sabelskog utjecaja.¹²⁶

Riječ *adúlor* 'ulizivam se' od *ad·audo* od proto-italskog *aud·awiθo*.¹²⁷

I dalje *takoreći* živa varijacija koja se zove lambdacizam se nalazi u riječi *lacrima*, *ae*, *f.* 'suza' koje je, izgleda, došlo od **dacrima*. Riječ *solium*, *íi*, *n.* 'sjedište' dolazi od *pie. *sod-*, koje se možda nalazi još *sédés*, *is*, *m.* 'sjedalo'¹²⁸ kao i u *subsídium*, *íi*, *n.* 'pomoć', *obsídium*, *íi*, *n.* 'opsada' i *insídiae*, *árum*, *f.* 'zasjeda', *sad-iti* u hrvatskom jeziku, ili pak u *désídiae*, *árum*, *f.* 'odmor/slast' pa je ona simplex od **desodium* koji se disimilirao u **desolium*, otud simplex *solium*.¹²⁹ Postoji još i izmjena *dí novénsídés* i *dí novénsilés* 'skup od devet bogova' ili 'novi bogovi pridošlice' te *praesidium*, *íi*, *n.* 'utočište' i *praesilium*.¹³⁰

Riječi koje opisuju 'suzu' dolaze izvorno od **draǵru*, s razjednačenjem kojim se gubi **r* iz početnih sljedova u germanskim i keltskim jezicima i promjena istog u **l* u italskim. Proizašli slijed **dl-* u italskom bi se onda pojednostavio u rimsko *l-*, kao i *tl-* u *l-*. Pulju kaže da italski zapisi s *d* mogu ili predstavljati alternativno pojednostavljenju *dl-* u [d], ili bi bio neprecizni zapis glasa kao lateralizirani [d^l]. Imenica *olor* (nasuprot *odor*, *óris*, *m.* 'miris') napravljena je prema *oleó*, a *oleó* je simplex od *adoleó*.¹³¹ Ovaj je pak disimilirao od *adodeó*.. Zasiurno je *lingua* analogijom prema *lingó*, *3.* nastala od *dingua*, a *levir*, *is*, *m.* 'djever' prema *levis* od *devir/daevir*.¹³²

U kampanijskom dijalektu se javlja [l] gdje bi se očekivalo fonemsko /d/, npr. *domenica* [dom'ɛnika] 'nedjelja' → [lu'mainik^hə]. Lambdacizam je manje proširen, ali ipak dokumentiran u moselle-frankonskom njemačkom dijalektu, i određuje se kao zamjena /d/ ili /n/ s /l/, također

¹²⁵ Buck, 1904: 142.

¹²⁶ Usp. Sihler, 1995: 150.

¹²⁷ de Vaan, 2008: s.v. *adulor*.

¹²⁸ Zair, 2019: 232.

¹²⁹ de Vaan, 2008: s.v. *sedeō*.

¹³⁰ Goldman, 1942: 48.

¹³¹ Pulju, 2000.

¹³² Hamp, 1972.

usp. fr. *danger* 'opasnost', baskijski *lanjer* 'id.'; sp. *naranja* 'naranča', baskijski *laranja* 'id.'.¹³³
Tako i španjolski *arrular* dolazi od *rodar* 'kotrljati se'.¹³⁴

Početak nenaglašenog sloga je zasigurno položaj u kojem se lambdacizam može vidjeti: [alu'm:einik] *la domenica* 'nedjeljom'; [lə'daʊ:n] *ditone* 'palac/čukalj'; [a 'ɣar:e kru:t] *la carne è cruda* 'meso je sirovo'; [pɛ:t] *piede* 'stopalo'; [ak:ru'mjɔlɛgə] *dal medico* 'od liječnika', [vi'lɛi] *vedere* 'vidjeti'; [na βuma'lo:ɟ] *un pomodoro* 'rajčica'; [la lain'] *da dentro* 'iznutra'; [ɪ ɣabə'le:t] *di capodanno* 'na Novu'; ['jɔ:sə 'laue] *osso dolce* 'slatka kost'; [e: li:tʰ] *le dita* 'prsti'; [lɛɪnt][lɛnt][lɪnt] *dentro* 'unutra'; [lau:tʰ] *dote* 'miraz'.¹³⁵

Latinsko *cicāda*, *ae, f.* se lambdacizira u franc. *cigale* i tal. *cicala* sve 'cvrčak', te lat. *cauda*, *ae, f.* 'rep' u šp. *cola* 'id.'.¹³⁶ Lambdacizam u parovima *odor*, óris, m. naprama *olére* 'vonjati/mirisati'; *sedeó* 'sjedim' i *solium* 'povišeno sjedalo/prijestolje'; *úduš* 'mokar' naprama *úligó* 'vlaga/močvara'; 'zabava stranim veleposlanicima Rimu' staro-rimski *dautia* i klasični *lautia*. PIE *pēd-o-, produljeni stupanj *ped- 'stopalo' > πηδόν, oũ, τό 'oštrica vesla/veslo' odakle neposvjedočeni bizantijski *πηδότης 'veslač' > staro-talijanski *pilota* > staro-francuski *pilote* > *pilot*.¹³⁷

Ima nekih primjera izmjene zubnih glasova (i n) i tekućnika (l,r) kao npr. ἄβλαρος / βδάροι; δάφνη / λάφνη 'lovor'; Ὀδυσσεύς / Ὀλυσσεύς 'Odisej'. Usp. mikenski. gen.jd. da-pu-ri-to-jo/daφuρίvθioio/laβuρίvθio 'labirint'; kalaμίvθa / mikenski ka-da-mi-ta. Ovdje linearno B pismo ukazuje na nekakav zubni frikativ [ð].¹³⁸

Barem u Cockney engleskom, glas na početku riječi /ð/ (nasuprot svom bezvučnom parnjaku /θ/) nikad ne može bi zoubousnen. Naprotiv, ostvaruje se kao jedan od ð, ð̥, d, l ili ʔ, ili se sasvim gubi. Za početno /ð/ u govoru radničkog sloja, ako se zubna artikulacija koristi, može biti i bez frikcije, tj. približnik [ð̥] radije nego frikativ [ð]. Druge mogućnosti su [d], [l] i [ʔ]; stoga riječ *this* 'ovaj/ova' može biti bilo koja od ðis, ð̥is, dis, lis ili ʔis. Svi ove inačice se mogu zbiti u apsolutnom početnom položaju, u očito slobodnoj varijaciji.¹³⁹

Možda se tu može pridodati *Capitólus*, *ii, m.* 'brdo Kapitolij' od **Capitódus*. Iako je ipak vjerojatnije analogija od *Capitólínus*, 3 'kapitolski' prema *Esquilínus*, *i, m.* 'brdo Eskvilin',

¹³³ Russo & Barry, 2004: 1.

¹³⁴ Espinosa, 1928: 18.

¹³⁵ Russo i Barry, 2004: 3-4.

¹³⁶ Matisoff, 2013: 3.

¹³⁷ Id.

¹³⁸ Beekes, xxviii; Norbruis 20.

¹³⁹ Ells, 1992: 329.

disimilirano od *Capitóninus*, sam pridjev od augmentativa *Capitó, ónis, m.* u nekakvom značenju *glavica, glavičina, uzvisina. S time se može usporediti rimski kognomen u *Atteius Capito*.¹⁴⁰

Rimski gentilicij *Laetorius* dolazi od proto-indo-europskog *deh₂i-tōr. Ali je jasno da se ovaj oblik možda izrana asociirao s *laetus* 'sretan/plodan', valjda nalikujući na particip, ali zapravo dolazeći od tematske posvojne izvedenice *deh₂it-o- 'koji je sudionik čega/učestvuje'.¹⁴¹

Riječi koje možda isto sadrže *l* koje dolazi od izvornog *d* su: *calamitas, átis, f.* 'nesreća', *consul, ulis, m.* 'konzul', *dapinó, l.* 'skrbim', *delicátus, 3* 'fin/luksuzan', *larix, icis, f.* 'ariš', *malus, í, m.* 'jarbol' od *mazdos srodno s eng. *mast* 'id.', *miles, itis, m.* 'vojnik', *prólés, is, m.* 'potomak', *supercilium, íi, n.* 'obrva', te *seliquastra* i *solium, íi, n.*,¹⁴² dvije vrste sjedala.¹⁴³

4.6 Deltacizam

Suprotna promjena lambdacizmu je deltacizam koji je izmjena *l* u *d*, a u umbrijskom razvoj glasa ide dalje u s ř/rs.¹⁴⁴

Moguće je da se osko *Diumpáís =lymphís* izmjenjuje sa starolatinskim *lumpae*, poslije helenizirano kao *lympae, árum, f.* 'vile limfe' prema grčkom *λύμφοι, ὄν, αἱ* 'nevjeste/nimfe'.¹⁴⁵

Iako se gdjegdje jugopicensko *kduúú* 'zvati se' analizira kao *kdui-o, nema sumnje da je tumačenje kao *kḍuēō* < *kluēō očitije. Srodno je s lat. *cluere* < PIE *k^l(é)u- 'čuti'. Događa se spirantizacija međuvokalskog *d* skupa sa spirantizacijom približnika *l*. Nadalje se može izjednačiti gentilicije jugopicensko *qdufeniúú* i rimsko *Clufennius*.¹⁴⁶ Valjda se kod potrage za značenjem i etimologijom *pdufem* i *ḍ[i]kdeintem* može polaziti od *pleu 'teći' i *disklei 'naginjati'.¹⁴⁷ Nemoguće je s preciznošću utvrditi glas napisan znakom *d* u slijedu *kdu* i *qdu*. Dva prijedloga su zvučni dentalni frikativ [ḍ] i alveolar ili zubnik s dotičnom ili okrnjom (*tap~flap*) artikulacijom.¹⁴⁸

Izvorno *l* se u umbrijskom ponekad zapisuje s ř, rs, koje često stoji za međuvokalno *d*. Najjasniji primjeri su **kařetu**, *carsitu =calátó* 'neka zove', **uřetu** 4 *adolétó* 'neka miriše',

¹⁴⁰ Chase, 1897: 109.

¹⁴¹ Prósper, 2020: 61.

¹⁴² Zair, 2019: 232.

¹⁴³ Usp, Burman, 2018: 53.

¹⁴⁴ Rix, 1994: 120.

¹⁴⁵ Lejeune, 1970: 296-297.

¹⁴⁶ Rix, 1994: 120.

¹⁴⁷ Id: 117.

¹⁴⁸ Zamponi, 2019a: 196.

fameřias =*familiae* 'obitelji'. Nije sigurno je li **arsir** 'milostinja/milodar' ili dat.-abl. mn. *caerimoniis* 'obredima' koji pripada vok. jd. **arsie** =*sancte* 'sveti'. Poprilično je vjerojatno da je **Pupřike**, **Pupřice**, epitet boga Puemune, *Publicó* s obzirom na L. *Publica Fidés*, *Publica Fortúna*, itd. Staro objašnjenje **tribřicu** =*ternió* 'trostrukom' kao L. *triplicid ne treba se umah odbaciti, ali Brugmannovo izvođenje od *tri-p(e)dikion 'banda trojice' (L. *pedica*) nudi vjerodostojnu zamjenu za ovo.¹⁴⁹

4.7 Nazalna asimilacija

Nosno jednačenje ili nazalna asimilacija je promjena ploziva ili sonanta poslije ili prije nazala *m* ili *n* u taj isti nazal i karakteristična je za sabelske jezike dok je iznimno rijetka u latinskom, npr. *tolló* od *tolnó* 'dižem'. Također se odnosi i na promjenu *mn* u dvostruko *nn*.¹⁵⁰

Glosa *al(l)ers*, *al(l)ertis* 'učen/pametan' je po Untermannu¹⁵¹ došla iz oskog *allo* 'čitav' koje je pak došlo od proto-italskog *alno* kao i u engleskom *all* 'svi'.¹⁵²

Latinski konsonantski slijed *nd* se zamjenjuje sljedom *nn*, a *mb* i *mn* slijedom *mm* u progresivnom procesu nazalne asimilacije.¹⁵³ Ta promjena mora biti dijalektna. Jednačenje nazala i dentalnog stopa u dva nazala zabilježeno je već u pompejanskom grafitu *verécunnus* (*verécundus* 'hvalodostojan') i plautovskom *distennite* (*distendite* 'raširite') što se uspoređuje s U **pihaner** =*piándi* (G.) 'umilovljavanja', O **ehiianasúm** (**évehíandárum*) =*émitténdárum* (g.mn.) 'onih koje trebaju biti odvezene' od glagola *évehó*, 3. Također je potvrđeno u dijalektu grada Rima (romanesco) *monno* od talijanskog *mondo* 'svijet'.¹⁵⁴

utjecaj oskičko-umbrijskog supstrata se možda danas vidi u asimilaciji grupe /nd/ i /mb/ u talijanskim dijalektima koji se govore u srednjoj i južnoj Italiji:¹⁵⁵ *quannə* < latinski *quandó* oboje 'kada', *lanna* < *landa* 'ravnic/stepa'¹⁵⁶ i *gammə* od talijanskog *gamba* 'noga', koje najposlije dolazi od grčkog *καμπή*, *ῆς*, *ή* 'savijanje'. Može se usporediti odgovara osko-umbrijskom /nn/ koje odgovara latinsko /nd/ na sljedećim primjerima: **sakrannas** =lat. *sacrándae* (g.jd.) 'one koja treba biti posvećena'; **úpsannam** =lat. *operándam* 'koju se

¹⁴⁹ Buck, 1904: 69.

¹⁵⁰ Wharton, 1891c: 321.

¹⁵¹ Untermann, 2000: 81.

¹⁵² de Vaan, 2008: s.v. ars.

¹⁵³ Gensini, 1982: pp. 27-35, 63-83, 87-97.

¹⁵⁴ Tagliavini, 1934: [https://www.treccani.it/enciclopedia/lingue-neolatine_\(Enciclopedia-Italiana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/lingue-neolatine_(Enciclopedia-Italiana)/) (18.3.2024.).

¹⁵⁵ Dijalekt <https://www.coriglianocal.it/il-dialetto/il-dialetto-da-ricordare/>.

¹⁵⁶ Blaylock, 1966: 433.

radi/treba raditi' itd.¹⁵⁷ Oski gentilicij *heírennis* < *g^heriendios je bio je posuđen kao rimski gentilicij *Herennius*.¹⁵⁸

U Varona L.L. 5. 168 za *scannum*, *í, n.* 'klupa/stolica/stepenica/cima/širina polja' jedan rukopis ima *scannum*; *ante-mna, ae, f.* 'jarbolski križ' ('nasuprot' jarbolu, *ante*, usp. *ávті* 'nasuprot') i *soll-emnis, e* 'utanačen/ugovoren/godišnji/svečan/javan/uobičajen' (od *sollus* 'čitav' i **amnus* 'krug', oski *amno-*) se također pišu *antenna* i *sollennis*.¹⁵⁹

Također ablativ umbrijskog *umen* glasi *umne* 'pomast' dok U *une* stoji za **unne* od **udne/utur* = *unda* 'voda'.¹⁶⁰ Taj U *umen* = *unguen, inis, n.* 'pomast' dolazi od **omben*, koji je ujednačen/asimiliran dao **ommen* pa prelaskom duljine s dugog konsonanta na vokal postao rimski *ómentum, í, n.* 'loj/masna opna'. Od istog umbrijskog glagola dolazi i *umtu* = *unguitó* 'pomaži!' s *b* od *gu* s čime se može usporediti staro-latinsko *cómmúrere* = *cómbúrere* 'spaliti', *cómmússit* = *cómbússit* 'spalio je' i *cómmúrátur* = *cómbúrátur* 'spaljuje se'.¹⁶¹ Oskoumbrijski utjecaj se vidi u španjolskom *paloma* < lat. *palumba* 'golubica', *lomo* < lat. *lumbu* 'leđa' i *plomo* < lat. *plumbu* 'olovo') čak i *coloma* < lat. *columba* 'golubica'¹⁶² te *tamién* < *también* 'također'.¹⁶³ Osko *amfret* = *ambiunt* (?) kao *amfr-et* 'idu uokolo' možda je utjecalo preverba *ambi-* kao u *ambiguus*, 3 'dvosmislen' skрати u *am-* kao u *ancilla, ae, f.* 'sluškinja' i *am(b)ició*, 3. 'okolo idem/stavljam. Možda bi po tome *amfret* mogao pak značiti *am(bi)ferunt* kao *am-fret* 'okolo nose'.¹⁶⁴

4.8 Plozivi/slijed dva ploziva

Plozivi (i sibilant *s*) često slabe pred nazalom ili međuvokalski i napokon se mogu potpuno izgubiti.

Barem neki središnji konsonanti nakon kojih slijedi *-j- prolaze kroz udvostručenju u oskičkom. U oskičkom alfabetu, ovo je najjasnije kad se suglas piše dvostruko, ali su se dugi suglasi često pisali jednostruko/singleton. Stoga pronalazimo *minnieís* < **mīnieis* pored *minieís* i *medikkiaí* < **meddikjāi* pored *meddiki* < *a* > *i*. Imamo dokaze dugih samo /k/, /t/, /l/ i

¹⁵⁷ Tekavčić, 1970: 74.

¹⁵⁸ Zair, 2016: 47.

¹⁵⁹ Wharton, 1891c: 321.

¹⁶⁰ Id.

¹⁶¹ Buck, 1904: 80.

¹⁶² Blaylock, 1966: 418.

¹⁶³ Blaylock, 1966: 433.

¹⁶⁴ Ligorio, 2007: 20.

/n/. Nema dvostrukih zapisa g, d, p, m, s ni f. Na Tabuli Bantini, pisanoj latinskim alfabetom, duplo pisanje se (nedosljedno) javlja samo za /d/ i /l/.¹⁶⁵

Zanimljivo da se u starolatinskom srednji glas g izgubio. Prema latinskom *viginti* 'dvadeset', *magistra* 'učiteljica' i *mugítum* 'mukanje goveda', u sL je zabilježeno *vinti*, a u umbrijskom **mēstru** 'veća (ž.r.)' i *muieto*.¹⁶⁶

Imenica *strēna*, *ae, f.* 'zdravlje/dobar znak' i pridjev *strēnuus* 'aktivan/snažan'¹⁶⁷ se smatraju sabinskima, a potječu možda od proto-italskog *stregs-no.¹⁶⁸

U Frontonovoj glosi *sámentum í, n.* 'koža domaće životinje' se vidi korijen *sac kao u rimskom *sacer* i umbrijskom **sakru** pa se uzima vjerojatnim da je ovo herničkog podrijetla, koji je bio sličan s oskim. Ovdje se vidi ispadanje cijelog slijed *gs* kao da bi bilo *sagmentum* kao u *láma*, *ae, f.* od *lacus, ús, m., lúmen, inis, n.* od *lúx, lúcis, f.* i *exámen, inis, n.* koje je srodno s *agmen, inis, n.*¹⁶⁹

Drugotno *kt*, koje dolazi sinkopom vokala, ime posve drukčiju povijest. Ostaje nepromijenjeno u oskičkom, dok u umbrijskom kao da prolazi isti razvoj kao u francuskom *fait* od L. *factum* 'učinjeno'. Nalazimo osko *factud*: L. *facitó* 'neka učini'; U. **aitu**, *aitu* : O. *actud* : L. *agitó* 'neka sprovede'; O. *uincter* : L. *vincitur* 'obvezuje se'; - U. **teitu**, *deitu* = *dícitó* 'neka kaže' od *deik(e)tód (izvorni diftong je ovdje predstavljen samo vokalom *e*, vokal *i* dolazi od tematskog (anaptičkog) vokala); U. **feitu**, *feitu*, **fetu**, *feitu* = *facitó* od *fék(e)tód. Ovdje pripada također umb. **-veitu** (**ařveitu**, *arsueitu* = *advehitó* 'neka doveze', **kuveitu** = *cónvehitó* 'neka skupi' od *wektód, a ovo od izvornog *weg^hetód.¹⁷⁰

U razvrstavanju umbrijskih magistratskih naziva vidimo umbrijsko **uhtr** = *auctor/augur* 'visoki magistrat' i izvedenice korijena *ner-* su indoeuropske baštine; *maro* je sredozemnog porijekla, ali je dosegao Umbrije preko etruskog ili keltskog posrednika.¹⁷¹

Zanimljiva je i činjenica da se glasovni skup velarnog/jedrenog i dentalnog/zubnog ploziva pojednostavio i u staro-rimskom *Benedítus* od *Benedíctus* 'Benedikt' i na navodno etruskom ogledalu *vitoria* (*victória* 'pobjeda') i u U **subahtu** (*sub-ágtó* 'odložiti')/*subator* (*sub-*

¹⁶⁵ Zair, 2016: 112-113.

¹⁶⁶ von Planta, 1973: 129.

¹⁶⁷ Burman, 2018: 170.

¹⁶⁸ de Vaan, s.v. *strēna*.

¹⁶⁹ Flemestad & Olsen, 2017: 215.

¹⁷⁰ Buck, 1904: 89.

¹⁷¹ Usp. Kahl, 2017: 154.

ácti) 'ostavljeni' te **rehte** (*recté* 'točno, pravo'). Također se *k* gubi u **ap-ehtre** =*ab-extrá* 'izvanka'.¹⁷² Slično s tim je povezana rimska redukcija prijedloga/preverba *ex-* na *é-*.

U umbrijskom i oskičkom *kt* je postalo *ht* (*rehte* = Lat. *recté* 'pravo/ispravno, *saahtúm* = lat. *sanctum* 'sveto'), koje se u nekom rimskom dijalektu zapisivalo *tt*, *bractea-brattea* 'tanka ploča metala', *nacta-natta* 'prakljač/koji udara rublje kad se pere na potoku' (= *(κ)νάκτης, ου, ό), *salpicta-salpitta* 'trubač' (=σαλπικτής, οὔ, ό), *strictivilla-strittabilla-strittivella* 'koja si čupa kosu/podla žena' od *stringó*, 3. 'čupam' i *vellus, eris, n.* 'ostrižena vuna/runo' ili *villus, í, m.* 'čupava kosa/čuperak kose' (usp. *thalictrum* ili *thalitrum* 'rutvica/kozlačica').¹⁷³

Ponekad *kt* nakon dugog vokala ili diftonga postaje *t*, *viréctum-virétum* 'mjesto obraslo travom/zelenilo/busen', *auctor-autor* 'autor/pisac', usp. *níxus, ús, m.* 'pritisak/korak/težnja/napor/bol' (tj. *níct-tus) beside *nísus, ús, m* 'id.' (tj. *nít-tus) od *nítor*, 3. *níxus/nísus sum* 'naslanjam se na što/naklanjem se/trudim se/napredujem': tako je *cocturníx, ícis, f.* 'prepelica' po Whartonu postalo **cotturníx*, pisana prvim dugim vokalom *cóturníx*, i od toga je došlo Ovidijevsko *coturníx* pučkim povezivanjem s *cothurnus, í, m.* (κόθορνος, ου, ό) 'cokula/visoka cipela za tragediju', prepelice bivajuće valjda umjetnuto razdražene kako bi se javno borile.¹⁷⁴

4.9 Rotacizam/odsustvo rotacizma

Rotacizam je promjena nekog konsonanta, najčešće *d*, ali može biti i *n*, u rotik *r*.¹⁷⁵

Možda je grad *Larinum* izvorno bio oski jer na spornoj kovanici iz 3.st. pr. Kr. *ladinod* 'iz Larina'¹⁷⁶ i *ladinei*.¹⁷⁷ Možda *ř* u umbrijskom **fameřias** dolazi od *l* u *familia, ae, f.* 'obitelj' i *ř* u **pumpeřias** 'petorica' od *r* u **pompe-rius* 'peti (dan)'.¹⁷⁸

Kako u umbrijskom imamo promjenu *d* u *r* tako je ima i u latinskom. Plaut umiljenički zove čavku *monerula* umjesto *monédula, ae, f.* Drugi je pak oblik rotacizma bio disimilacija *d* u *r* zbog slijedećeg *d* i razjednačenje *l* u *r* zbog slijedećeg *l*, proizvodeći parove kao: *medius, 3* 'srednji'—*merídiés, éi, m.* (umjesto **medio-diés*) 'podne', *caelum, í, n.* — *caeruleus, 3* (umjesto **cael-u-leus*) 'plavetan'. Može se usporediti napuljski dijalekt, u kojem isto tako postoji

¹⁷² Buck, 1904: 193.

¹⁷³ Wharton, 1891b: 181.

¹⁷⁴ Id.

¹⁷⁵ Catford, 2001: 178.

¹⁷⁶ Tikkanen, 2020a: 115.

¹⁷⁷ Cornago, 2020: 1077.

¹⁷⁸ Majer, 2017: 239.

rotacizam. Doduše, on uključuje i lateral *l*: lat. *dente(m)* > nap. *dente* ['rɛndə] 'zub', lat. *pede(m)* > nap. *pere* ['pɛ:rə] 'stopalo', lat. *soldu(m)* > nap. *sòrdo* ['sɔ:rdə] 'novac'.¹⁷⁹

U nekom sabelskom dijalektu *m* ispred *f* izgleda da čak i u spojenicama ne postaje *n* nego *r* kao *Corfinium*, prijestolnica Peligna, morala bi biti povezana s L *cónfinés* 'granicama' plemena Vestina i Marucina.¹⁸⁰

Slijed *nm* u spojenicama (npr. *immítis, e* 'oštar/grub/grez/žestoko/divljački/neumoljiv' postaje *mm*, u izvedenicama *rm* : *carmen, inis, n.* 'pjesma' mora ići s *canó, 3.* 'pjevam', *germen, inis, n.* 'pup/mladica' s *genus, eris, n.* 'rod' i *gignó, 3.* 'postajem/nastajem', *norma, ae, f.* 'norma/pravilo' po Whartonu, s *nóna, ae, f.*, 'tesarov kvadrat u obliku slova L' ili 'deveto slovo u faliskoj i etruskoj abecedi'.¹⁸¹

Možda *pirus, í, f.* 'kruška' nije posuđenica iz nekog drugog sredozemnog jezika. Usporedba rimskog *pirus* s helenskim ἄπιον, ου, τό 'kruška' naznačuje italsku uspostavu **pisos* (< **h₂pisos*), jer međuvokalsko **s* postaje /*r*/ u latinskom i nestaje u grčkom. Budući da je ovo **s* postalo /*r*/ u rimskom, moralo je biti posuđeno u jezik prije rotacizma, koji se trebao dogoditi prije početnog i središnjeg spuštanja vokala, usp. **fusi* > *fore* 'bit će biti'. Kao posljedica toga, *pirus* se trebao podvrći spuštanju kao i svaka naslijeđena riječ. Ali, jasnije određeno tumačenje posuđivanja je moguće za *pirus*: moglo je biti posuđeno iz umbrijskog. Presudno, umbrijski je također prošao rotacizam, otud bi naslijeđeno **pisos* postalo **piros* u ovom jeziku, i ovaj se post-rotacizirani oblik mogao posuditi u latinski, nakon što se spuštanje već obavilo i prestalo djelovati. U potporu ovoj tvrdnji, ima i drugih riječi posuđenih iz sabelskih jezika u latinski: *bífó, ónis, f.* 'krastača', *lupus, í, m.* 'vuk', itd.; uvjetno možda *ursus, í, m.* 'medvjed', *turdus, í, m.* 'drozd', *turpis, e* 'odvratan/sramotan' itd. iz umbrijskog.¹⁸²

Rimsko *altus* 'visok' postaje *alto* u talijanskom, ali *arto* u Romanescu, dok talijansko *rado* 'rijedak' možda pokazuje izvorni oblik od *rárus, 3* 'id.'.¹⁸³ ili je pak od *rádó, 3. rásí, rásun* 'brisati/brijati' u smislu da se brije/striže ono što je gusto.¹⁸⁴

Još se ne zna zašto se *s* u oskičkom *aesaí = árae* nije rotaciziralo. Dva svojstva glose *ausum* se slažu s oskim: nema punog rotacizma i zadržano je /*au*/.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Whatmough i Svennung, 1948: 454.

¹⁸⁰ Wharton, 1891c: 321.

¹⁸¹ Id.

¹⁸² Sen i Zair, 2022: 20.

¹⁸³ Sihler, 1995: 151.

¹⁸⁴ de Vaan, 2008: s. v. *rādō*.

¹⁸⁵ Burman, 2018: 92.

Oski teonim *φλοῦσοι* dat.jd. '(bogu) Floru' možda je srodno s rimskim *Flórus* (kognomen) i pridjevu *flórus* 'svijetle puti'¹⁸⁶ te naposljetku s oskičkom božicom **fluusái**, latinski *Flóra*.¹⁸⁷

4.10 Gubljenje nazala *n*

Ponekad se gubi nazalni sonant *n* ispred labijala *p*, dentala *s* i *t* te ispred poluvokala *v*.¹⁸⁸

Štoviše, izbacuje se i nazalni sonant *n* pred sibilantom *s* u Enijejskom *fēstram* (od *fenstram* što sinkopirano od *fenestram* 'prozor') te u U *Eikvasese* = *Aequarénsés* 'Ekvarci') što se pravilno zbiva u talijanskom jeziku kao *spaghetti milanese* 'špageti na milanski način' od *mediolánensis*.¹⁸⁹

Još isti nazalni sonant *n* ispada pred labiovelarnim približnikom *w* u natpisu *Senatus consultum de Bacch.* iz 187. pr. Kr. pri riječi *cóvéntiónid* = *cónvéntióne* '(u) skupštini' kao i u U *kuveitu* = *cónvehitó* 'neka se doveze', te u engleskom *covenant* 'savez' (*cónveniéns*, *ntis* 'skupa dolazeći').¹⁹⁰ Naposljetku *n* ispada pred stopovima u *Popóni* = *Pompóni* 'Pomponijevci' s čim je možda povezano jugopicensko *púpún-i-s nír* 'poponski čovjek'.¹⁹¹

U oskim i latinskim alfabetima ima mnogo dokaza za gubljenje nazala pred srednjim i završnim /t/, npr. *heretatei* < *herentatej, **fiíet** < *fiíent, i manje dokaza za gubljenje nazala pred srednjem /s/ i /h/, koji se sadrži od **esskazsiúm** 'graničnik' < *esskansseom < *eks-skand-tej-o-, **eestínt** 'na mjestu su' < *en-sta-ē-nti, *mistreis*, < m > *istreis* 'manjega' (gen.jd.) < *minstrejs < *min-is-ter-ejs i **saah túm** < *sanhtom < *sanktom, ali i 3pl. pres. umbrijsko **set** < sent 'oni su' prema rimskom *sunt*, te u U **ustetu** = *ostendító* 'neka pokaže'.¹⁹² U svim se slučajima ovo gubljenje može usporediti s primjerima u kojima je nazal ostao u sljedovima *-nt- i *-ns-, kao u npr. **herentateí**, **sent** i kao u **kúsíf**, **minstreis**. Riječi **kúsúl** 'konzul', **keenzstur**, *censtur* = *cénsor*, **kenzsur**, *censtur* = *cénsórés*, *censtom* = *cénsom*, ak.jd., *censaum* 'popisivati cenzus', *centsazet* 'popisivat će cenzus', *centsamur* 'neka bude upisan u cenzus', *centsas* 'upisan u cenzus', *ancensto* 'neupisan u cenzus', **kenssurineís** = *Cénsórini*, gen.jd., kognomen, su posuđenice iz latinskog ili na njih izvršen utjecaj iz latinskog.¹⁹³

¹⁸⁶ Untermann, 2000: 292, 3.

¹⁸⁷ Zair, 2016: 227.

¹⁸⁸ Anselmo, 2012: 22.

¹⁸⁹ Storm, 1886: 662.

¹⁹⁰ Anselmo, 2012: 22.

¹⁹¹ Zamponi, 2019b: 202.

¹⁹² Buck, 1904: 70.

¹⁹³ Zair, 2016: 129-130.

4.11 Gubljenje konsonanata *s*, *r* ili *h*

Sibilant *s* se gubi u složenim konsonantskim sljedovima, kao i *r*, ali potonji također na kraju riječi zbog čega staro-latinski i sabelski imaju sličan rod u jednoj imenici. Na početku korijena gubi se *h* i u standardnom latinskom i u sabelskom, a ponegdje se stavlja gdje je etimološki netočan.¹⁹⁴

Sibilant *s* kao u npr. *sili-cernium* 'fešta na kojoj se sjedi' prvi član je latinski *sedeó*, 2. 'sjedim', a drugi se povezuje s umbr. **çersnatur** = *cénátí* 'oni večeravši'.¹⁹⁵

Kvintilijan¹⁹⁶ za riječ *casamo/casnar* = *affectedator/asséctátor* 'koji slijedi ambiciozno/ulizica/pretdant' kaže da je galska, ali zapravo je oska. Inače, taj termin označava arhetipskog starca u oskoj fabuli atelani ili *lúdí oscí* 'oske igre' koje su bile jako popularne u Rimu. Sigurno je da je Aulo Gelije čuo galski koji se još pričao u 2. st. n. Kr. na sjeveru Italije, ali je umbrooski već izumro sto godina prije.¹⁹⁷ Od *casnar* možda dolazi francuski splet riječi *casnard* 'novinarska patka/ulizica', *cagnard* 'dangubilac' i *cagnaud* 'patka/lukavac'.¹⁹⁸ Riječ *casnar* je posvjedočena i u pelignijskom, sjevernom oskičkom dijalektu.¹⁹⁹ Taj isti korijen ispada u standardnom latinskom kao *cánus*, 3 'sjed/star'.

Drugi derivatog Rimski pridjev *casus*, 3 'star/sijed' je valjda imao pejorativno značenje zbog proširka *-c* kao u *caecus*, 3 'slijep' i *luscus*, 3 'razrok' koje se pak ne vidi u *prís-cus*, 3 'drevan'. Od *casus* možda dolazi talijansko *cascare* 'padati'.²⁰⁰ Povezan je s oronimom *Monte Cassino* koje možda krije izvornu geminatu dok sabelski jezici gube geminate.

Drugi sonant koji ispada u svakom idiomu je okrznik *r*: od proto-italskog **prōrsa*, **cersna* i **Turscom* dolaze rimski *prósa*, *ae. f.* 'proza', *céna*, *ae. f.* 'večera' i umbrijsko *Tuscom* = *Tuscum* 'Etruska (ak.jd)'.²⁰¹

Što se tiče roda, starolatinsko *vásus*, *í, m.* odgovara U **vaso(r)** = 'posude (n.mn.)' što je muškog roda, dok je u standardu srednjeg roda i konsonantske *s*-deklinacije *vás*, *vásis*, *n.* 'posuda'.²⁰² Možda je u proto-italskom, i tako i u umbrijskom i staro-latinskom bila o-deklinacija srednjeg roda *vásu(m)*, *í, n.*, ali je muški rod možda nastao povratnom tvorbom prema

¹⁹⁴ Buck, 1904: 93.

¹⁹⁵ Weiss, 2009: 129.

¹⁹⁶ Inst. Orat. 1.5.8.

¹⁹⁷ Dottin, 1918: 243.

¹⁹⁸ Donkin, 1864: s.v. *casnard*.

¹⁹⁹ Burman, 2018: 70.

²⁰⁰ Pianigiani, 1988: s.v. *cascare*.

²⁰¹ Storm, 1886: 662.

²⁰² de Vaan, 2008: s.v. *vās*, *vāsis*.

muškim imenicama koje u n. i ak. mn. često gube svoje završno *r* (n.) i *f* (ak.).²⁰³ Pitanje je zašto se nije rotacizirala ni u latinskom ni umbrijskom.

Glasnični približnik *h* nije bio stabilan i ponekad se nije čuo u latinskom: stavljan je krivo u *posthumus*, *í, m.* 'posmrće/dijete rođene nakon očeve smrti', *humidus*, 3 'vlažan' i *humerus*, *í, m.* 'pleće, rame', a nije stavljen u (*h*)*anser*, *í, m.* 'patka'. Tako se u dijalektizmu *edus* = *haedus*, *í, m.* 'jarac' nije čuo, te u U *an-ostatu* pored pravilnog *an-hostatu* = *hastátós* 'opremljene kopljem' od *hasta*, *ae, f.* 'koplje' te U **eretu** pored pravilnog *heritu* = *optátum* 'željeno'.²⁰⁴

4.12 Intruzija *k, d, p* i *w*

Zanimljiva je pojava umetanja velara *k* na indo-europskoj razini koje se svezuje s redupliciranim perfektom e-stupnja po kojem možda vidimo da je jedan od najstarijih spomenima latinske jezika bio zapravo oski jezik. Nadalje, umeće se dental *d* u slijed nazala *n* i sibilanta *s* u okviru jačanje kako se nazal ne bi izgubio.²⁰⁵

Budući da je *-k-* ograničen samo na jedninu u grčkom indikativu aorista aktivnog, *fēc-* se uzima kao fonetski odraz jednosložnog **d^hēk* < **d^heh₁t*, gdje bi se **-k-* možda umetnulo kao suglasnik nakon laringala, a prije završnog **-t*. Perfekt s punim e-stupnjem se valjda rekonstruirao prema faliskom *fifiked*, *f[if]iqod* 'napravljen/izrađen', sabinskom *hehike* i pred-samnijskom *fēfikēδ*.²⁰⁶ Nalazi se također na oskoj fibuli prenestini kao *fhefhaked*. Drugo tumačanje je da je to bio ostatak indo-uralskog jedrenog suglasnika iz kojeg se i razvio laringal, kao u finskom *teke-* 'činiti'. Prezentske osnove glagolā *fació* i *iació* podupiru onu prvu vjerojatnost. Ovo bi također objasnilo toharske A *tāk* i B *tāka* 'postati', koji bi odražavali **steh₂t*. Umbrijski ima **stakaz est**, 3.jd. perf. pas. 'osnovano je' prema imenici **sta-k*.²⁰⁷

Ima nešto dokaza za takvo umetanje u oskim napisima u oskoj abecedi, gdje pronalazimo **keenzstur** i **kenzsur** 'cenzor', sa <z> koje predstavlja [ts]. Vjerojatno je da je **dj-* stvarno išlo kroz međufazu /dz/, i prisustvo umetnutog [d] u slijedu je očekivano po međujezičnim osnovama. U oskičkom je {z} bilo [ts̄], kao u *húrz*,²⁰⁸ osim rijetko [d̄z], kao u *zicolom*,²⁰⁹ i *az* koje je srodno s umbrijskim *ař* = latinski *ad* 'prema'. I dalje se ne zna kako se

²⁰³ Buck, 1904: 131.

²⁰⁴ Buck, 1904: 93.

²⁰⁵ Zair, 2016: 107.

²⁰⁶ Prósper, 2020: 68.

²⁰⁷ de Vaan, 2008: s. v. *stō*, stare.

²⁰⁸ Zair, 2016: 3.

²⁰⁹ Zair, 2016: 110.

/z/ treba čitati u umbrijskom, oskičkom i etruskom pismu. Nastalo je iz sasvim jasno feničkog znaka koji označava [z], tako i u helenštini. Možda [d̂z], ili [ʔz], kao i u helenskom, jer je produkt ponepčanjenja glasa [d], ali definitivno ne [tŝ]. S tim se može usporediti *-s- u hetitskom *ezta* 'pojeo je' < *edto i engl. *mince* (izvorno [mins]) 'mljeveno meso' koje se čita jednako kao *mints* [mints] 'kuje', *pence* [pents] 'peniji' ali *miss* [mis] 'promašiti/nedostajati' jer nema nazala prije.²¹⁰

Može se ukazivati na usporedbu s intruzivnim *p* u latinskom *emptus* 'kupljen' sa slijedom /ms/, koje je postalo [mps], s oskim $\nu\mu\psi\tau\varsigma$ < *numsis < *numVs̄ios, poput *Thompson* s intruzivnim *p* od *Thomson* = eng. *Thom's son* 'Thomov sin'.²¹¹

Zanimljiv je velarni poluvokal *w* koji se pojavljuje pred stražnjim vokalom *o~o* kao u talijanskom *piòvere* 'kišiti' i *chiávica* 'kanalizacija' od staro-rimskog *perplovere* 'liti se kao iz kabla' i staro-latinskog *clovacas*, i u talijanskima *védova* 'udova', *Mantova* 'Mantova' i *rovína* 'ruševina', sve prema odgovarajućim latinskim *perpluere*, *cloáca*, *vidua*, *Mantua*, *ruína*. Tako se događa i u starorimskom *cónflovont* = *cónfluunt* 'skupa utječu u nešto', *sovo* = *suó* 'svojim' i *ingenuvae* = *ingenuae* 'urođene/ingeniozne' te umbrijskom *tover* kao i dubleta *tuer* prema latinskom *tui* 'tvoga'.²¹²

4.13 Lateral „l pinguis“

(Labio)velarizirani ili faringalizirani likvid *l* ponekad u latinskom i oskičkom utječe na prethodni vokal. Već su ga Rimljani prozvali debelo *l* - „l pinguis“ jer se razlikuje od tankog *l* - „l exilis“ koje ne utječe na prethodni vokal.²¹³

Oskičkim grčkim pismom napisan je prenamen $\epsilon\lambda[\text{F}]\omicron\mu$ ak.jd.m. / $(h)\epsilon lwom/$ iz kojeg se navodno izvodi rimski gentilicij *Heluius* i pridjev *helvus* 'žut',²¹⁴ najposlije od * $g^{jh}el\text{h}_3i\text{u}\omicron$.²¹⁵ Pridjev je oska posuđenica jer bismo očekivali rimsko *u* pred velariziranim „l pinguis“ kao u *fulvus* i k tomu jer i drugi nazivi za boje životinja *rufus* 'crven' i *callidus* 'žuto-siv' od U **kaleřuf/calersu** 'blistavo bijel' upućuju da su posuđene iz nerimskog idioma.²¹⁶

Vidimo još jednu sličnost italskih i romanskih jezika - ispadanje ili vokalizacija glasa „l pinguis“. To je bočni alveolarni frikativ, već objašnjen u rimskih gramatičara koji se

²¹⁰ Zair, 2016: 107.

²¹¹ Zair, 2016: 105.

²¹² Storm, 1886: 663.

²¹³ Sihler, 1995: 174.

²¹⁴ Salomies, 2008: 22.

²¹⁵ Zair, 2016: 195.

²¹⁶ de Vaan, 2008: s.v. *helvus*.

suprotstavlja s drugim *l* koje se zove „*l exilis*“. Razlika je da „*l pinguis*“ zatvara prethodni vokal *o* u *u*, a „*l exilis*“ ne, i tako imamo rimske *multa* i *alter*. Ali u umbrijskom to *l* se gubi upravo jer je snažno velarizirano/pogrleno, pretvara se u *w*, ili se s prethodnim *u* stapa u jedno - otud U **muta** 'kazna'. Napokon, u francuskom imamo *autre* 'drugi'. Jugopicenska imenica *iepeten* 'grob' lok.sg. izgleda odražava lokalni izgovor [ˈjɛpɛt-] korijena koji inače glasi [ˈwɛpɛt-] s početnim [w] vjerojatno iz **l* kao u umbrijskom **vapeře** 'kamen' lok.sg. od proto-italskog²¹⁷ **la/eped-*.²¹⁸

Kao i *poena*, *multa* je posvjedočena dosta rano, npr. *multai* datirano otprilike nakon 241. pr. Kr. Mogućnost da je ona posuđenica se još razmatra. I osko **molto** i umbrijsko **mutu** pojavljuju se na napisima u dvojezičnom kontekstu. Ipak, nema sporazuma jesu li oskoumbrijski posudili iz latinskog ili obrnuto.²¹⁹ Iako je ispalo *l* i zatvorio se vokal *o* u vokal *u*, umbrijsko **mutu** 'globa' možda je utjecalo na rimsko *multa*, *ae, f.* 'globa' (*mulcta* kod Varona).²²⁰

4.14 Lateralna asimilacija

Iako se geminatno *l* često tumači kao asimilacija nazala *n* iza laterala *l* često ponekad dolazi i od asimilacije poluvokala *v* iza laterala *l*.²²¹

Jednačenje *v* prema prethodnom *l* mora biti osko po Festu (Festus 372L, Paulus ex F. 373L). Pridjev *sollus*, 3 'čitav/sav' koji ima srodnike u umbrijskom **sullu**, pelignijskom *solois* oboje 'sve' i oskičkom **súll[a]m[n]aís** 'godišnjicama' možda dolazi od **solnus* kako ne bi dolazio od **solvus* od kojeg očito dolazi *salvus*, 3 'zdrav/čitav' koji ima srodnike u faliskom *salues*, oskičkom **salavs**, pelignijskom *salauatur*.²²² Ipak ga Nussbaum izvodi od **solh₂vus* koje je srodno s helenskim ὄλος i homerovskim οὖλος, tj. *ὄλφος 'čitav/sav'.²²³

Po tom *mella*, *ae, f.* 'gvirc/medovina' od **melva* iz **medva* čine se da ide s μέθυ, νος, τό 'vino' i litavskim *medùs* 'med'; *mollis* 'mekan' je od **molvis*; *palleó* 'blijed sam' za **palveó* ide s anglosaskim *fealu* 'žut'.²²⁴ Stoga kasni oblik *millió*, *ónis*, *m.* 'vrsta sokola/jastreba' pored

²¹⁷ Zamponi, 2021, 14.

²¹⁸ Zamponi, 2019a: 204.

²¹⁹ Burman, 2018: 132.

²²⁰ Burman, 2018: 131.

²²¹ de Vaan, 2008: s.v. *palleō*.

²²² Brachet, 2002: 211.

²²³ de Vaan, 2008: s.v. *sollus*.

²²⁴ Id: s.v. *palleō*.

mílvus, í, m. 'ptica grabljivica riđa/crvena lúnja' treba stajati za **milvió* : za svršetke usp. *púmilió, ónis, m.* 'patuljak/pigmej' pored *púmilus, 3* 'patuljast/sićušan/mali'.²²⁵

4.15 Asibilacija

Asibilacija je proces asimilacije konsonanta *c* ili *d*²²⁶ prije sibilanta *s* upravo s tim sibilantom.²²⁷ Uz asibilaciju se u latinskom izgubio i labijalni element *w*.

Zanimljivo je da Rimljani nisu vidjeli povezanost kolača od vode, brašna i sira *lixulae, árum, f.* sa slabo rabljenom riječju za tekućinu/lužinu/vodu *lixa, ae, f.* od **lik^w* kao u *liquor, óris, m.* 'fluidnost', *liquor, 3.* 'teći/topiti se' i *liquidus, 3* 'tekući'. Valjda je *lixa* bila sabinskog podrijetla kao i *lixulae*, te homonim *lixa, ae, m.* 'krčmar' od *linquó, 3.* 'ostavljam', ali i ostale tvorbe na *-sa*, kao *rixa* 'svađa' od *ringor, 3.* *rictus sum* 'pokazujem zube/frkćem', *noxa* 'šteta/zločin/kazna' od *noceó, 2.* 'štetim'²²⁸ i *coxa, ae, f.* 'kuk' koje je srodno s toharskim B *kakse* 'slabine dijafragme' i koje se asibiliralo u prilogu *cossim* 'čućeći/šepajući' pored hiperkorektnog *coxim*.²²⁹

Latinska glosa *asta* 'nakupina' bi moglo biti srodno s ἔξαστις, ιος, ἡ 'rese odjeće od vune' i doći od pie **ad-stare* kao u oskičkom **a(d)-stintu** =*di-stinguitó* 'razlikuj!' ili bi pak bilo srodno s ἄρτομαί 'započeti tkati' pa bi *asta, órum, n.* značilo 'one stvari koje su iščipkane'.²³⁰ Stoga bi Wharton predložio da zanimljivi trostruki oblici *assula-astula-acsula, ae, f.* 'krhotina/opiljak' te *pessulus-pestulus-pexulus, í, m.* 'kračun' usmjeruju na izvornike **ad-tla* ('koji se diže' od *ad-*) **ped-tlus* (budući da je kračun 'noga' vrata), u kojem je ili (*a*) *dt* postalo kao i obično *ss*, *assula* i *pessulus* : ili (*b*) *dtl* je postalo *stl* kao što je *dtr* postalo *str* (npr. *monstrum* od *mond^h-*, usp. μαθεῖν), *astula* i *pestulus* : ili (*c*) „kontaminacijom“ *ss* (od *dt*) i *cl* (od **tl*) dobijemo **ascula* **pesculus*, i premetanjem *acsula* i *pexulus*.²³¹

Osko jednačenje *x* u *ss* pojavljuje se u *assis, is, m.* 'ploča/daska', *nassa, ae, f.* 'vrša/zamka/mreža' (odakle i talijansko *nassa*, francusko *nasse* i španjolsko *nasa*), *trissúgó, inis, f.* 'biljka dubaćac/dupčac *Teucrium chamaedrys*' pored *axis* 'os(ovina)/kočija/(sjeverni) pol/nebo', *naxa, trixúgó*.

²²⁵ Wharton, 1891c: 319.

²²⁶ Sihler, 1995: 226.

²²⁷ Kim, 2001.

²²⁸ Burman, 2018: 49.

²²⁹ de Vaan, 2008: s. v. *coxa*.

²³⁰ Flemestad & Olsen, 2017: 214.

²³¹ Wharton, 1891c: 329.

U oskičkom *ks* ili *x* postaje *ss*, *meddix-meddiss* 'sudac/pravoriječitelj', usp. latinsko *axiculus-assiculus*, *i, m*, 'mala osovina/letvica/klin', *coaxó-coassó, l.* 'oblagažem pod/parketiram', i *Xerxés-Xersés, is, m.* 'Kserkso' u Cicerona: ²³²— tako je ἄμυξις, εως, ἡ, 'kidanje, komadanje' dalo *amussim* 'pravilno/po tesarovu pravilu' po urezivanju ravne linije.²³³

Što se tiče *tólés, ium, f.* 'gušavost' (od *ton-s), njegova izvedenica *tóstillae, árum, f.* 'krajnici u ustima' je prema pravilu „littera“ imala inačicu *tossillae*, ali još začudnije - inačicu *toxillae*. Oblik *tonsillae* je nastala zbog pučkog povezivanja krajnika s motkama preko *tónsa, ae, f.* 'veslo' i njegove izvedenice *tósilla, ae, f.* 'privezni stup za brod'. S tim se uspoređuje i intruzije u parovima *thénsaurus* i *thésaurus, i, m.* 'blago' te *formónsus* i *formósus, 3* 'lijep'. Riječ *pausillus* (za *paussillus) pored *pauxillus*, i *pessimus* za *peximus od *peccó, l.* 'griješim',²³⁴ dok drugi izvode direktno od *ped, od kojeg i *pecco* dolazi.²³⁵

Enije je imao za proksimalne demonstrative *hunc* 'ovog (ak.jd.)', *hanc* 'ovu' i *hós* 'ove (ak.mn.)' imao *sum, sam* i *sos*, što je slično s oskičkim **ek(s)o** 'ovaj' dok se umbrijsko **estu** 'ovaj' slaže s rimskim proksimalno-distalnim (medijalnim) demonstrativom *iste, ista, istud*.²³⁶

Opet sličnost italskih i romanskih jezika - složeni se glasovni skupovi pojednostavljaju pa imamo u latinskom *dexter, era, erum* 'desni, vješti', u umbrijskom *destru-co* i talijansko *deastro*.²³⁷

Uzima se da je latinsko *rosa, ae, f.* 'ruža' došlo posredstvom sabinskog jezika gdje slijed *di* prelazi u *s*, i oskog jezika gdje rotacizam nije do kraja poveden preko umiljenice *rodia (ródiā) iz grčkog *ródov, ov, τό* 'id.'. Možda je *s* ostalo, kao u *miser* 'jadan, bijedan' jer bi dva *r* kao u **mirer*, pa bi možda bilo previše *r*, koje se ionako uzima da je bilo alveolarni okrznik [r]²³⁸ koji nije stabilan jedan do drugog, kao možda *crúdu*, 3 'okrutan' od **crúrus*.²³⁹ Sabinska asibilacija slijeda *di*, kao u *Clausus* za *Claudius, il, m.* 'Klaudije', može se povezati još s *badius*, 3 'smeđ' koji ima inačicu *basus*, a i lambdacizirano *baliolus, 3* 'atamnopot'.²⁴⁰ Iako *trimodia*

²³² Wharton, 1891c: 329.

²³³ de Vaan, 2008: s. v. amussis.

²³⁴ Gaffiot, 1934: s. v. toxillae.

²³⁵ de Vaan, 2008: s. v. peior.

²³⁶ Dupraz, 2011: 111.

²³⁷ Buck, 1904: 332.

²³⁸ Cser, 2020: 66.

²³⁹ Pultrová, 2013: 28.

²⁴⁰ Burman, 2018: 55.

'tromjerica' i ime *Modius Fabidius*, osnivač grada Cures, ne pokazuju ovu promjenu, jer nisu bili sabinski.²⁴¹

4.16 Slogovno *r*

Ponegdje puni stupanj *re* se zbog pie. naglasaka svede na nulti stupanj *r* koji se pravilno odražava ako *er* u latinskom, međutim, ponekad se odražava kao *ri*, moguće pod oskim utjecajem.

U nekih devet riječi pronalazimo refleks slogovnog *r* kao *er* od apokopiranog *ri* (koje ponekad stoji za *ru*) or *ri*: *ter* 'triput' *terní* 'po tri' pored *tri-* u *tríní* 'id.' i oskičkom *trís* 'tri',²⁴² *testis* 'svjedok' (tj. **terstis*) pored oskog *trístaamentud* 'svjedočanstvo/dokaz'. Ono nije posuđenica iz latinskog *testámentum*, *i*, *n*. 'id.'²⁴³, već puni stupanj pored nultog stupnja u oskičkom *trstus* 'svjedok'.²⁴⁴ Nadalje latinsko *cervix*, *ícis*, *f*. 'vrat' se uspoređuje s našim (*za*)*kriv*(ljen), *teró*, 3. 'tarem' pored *trítus* 'satrt' (tj. **trútus*) i hel. *τρωῖω*, *sacerdós*, *ótis*, *m*. 'svećenik' pored *sacrilegium*, *íi*, *n*, 'krađa svetih stvari/svetogrđe' , *acerbus* 'oštar/opor/gorak/nevoljan/tužan' pored *ácrimónia*, *ae*, *f*. 'oštrina' i *nov-er-ca* 'maćeha' pored *vít-ri-cus* 'očuh'; *quater* 'četiri puta' pored *quadrágintá* 'četrdeset', također i u *kvadra(n)t*, te *cernó*, 3. 'razlučujem/razabirem' nasuprot *créví* 'odlučih/razaznah' i *crímen*, *inís*, *n*. 'presuda/okrivljenje'.²⁴⁵

Nenaglašeno *ri* ostaje između suglasa u *vítricus* i kao *rí* u *apricus* 'otvoren/sunčan/južni'. Zadržano *ri/rí* možda se zbiva pod oskim utjecajem zbog *trístaamentud*, a promjena u *er* pod nekim drugim dijalektom koje je preferiralo zatvorene slogove. U umbrijskom, kao i u rimskom, imamo *tripler* 'po tri' i *triplus*, 3 'trostruk' pored *terti* 'trećeg' i *tertium* 'id.'.²⁴⁶

5. Sabelski utjecaj na latinski jezik: Vokali

5.1 Sinkopa

Sinkopa je ispadanje vokala u srednjem slogu riječi,²⁴⁷ a ona je iznimno česta bila u sabelskim jezicima te utjecala na starolatinski sloj.

²⁴¹ Usp. Burman, 2018: 165.

²⁴² Sihler, 1995: 410.

²⁴³ de Vaan, 2008: s. v. *trēs*

²⁴⁴ Sihler, 1995: 411.

²⁴⁵ Wharton, 1891c: 321.

²⁴⁶ Wharton, 1891c: 321-322.

²⁴⁷ Sihler, 1995: 229.

Događa se u umbrijskom **sektu** i oskičkom *actud* koje odgovara latinskim *secūtó* 'reži!' i *agító* 'moraš raditi' i u starolatinskim *sortus* i *audácter* koje odgovara *surréctus* 'dignut, koji se digao' i *audácīter* 'odvažno'.²⁴⁸

Ono što je zanimljivo je da imamo sinkopu u posljednjem, makar zatvorenm slogu zbog intenzivnog inicijalnog naglaska u starolatinskom *Tiburs* (tu se još gubi i suglas t) što bi odgovaralo latinskom *Tiburtis* te u italskim jezicima vidimo U **emps** 'kupljen' i O **húrz** 'vrt' što bi odgovaralo latinskim *emptus* 'kupljen' od *emó*, 3. 'kupujem' i *hortus, í, m.* 'vrt'.

Opazamo sinkopu slabog vokala *i* u *cante* od **canete* u pjesmi *Carmen Saliare* prema standardnom *canīte* 'pjevajte', pisaurski staro-latinski *Lebro* 'Liber' od Liberó i *Numtoriai* = *Numitoriae*, se uspoređuje s U *totcor, todceir* i *nomne* (*nómīne* 'imenom'), *termnu* = *termino*, *postro* (*postēró* 'poslije') i pelignijskim *lexe*, skraćeno od **lexte*, koje bi pak bilo samo sekundarni oblik od *lertis* (*légistis* 'pročitali ste').²⁴⁹ Možemo usporediti *caldus* u Katona i *caldo* u talijanskom naprema standardnom *calidus*, 3 'topao'.²⁵⁰

Prema stručnjakinji Prósper, po pitanju prenestinske fibule, može se lako shvatiti da je ispisana idiomu kojeg se može nazvati staro-oskičkom, i da ovaj dijalekt još nije prošao (ili se nije započelo odosljedno odražavati u pisanju) proces gubljenja središnjih i završnih vokala u oskičkom.²⁵¹

5.2 Anaptiksa

Anaptiksa ili svarabhakti je umetanje vokala između dva konsonanta, kao obrnuta pojava sinkopi.²⁵²

Umiljenička izvedenica od *putus* - *pullus* 'mlado čovjeka/životinje' je slična s oskim **puklum** 'sina (ak.jd.)' jer obe italske grane,²⁵³ neovisno jedna o drugoj, ne podnose slijed *tl*. Latinsko-faliski ga ujednačuje u *ll* kao *pullus, í, m.* 'ptić' ili ga anaptigira u lat. *putillus, 3* 'sićušan', faliski *putellio* 'sinčić', a oski **pukele[í]** (g.jd.?), marsijski *pucle[s]*, pelignijski *puclouis* (d.mn.) i jugo-picenski **puqloh** (d.jd.?) sve 'sin', ga razjednačuje u *kl*, ili i taj *kl* anaptigira.²⁵⁴ Nadalje, vidimo i promjenu u romanskim jezicima gdje se *tl* u *vetulus* 'postariji' razjednačuje i debukalizira u *cl* u talijanskom *vecchio* 'star'. S tim se može usporediti slijed *tr* u lat.

²⁴⁸ Storm, 1886: 664.

²⁴⁹ Lindsay, 1893: 105.

²⁵⁰ Storm, 1886: 663.

²⁵¹ Prósper, 2020: 86.

²⁵² Sihler, 1995: 90.

²⁵³ Mallory, 2006: 21.

²⁵⁴ de Vaan, 2008: s.v. *putus*.

sacrátrix, ícis, f. koje se debukaliziralo i anaptigiralo u *cir* prema pelignijskom *sacaracirix*. Oskički **akeneí** nasuprot umbrijskom **aknu** 'annós' dolaze od *atno sve 'godina'.²⁵⁵

Anaptiksa kao *poculum* 'čaša', *populus* 'narod' u oskičkom *menereviius* 'Minervin' <*meneruīōs,²⁵⁶ i grčkim alfabetom napisanom αλαφιου, ak.jd. gentilicij, usp. lat. *Alfius*,²⁵⁷ te u σακορο, nom.jd. ž.r. ili nom.mn. sr.r. 'svet' od *sakra.²⁵⁸

Postoje iznimke gdje imamo anaptiksu u umbrijskom **seçetu** 'posječen' koje odgovara latinskom *séctus* od *secó*, 1. 'siječem'. Možda se s tim može povezati neko arhaičnije stanje kao u starolatinskim *hocedie* i *hacetenus* koje odgovara standardnim *hodie* 'danas' i *hactenus* 'do ovdje'.²⁵⁹

5.3 Apokopa i elizija

Apokopa je otpadanje posljednjeg vokala riječi,²⁶⁰ a elizija posljednjeg konsonanta riječi.²⁶¹

Zbog oskičkog **puz/pus** i umbrijskog **puze/pusi** 'da/kako' znamo da apokopiran vokal iz latinskog *ut* ne mora se uspoređivati s *utí* kao na Zakoniku dvanaest ploča, nego s bilo kojim vokalom, a moguće od proto-indo-europskog *k^wu-tos, kao u indijskom *kú-tas*, rimskom *intus*.²⁶²

U umbrijskom *pacer* =*pácis* '(g.jd.) mira' vidimo istu promjenu apokope cijelog protoindoeuropskog sloga *-os* (ili reduciranog kao *-is*) kao i u latinskom *acer* 'oštar'.²⁶³ U oskičkom *censtur* opet se nalazi apokopa sloga, ali je to apokopa dugog sloga nominativa množine *-és*, kao latinski *cénsóres*.²⁶⁴ Može se usporediti latinska imenica *ager, agrí, m.* 'polje' kojoj nedostaje imeničko *-os*.²⁶⁵

Po pitanju prijedloga *ante*, on svakako anakopira posljednji vokal u oskičkom *ant*, također u spojenicama *an-seriato* i *an-stiplato* u umbrijskom.²⁶⁶ Možda su ove spojenice s *ant*- utjecale da se izgubi suglas *b* u spojenicama s protoindoeuropskim *amb-* kao npr, *amb-i-cio

²⁵⁵ Buck, 1904: 13.

²⁵⁶ Zair, 2016: 128.

²⁵⁷ Zair, 2016: 187.

²⁵⁸ Zair, 2016: 222.

²⁵⁹ Lindsay, 1894: 180.

²⁶⁰ Sihler, 1995: 399.

²⁶¹ Celce-Murcia, 1996: 163-4.

²⁶² de Vaan, 2008: s. v. *ut, utí*.

²⁶³ Buck, 1904: 60.

²⁶⁴ Buck, 1904: 59.

²⁶⁵ Sihler, 1995: 437.

²⁶⁶ de Vaan, 2008: s. v. **am-**, **an-**, *an-*, *ava-*.

*amb-i-cilla koje su dale latinske *amicio*, 4. 'ogrnem' i *ancilla*, ae, f. 'služkinja'. Možda ovo može objasniti enigmatični oskički *ava:ffaket*.²⁶⁷ Već su u latinskom, mada je latinski u ovom pogledu arhaičniji, već anakopirani *post* i *et* (od *poste i *eti), stoga je u umbrijskom identičan *post*, a u oskičkom pisan kao **púst**.²⁶⁸

Napokon dolazimo do apokope posljednjih sibilanata i sonanata, *Cornélio*, od *Cornélium* 'Kornelija', ak.jd. na Scipionskim natpisima što vidimo i u U **Ikuvinu** od *Ikuvinus* =lat. *Iguvínus* 'gubbijski'²⁶⁹ te *duonóro* (*bonórum* 'dobrih') kao što vidimo i u U **poplo** =*populum* 'narod'. Također apokopiraju se i stopovi kao **dede** od *dedet* =*dedit* 'dao je' na Pisaurskim natpisima te U **řeře** (id.) i *habe* (*habet*).

5.4 Dugi vokali

Rimljani su napravili nekoliko pokušaja da zapišu duljinu vokala. Jedan izvor, navodno posuđen od Oska je bio da se udvostruči vokal, tzv. način „geminatio vocalium“ koji je započeo s piscem Markom Akcijem oko 150. pr. Kr. Pored napisnih oblika, imamo *bee* kod Varona da se iskaže blejanje ovce, za što su Heleni koristili βῆ: otud *béláre* 'blejati' koje je ostalo u romanskim jezicima umjesto *báláre*), *peena* (Fest, za *pēna, tj. *penna* 'krilo/pero'] *veemens* (= *véméns* = *veheméns* 'žestok/lud/brz'): usp. osko **aasas trístaaementud eestint teera** pored rimskog *árae téstámentó exstant* (ili radije *ēstant) *terra* (za *tēra), falisko *vootum* za *vótum*. — Drugi način, koji se javlja i u umbrijskom, je bio da se koristi *h* kao oznaka duljine vokala, a pisao se nakon vokala: usklici *á! ó! pró!* se također pišu *ah, oh proh*, za *vā imamo *vah*.²⁷⁰

Kaže se da oskički bilježi duge vokale samo u prvom slogu. Prva iznimka ovom pravili je *αφαματεδ*, što je spojenica prijedloga i glagola: valjda je to jukstapozicija /pojednorječenje nakon što se u prijedlogu izgubila duljina u nepočetnim slogovima. Druga iznimka je *trístaaementud* iz Pompeja koja se možda povelala za dugim vokalom u lat. *testámentum*.²⁷¹

Utjecaji iz oskičkog se vide po „geminatio vocalium“ u vlastitim imenima *Vaarvs*=*Várus*, *Paapvs*=*Pápus*, *Vvliivs* greška valjda za *Ivvliivs*=*Iúlius*, *Staatia*=*Státia*, *Laaro*=*Láró*, *Fvvli*=*Fúlii*, *Maanivm*=*Mánium*, *Maamivs*=*Mámius*, *Calaasi*=*Calásii*, *Temvvdino*=*Temúdínó*, *Lvvci*=*Lúcií*, *Svvram*=*Súram*, *Vaala*=*Vála*,²⁷² *Maarco*=*Márcó*, *Rvvbivs*=*Rúbius*, *Mvvcio*=*Múció*, *Paacili*=*Pácilii* (osko **Paakul**), *Baaso*=*Básó* i

²⁶⁷ de Vaan, 2008: s. v. ambi-, amb-, am-, an-.

²⁶⁸ Buck, 1904: 342.

²⁶⁹ Možda je izvorno bilo *Pikuvium* od *peiko 'dlijetao' pa se izgubio pod galskim (keltskim) utjecajem.

²⁷⁰ Wharton, 1891c: 333.

²⁷¹ Zair, 2016: 26.

²⁷² Lazzeroni, 1956: 128.

Rvvfi=*Rúfii*.²⁷³ Također se vidi u općim imenicama kao aastvtieis=*ástuútiís* 'lukavštinama', aacetereis=*á céterís* 'od ostalih',²⁷⁴ aaram=*áram* 'oltar', arbitratvv=*arbitrátú* 'mišljenjem', cvvravervnt=*cúráverunt* 'pobrinuli su se', ee=*é* 'iz',²⁷⁵ fvvco=*fúco* 'trutu/parazitu',²⁷⁶ ivvs=*iús* 'pravo', viitam=*vítam* 'život',²⁷⁷ paastores=*pástórés* 'pastiri',²⁷⁸ paaco=*págó* '(na) selu',²⁷⁹ peqvlatvv=*peculátú* 'pronevjerom novca', haace=*hác* 'ovom', decoraat=*décórat* 'ukrašava', seese=*sésé*, seedes=*sédés* 'sjedište', feelic(I)=*félic(i)* 'sretnim', leege=*lége* 'zakonom', eaato=*éató* 'neka ide', mvvnienda=*múniénda* 'koje trebaju biti štícene', ree=*ré* '(po) stvari',²⁸⁰ naatam=*nátam* 'rođenu', vootvm=*vótum* 'zavjet' i vvtei=*úti* 'kako/da'.

5.5 Izmjena vokala *e* i vokala *o*

Proto-indo-europski jezik je imao pravilnu izmjenu vokala *e* s vokalom *o*. Pritom su ostali vokali i slogotvorni sonanti bili manje zastupljeni. Takva se situacija vidi u oskičkom.²⁸¹

Glosa *volaema* 'cijenjena vrsta kruške' iz oskog **-ímum* superlativa **valaimas** *valaemom* =*optimum* 'najbolje' iz proto-indo-europskog **welh₁* 'željeti', a ne iz **h₂ulh₁* 'biti snažan' zbog otvorenog prednjeg vokala *e* koje se, tipično oskički, ujednačilo sa srednjim tematskim, anaptičkim vokalom *a*.²⁸²

Zanimljivo je da se prema Juvenalu 3.172 toga povezivala s pokopima: „*pars magna Italiae est ... in quá nemó togam sumit nisi mortuus*“ 'velik je dio Italije ... u kojem nitko ne stavlja togu osim ako je mrtav'.²⁸³

Po pitanju leksema *vertó*, 3. *versí*, *versum* 'okrećem' on se u staro-rimskom zabilježava gdjegdje kao *oinvorsei* '*universí*' 'svikoliki' s *o* kao srednjim vokalom, kao i u umbrijskom *covortus* =*cónversus* 'okrenut'. Možda se isto nalazi u španjolskom *vosar* 'povratiti (hranu)'. S tim su povezane alternacije *vester/voster*, *vetó/votó* (u Nonija), *I.* 'zabranjujem', *velle* koje pak daje prezent *voló* te gentiliciji *Voturius* i *Veturius*, od *vetus* 'star'. Najpoznatiji nositelj potonjeg

²⁷³ Lazzeroni, 1956: 130.

²⁷⁴ Corssen, 1858: 156.

²⁷⁵ Garrucci, 1871: 52.

²⁷⁶ Baratta i Mayer Olivé, 2021: 340.

²⁷⁷ Wallace, 2011: 18.

²⁷⁸ Sihler, 1995: 73.

²⁷⁹ Diehl, 1964: 109.

²⁸⁰ Garrucci, 1871: 53.

²⁸¹ Buck, 1904: 62.

²⁸² Dottin, 1918: 300.

²⁸³ Flemestad & Olsen, 2017: 211.

je bio Mamurije, božanski kovač koji je predstavljao svršetak nove godine, valjda od *mar-mar, redupliciranog imena Marsa.²⁸⁴

5.6 Vokal *y*

Latinski je imao srednji vokal između *i* i *u* pred usnenim glasovima koji je odgovarao glasu [y] u međunarodnoj fonetskoj abecedi, a zabilježavao se nesustavno obama znakovima. Leksik posuđen iz sabelskih jezika je ponekad imao različit odraz od latinskog standarda.²⁸⁵

Latinsko *nimis* stoji za *numis-um, stari oblik *numerum* usp. oskičko **Niumsiéís** = *Numerií* 'Numerijevci'.²⁸⁶

Prisustvo [y] u sabinskom ukazuje Varonova glosa *ciprum* 'dobro',²⁸⁷ čije se pripisivanje marucinskom jeziku zvuči primamljivo.²⁸⁸ Korijen ove riječi se nalazi u jugopicenskom prilogu *kuprí* ~ *qupírih* 'dobro' pisan s *u*. Latinski zapis naznačuje za ovaj korijen „srednji“ izgovor [kypr]. Marucinsko [y] se vjerojatno nalazi pod znakom *i* glagolskog oblika *cibat* 'X leži' (što odgovara jugopicenskom *qumat* i može se usporediti s pelignijskom *incubat*). Pelignijsko [y] može predstavljati znak *i* oblika *clisu* u *clisuist* (uspoređeno s rimskim *clúsa*, *ae. f.*), i *firata* (od *fūrata, participle glagola srodnog s rimskim *fúror*).²⁸⁹ Smatra korijen *kupr*, usp. umbrijski *cubrar* gen.jd.ž. (korišten kao atribut majke i često se povezuje s *ciprus* i latinskim *cupere* (proto-italsko *kup-ro).²⁹⁰ Čak je i Plinije miješao *cuprum*, *í. n.* 'bakar' s prethodnom lemom i zvao ga *Cyprium* (*aes*).²⁹¹

Varonova glosa *súpparus*, *í. m./súpparum*, *í. n.* 'podsuknja' sadržava dupljanje *p* pred *r* i anaptički vokal *a* što dokazuje da je oska, ali povezivanje s riječju *síp(h)ar(i)um*, (*i*)*í. n.* 'zavjesa/gornje jedro' (prvi vokal ovih triju riječi je *ū*) upućuje da je konačno došla iz grčkog σίπαρος/σίφαρος, ου, ό.²⁹²

5.7 Slabljenje vokala *o* u vokal *u*

Važno obilježje sabelskih jezika je da su često slabili vokal *o* zatvorenog sloga u vokal *u*. Posuđen leksik je vidljivo imao različit odraz od latinskog standarda.²⁹³

²⁸⁴ James, 2020: 245.

²⁸⁵ Buck, 1904: 40.

²⁸⁶ Wharton, 1891a: 43.

²⁸⁷ Varon, De lingua latina V.159.

²⁸⁸ Burman, 2018: 62.

²⁸⁹ Zamponi, 2019a: 211.

²⁹⁰ Zamponi, 2021: 17.

²⁹¹ Storm, 1886: 663.

²⁹² Flemestad & Olsen, 2017: 214.

²⁹³ Wharton, 1891a: 44.

Imenica *gumia*, *ae, f.* 'proždrljivost' dolazi od umbrijskog **kumiaf/gomia** 'trudne (krmače, ak.mn.)' zbog vokalizma *u* jer bi se očekivao *o*-stupanj *gom. Ipak, semantika nije baš povezana.²⁹⁴

Valjda je imenica *spurius*, *ii, m.* 'kopile' i prenamen Spurius iz oskog **Spuriíeís**²⁹⁵ zbog vokalizma *u*, a očekivalo se *o* zbog analogije prema *spurcus*, 3 'šporak' koje bi došlo od slogovnog *r* u proto-italskom *sprko, srodnom sa *spernó*, 3. 'odbacujem/izrugujem'.²⁹⁶

Promjena *o* u *u* je najčešće pred likvidama. Priscijan kaže da su najstariji Rimljani kazivali *humó* umjesto *homó*, *inis, m.* 'čovjek', što dokazuje da promjena ne pripada kasnijem rimskom dijalektu. Budući da su slogovni sonanti *l* i *r* nekad odraženi kao *ol* i *or*, nekad kao *ul* i *ur*, imamo *toleró*, 1. 'podnosim' i *fornáx, ácis, f.* 'kamin/peć', ali *tulí* 'odnesoh' and *furnus, í, m.* 'pećnica/šparhet'. Pred nelikvidama *o* se mijenja u *u* kod *luxus*, 3 'razmješten' pored gr. λόξος, 3 u oblicima *rutundus* i *ubba* kod gramatičara za *rotundus*, 3 'okrugao' i *obba, ae, f.* 'bokal/bukara'. Vokal *o* u proklitikama ili enklitikama, i pred suglasom u posljednjem slogu višesložnih riječi, dosljedno postaje *u* : *honc* i *sont* su postali *hunc* 'ovog' i *sunt* 'su', izvorni oblik **com* (koje je ostalo u spojenicama, npr. *cómpónó*, 3. 'sastavljam') postalo je *cum* 's(a)'. Nom. riječi *róboris* je *róbur, m.* 'hrast/snaga'. Vokal *o* u *amor, óris, m.* 'ljubav', *color, óris, m.* 'boja' itd. je ostalo jer je izvorno bilo dugo. U predaugustovskom razdoblju izvorno *o* je ostalo nakon *v* ili *u*, *vívos* 'živ', *mortuos* 'mrtav'; kasnije su se ovi oblici povelili za tematskim završetkom *-us* od proto-ie. *-os u *vívus*, 3 i *mortuus*, 3,²⁹⁷ a tomu slično vidimo i u pelignijskom *eite-vus*, standardno latinsko *íte vós* 'idite vi!'.²⁹⁸

U latinskom imamo promjenu *o* u *u* za koju se postulira da dolazi iz umbrijskog u kojem imamo novoumbrijski **curnaco** =latinski *cornícem* 'vranu' od *corníx, ícis, f., sunitu* (inače *sonitu*) =Lat. *sonátó* (impv.) 'zvuči/stvaraj zvukove' od *sonó*, 1.²⁹⁹, faliski *cuncaptum* =rimski *cónceptum* 'shvaćeno' od *cóncapio, 3. cépí, ceptum*.³⁰⁰

Također isto proto-Italsko *o* u prvom slogu riječi se sačuvalo u staro-romanskom *moltaticod* (Picentinski) =*multaticó* 'mnoštvom' od *multaticum, í, n.* i umbrijskom **onse**

²⁹⁴ de Vaan, 2008: s.v. *gomia*.

²⁹⁵ Burman, 2018: 124.

²⁹⁶ Watmough, 1997: 103.

²⁹⁷ Wharton, 1891a: 44-46.

²⁹⁸ Lindsay, 1893: 104.

²⁹⁹ Buck, 1904: 346.

³⁰⁰ Wharton, 1891a: 44.

=(*h*)*umeró* 'ramenom' od (*h*)*umerus*, *i. m.*, dok se u rimskom oslabilo u *u*. Štoviše, sačuvano je u talijanskom *ómero* i španjolskom *ombro*.³⁰¹

Sličnost umbrijskooskičkog s rimskim je ta da su staro-latinske riječi *popolom/pocolom* imale srednji jaki vokal, dok se u romanskom oslabio u u *populum/pōculum*, a u umbrijskom *poplo* i *Treblanir 'Trebuláni'* i oskičkom **pestlúm** (od **perstlom**) =*templum* 'hram' posve iščezao. Međutim, znalo se dogoditi da se gdjegdje i u staro-rimskom isti vokal izgubi kao u *Fostlus* (114. pr. Kr.) '*Faustulus*'. Također se ista pojava sačuvala u talijanskom *vecchio* koje dolazi debukalizacijom od *vetlus*, što je pak sinkopirano od *vetulus* 'star, pozniiji'.³⁰²

Mogući primjeri *u* umjesto *o* pred *rs* od *d* su **du-pursus**, **peturpursus**; također **atripursatu** =*tripodato* 'tronogom', čije objašnjenje ovisi o L. *tripudium*, *ii, n.* pored ranog *tripodo*, kasno slabljenje *o* u *w*, ili kontaminacija s izvedenicom korijena *pud-* povezanog s *pavió*?³⁰³

Mjestimični slučajevi navodnog dizanja **o* > /*u*/ u početnim slogovima zatvorenima s /*r*/, kao što su *furnus*, *i, m.* 'pećnica/šparhet' pored *fornáx*, *ácis, f.* 'peć/kamin', objašnjeni su kod Zaira (2016) kao posudbe iz umbrijskog.³⁰⁴

Nejasna, možda dijalektalna je promjena bez obrasca koja glasi *o* > u prije *r* + kons. u nekim riječima kao u *furnus* 'peć' (rijetko *fornus*), pored *fornax* 'pećnica' (rijetko *furnax*); također u posuđenicama kao *purpura* 'ljubičasta' < G πορφύρα.³⁰⁵ Ovo ima moć regularnog zvučnog zakona u sabelskom, ali u latinskom sljedovi *or* + kons. ostaju nepromijenjeni i valjda je to vojstvo urbanog latiniteta. Najranije posvjedočenje riječi *urbs* je u ne-urbanom napisu.³⁰⁶

5.8 Slabljenje vokala *a* u vokal *e*

Ponekad vokal *a* slabi u *e*, već u odnosu oskog i umbrijskog. Možda je upravo ovaj fenomen prouzrokovao središnje slabljenje vokala *a* u latinskom.³⁰⁷

Oski **kahad** =*capit* 'uzimā' ima srodnika u umbrijskom **ku-kehes**, *cehefi* = *capí/sumi* (inf.prz.pas. prema avestanskom *-diiāi*) što pokazuje umbrijsko slabljenje vokala. Srodno je s

³⁰¹ Storm, 1886: 663.

³⁰² Storm, 1886: 663.

³⁰³ Buck, 1904: 37.

³⁰⁴ Sen i Zair, 2022: 16.

³⁰⁵ Sihler 1995: 43f.

³⁰⁶ Katz, 1998: 204.

³⁰⁷ de Vaan, 2008: s. v. trabs.

keltskim *cúan* 'luka/pristanište', irskim/škotskim *cuach* 'posuda/kugla' i engleskim *have* 'imati'.³⁰⁸

Sufiks *-éius* je oskog podrijetla, a dolazi od oskih gentilicija na **aís** i nalazi se u *Pompéius*, *Ápuléius*, *Sauféius*, *Coccéius* i *Aquiléia*, ali se proširio i na pridjeve *plébéius*, 3 'narodni/vulgarni/plebejski'³⁰⁹ i *pagéius*, 3 'kotarski'.³¹⁰ Uzima se da rimsko *duplex*, *icis*, *f.* u značenju 'dvopodstavljena tkanina' dolazi iz umbrijskog **tuplak** koje se samo ne može ozvesti iz *-plex* kao iz uobičajenih priložnih brojeva *duplex*, *simplex* itd. Naime, **k** u **tuplak** se izvodi kao poznat umbrijski proširak na pridjevu ***tupla** = *duplus* 'dvostruk',³¹¹ dok se iz proto-italskog ***du-plk** ne može izvesti **tuplak**.³¹²

Nekad se, naprotiv intenzivnom inicijalnom naglasku, u srednjim slogovima ne događa sinkopa u starolatinskom *praefactus* 'postavljen/zadužen' i umbrijskim **Propartie** 'Propercija' i **Iupater** 'Jupiter' dok se tu događa u latinskom *praefectus*, *Propertii* i *Iūpiter*.³¹³

Po pitanju spomenutog umbrijskog *Treblanir* 'naselje', u njemu se nalazi puni prijevod glagola *treb-* 'graditi, živjeti' kao u umbrijskom *trebeit* 'živi', *tremnu* 'mjesto s kojeg augur gleda ptice' te oskičkom **tríúbúm** 'kuća', **tríbarakat.tuset** 'oni budu bili gradili' i **tribuf** 'tribun', sjećamo se da Vergilije u Eneidi za 'brod', sinegдохom, često kaže *trabs/trabés* '(nosiva) greda, deblo'.³¹⁴ Od ovog dolazi i glosa *trabea* koja je sabinskog podrijetla, a semantički se pomakla iz velike trake/vrpce koja je nalikovala na gredu u 'ceremonijalnu halju'.³¹⁵

5.9 Opuštanje vokala *i/i*/diftonga *ei* u *e* odnosno *é*

Tendencija sabelskih jezika se očitovala u tome da su vokal *i* često otvarali u vokal *e*. Takvo stanje se vidi i u starolatinskom sloju.³¹⁶

Vokal *i* se centralizirao u vokal *e* kao što je posvjedočeno u staro-latinskima *aidíles* (Scip.), *tempestatebos* i *navebos*, ima pandane u umbrijskim **kanetu**, **urfetam**, **fratreks** i **façefele**, što sve odgovara standardo-rimskim *aedílis* 'edil', *tempestátibus* 'olujama', *návibus* 'brodovima', te *canító* 'neka pjeva', *orbítam* 'okruglu (ak.jd.)', *fratricus* 'bratski' i *facíbilis* 'učiniv'. Također **façefele** neodoljivo odgovara staro-francuskom *fesible* i eng. *feasible* u

³⁰⁸ Id: s. v. *cohum*.

³⁰⁹ Leumann, 1977: 289.

³¹⁰ Tarpin, 2002: 15.

³¹¹ Flemestad & Olsen, 2017: 219.

³¹² de Vaan, 2008: s.v. *-plex*.

³¹³ Corssen, 1858: 322.

³¹⁴ de Vaan, 2008: s. v. *trabs*.

³¹⁵ Flemestad & Olsen, 2017: 224.

³¹⁶ Storm, 1886: 663.

pogledu palatala *ç* koje je jako slično s retrahiranim frikativom *s*. Imamo staro-rimski *Cóndetius* = *Cónditius* i *calecó* = *calicó* 'krečiti' od *calx*, *calcis*, *f.*, konačno od *χάλιξ*, *ικος*, *ή* onda i umbrijski **fameřias** = *familiae* i **kvestretie**, formirano prema *segnitiés*, *éi*, *f.*³¹⁷ Glosa u Paulovoj epitomi Festa *dubenus/duhenus* = *dominus* 'gospodin' možda se ipak radije treba povezati s *dó*, *1.* 'dajem', iako se očekivao sufiks *-inus*, dakle *dubinus/duhinus*.³¹⁸ Kvintilijan navodi *Menerva*, *Leber* i *magester* koji su standardno *Minerva*, *ae*, *f.*; *Liber*, *Liberí*, *m.* 'bog vina Liber' i *magister*, *trí*, *m.* 'učitelj'.³¹⁹

Umbrijski je monoftongizirao slijed *ei* u *e* umjesto u *í*. Iako imamo *eiscurent* 'neka prizovu', češće je **etu** 'neka ide'. Tako se i pie. **ei* očituje kao *e* u umbr. 3.mn. konj. **etaia(n)s** 'išli bi'.³²⁰ U rimskom se vidi *cupp-édó* nasuprot standardnom *cup-ídó* 'proždrljivost, želja'. Sufiks *ilis* se opustio u latinskom *crud-élis*, *e* 'krvoločan' nasuprot očekivanom *sen-ilis*, *e* 'senilan'.

Ima mnogo slučaja u Pompejima gdje se zapisuje *-es* i *-et* u prezentu glagola 3. konjugacije i nekoliko u 3. licu perfekta, npr. *dixet* = *dixit* 'rekao je', *fécet* = *fécit* 'učinio je', i *fuet* = *fuit* 'bio je'.³²¹

Latinsko *lévis* stoji za **līvis* ili **leivis*, usporedi *λεῖος* tj. *λεῖφος*. I od **quei-ve* **nei-ve* **sei-ve* (ili *síve*) preko međufaznih **qué-ve* **né-ve* **sé-ve* došli su apokopirani sljedovi koji su vokalizirali *v* i skratili vokal prije njega: *ceu neu seu*. Proto-indo-europsko **deivos* je postao **dévus* (gen. fem. *dévas* je pronađen na napisu) i gubeći *v* ispred *u*, došao je *deus* (*dea* je zbog analogije). Stoga, po Whartonu **rívus* 'potok/rijeka' pored *rívális* 'rival/parničar' je postao **rév-us* i potom *reus* 'stranka u parnici/optuženik' i stoga je *olívum* (popularna iskrivljenica od *ἐλαιφον*, *ου*, *τό*, prema *oléns* 'mirisav/mirišući') postao **olévum* i najposlije *oleum*, *i*, *n.* 'ulje' (*olea*, *ae*, *f.* 'maslina' prema povodanju). Na isti način je završno *ei* postalo *é*, usp. *nei* kasnije *né*, i starolatinske dative *patrei tibi* i *patrē tibe* = *patrī tibi* 'tebi ocu'.³²² Isto i Kvintilijan *Dioue victore* umjesto *Dioui victori*.³²³

Rimsko *avéna* 'ovas/zob' od **avína*, usporedi staroslavenski *ovišŭ* i *cléméns* s *ad-clínis*. **kleimenos*. Hiperkorekcijsko *ei* u starolatinskim natpisima odgovara stvarnim dugim vokalima *í* u standardnom latinskom, riječi *eneito* i *feilius* se razvijaju u *inító* 'počevšim', *filius*

³¹⁷ Storm, 1886: 663.

³¹⁸ Rigobianco, 2019: 190.

³¹⁹ Quint. Inst. 1.4.17.

³²⁰ Willi, 2020: 91.

³²¹ Adams, 2003: 534.

³²² Wharton, 1891a: 54.

³²³ Quint. Inst. 1.4.17.

'sin', a u U se opuštaju u **enetu**, **feliuf**, **preve** 'svi odvojito' koje odgovara rimskom *privus*, 3 'odvojen/privatan'.³²⁴

Umbrijsko *klētra* naprama rimskom *clitellae* 'tovarno sedlo' *kleitrāi, rimske *spīca*, *ae*, *f.* 'klas' od *speika, *villa* 'vikendica/vila' *veiksla od očekivanog, ali neposvjedočenog *clētellae *spēca *vélla.

Lucilijev *peilum* prema *pilum*, *i*, *n.* 'dlaka' je hiperkorektno, ali se isto nalazi u U *scre(i)hto(r)* (*scrīptus/i* 'napisan(i)'). Dugo *i* se u starolatinskom piše kao *e*, *sibe*, *ameci*, u U kao **patre**, u oskičkom **patrerei** i **deicum** što odgovara standardnom *sibi* 'sebi/njemu', *amīci* 'prijatelji', *patri* 'ocu', *dīcere* 'kazati'. Postoje indikacije da se izgovor *e* za izvorno *ei* zadržalo još do kasne republike i čak ranog carstva kao dijalektizam. Varro, Rust. 1.2.14 odnosi se na 'seljački' izgovor *vella*, i govornik u Cic. De Or. 3.46 spominje 'laktarski' izgovor Kote (Cotta, ae, m.) (takav da se slovo *i* zamijenilo 'vrlo punim' *e*) i koje nalikovalo na govore žeteoca. U rano carsko doba ima takvih oblika i u Pompejima kao *amēcus* = *amīcus* i [a]mēca (= *amīca*) *memoriam tuam* 'prijateljica [kazuje] spomen tvoj'.³²⁵ Što se tiče zapisa *amēcos*, diftong *ei* (kao u izvornom *amēicus*) se razvio u dugo *i* u latinskom, ali je u ranim napisima (dijalektalna?) inačica *e* možda predstavljala dugo zatvoreno *e*. Kod Paul. Fest. (14.13) *amecus* se bilježi kao stari oblik (*ab antiqūis autem amēci et amēcae per E litteram efferēbantur* 'stari su pak izgovarali *amēci et amēcae* 'prijatelji i prijateljice' po slovu *e*'. Ovomu se može pridodati bolonjsko neočekivano *mēga* 'prijateljica', *mēll* = *mille* 'tisuću', *vēta* = *vīta* 'život' i *prēm* = *prīmus* 'prvi'.³²⁶

5.10 Slabljenje kratkog vokala *e* u vokal *i*

Ponekad se kratko *e* oslabilo u vokal *i* u nelatinskim italskim jezicima. Takav fenomen se zabilježio i u neujednačenostima latinskog leksika.³²⁷

Gentilicij Marius³²⁸ je srodan s faliskim gentilicijem *mareio*³²⁹ i oskim gentilicijem *maraiēs* i premenima **marahis** i **maras**.³³⁰

Pored očekivanih *fēlix*, *penna* 'pero/krilo', *speciō* 'gledam' i *vea* posjedujemo i zapise *flixx* 'paprat', *pinna*, *spiciō* i *via* 'put/cesta', *en* i *endo* su postali *in* i *indu* oboje 'u/unutar'.³³¹

³²⁴ Storm, 1886: 663.

³²⁵ Adams, 2003: 535.

³²⁶ Storm, 1886: 663.

³²⁷ Väänänen, 1935: 130.

³²⁸ Chase, 1897: 120.

³²⁹ Nishimura, 2009.

³³⁰ Buck, 1904: 123.

³³¹ Wharton, 1891a: 44.

Potom se *vetulus* 'starčić' piše pod utjecajem umbrijskog **vitlu** kao *vitulus*, što pak znači 'tele'.³³² Čak je i *e* u *vegeó* 'potičem/pokrećem' postalo *i* u *vigeó* 'uspijevam/bujam/cijenjen sam'. Imamo očekivani *semper* 'uvijek', *semel* 'jednom', ali zato *similis* 'sličan' i *simplex* 'jednostavan'. Zabilježeno je da se *locus, í, m.* oslabio u *ilícó* 'smjesta/odmah'.³³³

Dapače, prije latinskog, u Pompejima se govorio i oski. Neke morfološke pojave to potvrđuju – upotreba *io, ias, iat*, umjesto *eo, eas, eat*.³³⁴ U latinskom imamo promjenu *e* u *i* za koju se postulira da dolazi iz umbrijskog u kojem imamo **enumek, esuk, vea** i **vestičia**, a pored njih **inumek, isek, via** i **vističa**, u oskičkom **estud** and **íst**.³³⁵

Pred drugim vokalom, *e* postaje otvoreno *i* i dosljedno se bilježi *i*-znakom (*i* u rodnoj abecedi, ranije *ii*. Usp. tal. *mio* 'moj' od L. *meus*, 3 'id.', *cria* 'stvara' L. *creat* 'id.', itd. Tako **iiu-k, íú-k, io-c=ea** 'ona', **ion-c=eum** 'njega', **ius-c, íussu** =*iidem* 'isti (ljudi)'. Usp. Marucinski *iaf-c=eas* 'njih (ž.r.)'. Imamo oski **fatium** =*fá(té)ri* 'govoriti' naprama L. *fateor* 'očitujem'; **pútiad, putiiad** =*possit* (**poteat*) mogao bi' i **turumiad** =*torqueatur* (**tormeat*) 'neka bude mučen'. Nadalje **Tíanud** ab.jd./**Tiianeí** lok.jd. =*Teánó* 'Teanom/u Teanu' i **Tiatiium** =*Teátinórum* 'Teanjana'. Pred *r* je *e* imalo zatvoreniji izgovor nego inače, kako pokazuje i **amiricatud** =*immercátó* 'trguj/prodavaj', s čim se mogu usporediti "seljački" rimski *Mircurios* =*Mercurius*, *í, m.* 'Merkurije', *stircus* =*stercus, oris, n.* 'gnoj/balega' itd.; **d^hermos* > *fírmus*, 3 'jak', **g^hertós* > *hirtus*, 3 'dlakav', **skerpos* > *scirpus* 'rogoz/trska'³³⁶ i još s **Tirentium** =*Terentiorum* 'Terenciana' i **Virriis Verrius** 'Verije'. Ali je promjena bila tako suptilna da se ponekad zanemarivala u zapisu kao u **pert, perek, pumperias**, itd. Kod **Tintiriis**, ako je od **tinktrio-* i srodan s L. *tingud, tinctus* slično s grč. *τηγγάνω*, vidimo dokaz iste pojave u latinskom pred sljedom *n* i guturala.³³⁷

Termin tragika Lucija Akcija (Lucius Accius/Attius) *termen, inis, n.* 'kamen međaš' se pokazuje u venetskom kao *termonios*, presamnitskom *τερμωνι*, oskičkom **teremenniú**, *teremnattens* i umbrijskom **termnesku** i *termnuco* kao imenica s mnogo prijevoja drugog korijen *mn-* od kojih se ustalio nulti prijevoj u latinskom *terminus*.³³⁸

³³² Id.: 33.

³³³ Fortson, 2004: 284.

³³⁴ Väänänen, 1935: 130.

³³⁵ Wharton, 1891a: 44.

³³⁶ Sen i Zair, 2022: 27.

³³⁷ Buck, 1904: 32.

³³⁸ De Vaan, 2008: s.v. *terminus*.

5.11 Slabljenje dugog vokala *é*/diftonga *ei*/diftonga *ae* u *í*

Prema modelu prethodne pojave, dug vokal *é* i diftong *ei*, ali čak i diftong *ae* su zabilježeni u starorimskim natpisima, ali u standardu slabe u dugi vokal *í*.³³⁹

Starorimsko *eitó*, standardno latinsko *ító* 'idi!', odgovara pelignijskom *eite*,³⁴⁰ standardno *íte* 'idite!'. Uobičajena promjena u italjskim jezicima je zatvaranje dugog vokala u vokal *í*. Naprema L *habétó* 'neka ima', *lége* 'zakonom' i *légátís* 'po poslanicima' u umbrijskom nalazimo *fīliu* (pored *fēliuf* koje je srodno s grčkim θήλυς, υος, ή 'žena') i *habītu* te *līgud* i *līgatúís* u oskičkom. Zato su se **fēlius*, **Plēnius*, *suspēció* od *speció*, 3. 'gledam' i *convēcium* od *vocó*, 1. pretvorili u *fīlius*, *íí*, *m.* 'sin', *Plīnius*, *íí*, *m.* 'Plinije', *suspīció*, 3. 'podozrijevam, sumnjičim' i *convīcium*, *íí*, *n.* 'saziv'.³⁴¹

Postoje pojave kao *cónsíptum* za *cónséptum* 'ograđeno', *distísun* i *pertísun* za *distaesun* i *pertaesun* 'dosadno je', koje su usporedive s *caedo*, 3. i *incídó*, 3 oboje 'siječem/koljem'.³⁴² U klasičnom romanitetu *délínió*, 4. (vjerojatno se odnosi na *línun*, *í*, *n.* 'lan/nit/mreža') pored *délénió*, 4. 'umirujem/smekšajem/nagovaram/osvajam/zarobljujem/mamim', *subtílis*, *e* 'suptilan/intiman /fin/lagan/jednostavan/precizan' je od *téla*, *ae*, *f.* 'mreža/paučina'.³⁴³

Oska riječ u rimskoj abecedi *sipus* 'znanje' koje bi bilo srodno s rimskim *sapió*, 3. *sapuí* 'kušam/znam' izvodi se od **sēp* < **seh*₁*pt*. Pridjev *sibus*, 3 'pametan' bi mogao biti posuđenica iz oskičkog.³⁴⁴

5.12 Monoftongizacija diftongā *ou/oi* u *ó*, *au* u *ó* i *ae* u *é* (nakon gubljenja *g*)

Stapanje diftonga *ou/oi* u *ó* je ključan kriterij po kojem se vidi je li riječ posuđenica. Monoftongizacija diftongā *au* i *ae* je zanimljiva jer je pravilna promjena u romanskim jezicima.³⁴⁵

Promjena *ou* u *ó* je volska, usp. *tóticu* = *públicó* 'javnom': ta se promjena pojavljuje u latinskom *róbígó*, *inis*, *f.* 'crvenilo' od proto-ie. **roud*^h (usp. gotsko *rauds*), od kojeg inače dolazi *ruber* 'crven', u *cloáca* 'kanalizacija' (s *ó* pokraćenim pred vokalom) isto pisan *clouáca*, i, po Whartonu, u *lócusta* 'skakavac' od *lúcus*, *ús*, *m.* 'lug' (pisan i kao *loucos*, usp. litavski

³³⁹ Fortson, 2004: 284.

³⁴⁰ Lindsay, 1893: 104.

³⁴¹ Fortson, 2004: 284.

³⁴² Nettleship, 1880: 260.

³⁴³ Wharton, 1891a: 55.

³⁴⁴ de Vaan, 2008: s. v. *sibus*.

³⁴⁵ Campbell i Mixco, 2007: s, v, monophthongization.

laukas). Također je neizvorno *ou* postalo *ó* u *noundínom* gdje je pisan *nóndínum, í, n.* 'sajmeni tjedan od devet dana'.³⁴⁶

Možda se i *negótium, í, n.* 'posao', odnosno, *ótium, í, n.* 'dokolica/slobodno vrijeme' izvodi od *pie. *oito* kao i *útor, 3. úsus sum*, kao tipično sabelsko monoftongiziranje **oi* u *ú*. Naime, ne postoje dokazi da je ikad bilo monoftongizirano od *au*, stoga se dugo *ó* drugačije ne može objasniti.³⁴⁷ Slično se i *róbur, oris, n.* 'hrast/snaga' može karakterizirati kao oski utjecaj.³⁴⁸

Rimljani su prema oskičkom **plavtađ** 'tabanom (ab.jd.)' i umbrijskom Umbrian *preplotatu* i *prephotatu* 'zgazi', primili *semitplótia* i kognomen Plaut (Plot) prema Festu 274 „<Plótós appellant> Umbrí pedibus plánís <nátós. Hínc soleás dimidiátás, qui>bus útuntur in vénándó, <quó plánius pedem pónant, vó>cant semiplótia et . . . <Macci>us poéta, quia Umber Sarsinás erat, á pedum planitiá initió Plótus, postea Plautus coeptus est dící.“ 'Umbri zovu one rođene sa spuštenim stopalima *plóti*. Otud prepolovljene šlake koje se koriste za lov kako bi što ravnije stavljali stopalo nazivaju *semitplótia* i ... pjesnik Makcije, jer je bio Umbar Sarsinjanin, je u početku bio zvan Plótus, poslije Plautus, zbog ravnoće stopala'. Također i talijansko *piota* znači 'taban'.³⁴⁹

Zanimljivo, diftong *au* se već u staro-rimskom monoftongizira pa za prenamen *Paula* nalazimo na picentinskim napisima *Pola*, koje se uspoređuje s rimskim toponimom *Pola* hrvatskog grada Pula, a kao pandan rimskom *aut* 'ili' je zabilježeno umbrijsko *ote* 'ili' koje je i sačuvano u talijanskom *ò* 'ili', francuskom i portugalskom *ou* i španjolskom *o/u*,³⁵⁰ a kao pandan rimskom *taurus* 'bik', umbrijsko *toru* 'bik' je sačuvano kao španjolsko i talijansko *toro*, francusko *taureau* i portugalsko *touro*.³⁵¹ Također je Varon čuo kao *oráta*, od standardnog *auráta*, je identično u talijanskom *orata*, a u našem jeziku ozvučeno kao *riba orada*.³⁵²

Redukcija *au* u *o* je vrlo česta u rimskom: imamo *cauda, ae, f.* 'rep', *caulis, is, m.* 'stabljika/penis', *caupó, ónis, m.* 'krčmar', *Caurus, í, m.* 'sjeverozapadni vjetar', *claudicó, I.* 'šepati', *claudó, 3.* 'zatvaram', *haustus, í, m.* 'maslina/maslinovo ulje', *laurétum, í, n.* 'lovorik', *lautus, 3* 'opran', *naugae, árum, f.* 'trice i kućine',³⁵³ *paululus, 3* 'malen', *plaudó, 3.* 'plješćem',

³⁴⁶ Ernout, 1973: 66.

³⁴⁷ de Vaan, 2008: s. v. *ōtium*.

³⁴⁸ Usp. de Vaan, 2008: s. v. *rōbur*.

³⁴⁹ Flemestad & Olsen, 2017: 211-212.

³⁵⁰ Piscariu, 1905: s. v. *au*.

³⁵¹ Agard, 1984: 238.

³⁵² Storm, 1886: 663.

³⁵³ Ernout i Meillet, s.v. *nūgae*.

plaustrum, *i*, *n.* 'taljige/kola' i *raudus*, *i*, *m.* 'gruba masa/mjed' pisano također *códa* itd., *coleus*, *i*, *m.* 'vreća/demižana/mošnja/brod bez jedrilja' pored *caulae*, *árum*, *f.* 'rupa/prolaz/tor', *cós*, *cóti*, *f.* 'kremen' pored *cautés*, *is*, *f.* 'našiljen kamen', *fócale*, *is*, *n.* 'šal/kravata' pored *faux*, *faucis*, *f.* 'grlo', *ólla*, *ae*, *f.* 'lonac/tegla' pored *aula*, *ómen*, *in*, *n.* 'znamenje' za *aux-men 'autorizacija' od korijena *auxilium*, *ii*, *n.* 'pomoć', *ós*, *oris*, *n.* 'usta', *óstium*, *ii*, *n.* 'ušće' i *óríga* pored hiperkorektnih *ausculum* i *auríga*, *ae*, *m.* 'kočijaš' i *austium* tec *sódés* umjesto *sí audés* 'ako se usuđuješ'. Tako se *cróció*, 4. 'graktati' povezuje s litavskim *kraukti* 'kreštati (kao vrana)', vedskim *krós* 'zvati' i avestanskim *xraos* 'vikati'.³⁵⁴ Ova promjena, kao i ona iz *i* i *ai* u *é*, se pripisuje „seljačkom“ dijalektu, a ne klasičnom rimskom. Staro *hóc* je stariji oblik od *húc* 'ovamo', *fur*, *furis*, *m.* 'lopop' ide s φώρ, φωρός, ó 'id.', *ulna*, *ae*, *f.* 'lakat' s ὠλένη, ης, ή 'id.', *datúrus*, 3 'koji će dati' očito s *dator*, *óris*, *m.* 'davatelj' za *datór-os, *prae-stólor* 'čekam' se također zapisuje *praestúlor*.³⁵⁵

Nadalje diftong *ae* se monoftongizirao u *e*, zabilježeno u Pompejima kao *etate* = *aetate* 'ljeti', i naravno, u umbrijskom *ase* i **mestru** 'veća (ž.r.)', što odgovara rimskom *arae* i *magistra* 'učiteljica', u kojem se, u umbrijskom, *g* oslabilo i ispalo, što neodoljivo podsjeća na talijanski *maestra*.³⁵⁶

6. Leksik ostalih italskih jezika u latinskom jeziku

6.1 Antroponimi sabelskog podrijetla

Onomastička građa nije direktna kao fonološka ili leksička građa. Ipak, ona je temeljena na istoj građi kao i opće imenice te zavrjeđuje istraživanje.

Također je zanimljivo da osobno rimsko ime *Meitima*, koje je upravo zabilježeno na našim prostorima Hrvatske ima možda vezu s juopicensku *meitimúm*. Pronađeno je u Panoniji i Noriku, ali i van naše države - u izvornoj državi Italiji, u Milanu.³⁵⁷ S tim je povezan i latinski pridjev *mútuus*, 3 'zajednički, koji se razmjenjuje', koji se u Siciliji zanimljivo izgovarao s diftongom *oi*, što je tek proto-indo-europski o-prijevoj istog korijena kao i u *meitimúm*. Tako sicilski oblici mogu pripadati dijalektu oskičkog: usp. Varonov izvještaj *sí datum quod reddátur*, *mútuum*, *quod Siculí moeton* 'ako je dano što se vraća, [onda je to] zajedničko, što Sikuli [kazuju] *moeton*' (Ling. Lat., 5, 179) i sikulski idiom μοίτων ἀντί μοίτων 'uzajamno za

³⁵⁴ de Vaan, 2008: s. v. *crōciō*.

³⁵⁵ Wharton, 1891a: 55.

³⁵⁶ Storm, 1886: 664.

³⁵⁷ Prósper, 2018: 111.

uzajamno' javljen kod Hezihija.³⁵⁸ *Meitima* bi bila superlativ od *metiisVma>*meitíma* i značila bi 'najcjjenjenija, za koju se najviše želi razmijeniti'.³⁵⁹ Ona zaključuje da je to srodnik venetskog jezika s jugopicenskim.³⁶⁰

Može se vidjeti oski grčkog alfabeta u prenomenu [σ]τατις (nom.jd.) /sta:tis/ σταττις, gen. sg. /sta:tʰtʰeis/, gentilicij *staatīs*/στατιες (nom.jd.) koji se odrazio kao rimski gentiliciji *Sta(a)tius* i *Staatia*.³⁶¹

I gentilicij Afer je bio oskog podrijetla.³⁶² Gentilicij *Terentius* dolazi od Terentuma, vjerskog predjela na Marsovu polju (Campus Martius) u Rimu koje se nalazilo još sjevernije od Trigarija, polja za vježbanje bojnih kola upregnutih s trima konjima koje je zauzimalo sj-z. dio Marsova polja. Terentum se pak izvodi od *teró*, 3. 'probadam' jer je utemeljen na vulkanskom rascjepu, udolini, u kojoj su Rimljani prinostili žrtve na oltarima posvećenim podzemnim bogovima.³⁶³ Na Terentu su se igrale i igre u čast Dis Patera i Proserpine i po njemu se prozvale Tarentinske igre (već su Rimljani miješali ime s Tarentom, gradom u Tarentskom zaljevu), kasnije su te iste igre prozване Sekularne - *Stoljetne igre*. A rimsko *tener* 'nježan/mekan' je izvorno bilo kao i osko **teren*, samo se preizmjestilo prema *teneo*, 2. 'držim/protežem'.³⁶⁴

Rimsko *bassus* 'dubok' se može povezati s rimskim kognomenima *Bass(i)us* i *Bass(i)a* koja su posvjedočena u oskoj Kampaniji, a najpoznatiji *Herennius Bassus Nólánus*.³⁶⁵

Varon kaže da je Enijev pridjev *catus*, 3 'oštrouman/oštrog zvuka' sabinskog podrijetla kao i kognomen Elija Seksta Kata (*Aelius Sextus Catus*) i Marka Porcija Katona (*Marcus Porcius Cató*) s augmentativom *Cató, ónis, m.* koji je pejorativan kao 'kreštavog glasa'.³⁶⁶

Također i Gnej možda iz oskičkog γνα(ς) nom. sg. m. /gna(:)us/ prenamen. Njime se bavi Lazzarini (2004: 676) i Salomies (2008: 22) kao da pripada s prenomenom *Gnaivs*, lat. *Gnaeus* (i prevodi se kao 'Gnaeus' kod Crawford et al. 2011: 1476). Ali teško je vidjeti kako bi ovo funkcioniralo. Predoblik imena *gnaivs* je **gnaĩuos* (Salomies 1987: 30); Lazzarini predlaže da se nakon sinkope gubi međuvokalno * *ĩ* koje daje **gnaĩus*. Ali, mimo činjenice da se * *ĩ*

³⁵⁸ Id: 112.

³⁵⁹ Id: 118.

³⁶⁰ Id: 120.

³⁶¹ Zair, 2016: 224.

³⁶² Sihler, 1995: 140.

³⁶³ Peck, 1898: s.v. Terentum.

³⁶⁴ Burman, 2018: 162.

³⁶⁵ Ernout i Meillet, s.v. *bassus*, a, um.

³⁶⁶ Burman, 2018: 73.

možda već izgubio u proto-italsko doba (Meiser 1986: 38) nego nakon sinkope u oskičkom, jasno je iz *gnaiws* da se **ǵ* nije izgubio: naprotiv, u [*gnaiws*] se razvio triftong *aiw*. Bolje je promatrati *γναυ(ς)* kao da dolazi od **gnāuos*, usp. lat. *gnāuus*, *nāuus* 'radišan/vrijedan'.³⁶⁷

Volesus/Volusus/Valesus, *i*, *m*. ili *Voleró*, *ónis*, *m*. je rimski prenamen ili osobno ime koje se katkad koristi za republike i kratko oživljeno za carstva. Iz njega se izvode patronimski *gens*/rodovi *Valeriji* i *Volusiji*. Najviše je poznat *Volesus*, osnivač *gens*a Valerijaca, koji je došao u Rim s Titom Tacijem, kraljem sabinskog grada *Cures*, za vladavine Romula. *Volesus* je možda izvorno bio osko ime, ali može pripadati i razredu imena zajedničkih latinskom i oskičkom. Koristili su ga i latinski *Publilii*, a učenjak Varon ga je stavio među nekoliko starih imena koji se uglavnom više ne koriste u 1. st. pr. Kr. *Volesus* se najvjerojatnije izvodi od latinskog glagola *valére* 'biti snažan', od njegova oskog srodnika iako Chase preferira izvođenje od *voló*, *velle* 'želim'.³⁶⁸

Najvjerojatnije je rimski prenamen *Gáius* došao iz oskičkog. [*γ*]αῤῥῖς nom.jd.m. /*ga:wis*/ prenamen γαῤῥῖν/<γ>αῤῥῖμ ak.jd. /*ga:wim*/, oska abeceda: npr. **gaavieís** gen.jd. od **gāu̯io*. Usp. lat. *Gaavia*. Salomies (1987: 103).³⁶⁹ Jugopicenski *kaiúeis* [prenomen] gen.jd. možda je povezano s *L Gavius*.³⁷⁰ Postoji mogućnost da *Nevije* dolazi od jugopicenskog *nev-ii*.³⁷¹ Možda *Pakuvije* dolazi iz oskičkog πακῤῥῖω /*pa:kkwio*/ nom. jd. ž.r. prenamen. Usp. latinsko *Pácuuius*, gentilicij u Salomies (1987: 83 4, 2008: 31).³⁷²

Gentilicij *Vibius* je oskičko ime koje je proizvelo toponim *Vibiánae* koji je zadržan u zadarskom *Bibinju* ili *Bibinjama*.³⁷³

Riječi *crepusculum* 'sumrak' (Varon) i *creper*, *era*, *erum* 'mračan' su povezani s rimskim gentilicijima *Creper(é)ius* i kognomenima *Creperíanus* i *Creperulla*.³⁷⁴

Za nekolicinu poznatih rimskih odraza proto-indo-europskog korijena **n̥r*, npr. *Neró*, *ónis*, *m*. 'Neron' i *Nerío*, *Nerienis*, *f*. 'božica Nerijen' u usporedbi s *O niir*, *U nerf* 'visoke magistrate' (ak.mn. m.r.) se uzimaju da su sabinskog porijekla.³⁷⁵

³⁶⁷ Zair, 2016: 191.

³⁶⁸ Chase, 1897: 132.

³⁶⁹ Zair, 2016: 191.

³⁷⁰ Zamponi, 2021, 10.

³⁷¹ Zamponi, 2019b: 222.

³⁷² Zair, 2016: 214.

³⁷³ Skok, 1954: 42.

³⁷⁴ Burman, 2018: 63.

³⁷⁵ Poultney, 1958: 424.

Postoji povezanost gentilicija *Petrónius, íi, m.* i glose *petró, petrónis, m.* 'seljačina/prostak/uškopljen ovan čije je meso tvrdo kao kamen' s jugopicenskim *peṭeronis* < *petrōni-os³⁷⁶ ili *petrīni-s*³⁷⁷ umbro-jugopicenskog podrijetla³⁷⁸ ili etruskog AULE : PETRUNI : ATH : CUTNALISA, urna 2.st.pr. Kr. koja se nalazi u Muzeju umjetnosti *Metropolitan* u New Yorku.³⁷⁹

Slično s rimskim prenomenom *Tītus*, u Oska pronalazimo gentilicije *τιτιδῆς* nom.jd. /*tetidies*/. Usp. *títieis* gen.jd., *titaie(s)* nom.jd., *titti(is)* nom.jd., P. *titiš* nom.jd., jugo-picenski *titiúh* dat. ili abl.jd., sve gentiliciji osim *titienom* ak.jd. ili gen.mn. koji može biti prenomen ili gentilicij.³⁸⁰

Možda su imena potvrđena kod Cicerona i Horacija *Ofella, Ofellus* i *Ofi(l)lius* došla iz umbrijskog područja kao što vidimo u jugo-picenskom *úflú[h]*.³⁸¹

6.2 Etonimi sabelskog podrijetla

Čak su i etnonimi razlikovali u vokalizmu *u* ili *o*, a naziv mirnodopskih Rimljana Kviriti je možda došao iz sabelskog jezika.³⁸²

Endonim samih Oska i Umbra nije bio zabilježen, ali znamo da su ih Rimljani zvali *Opsci*, Grci *Όπικοί*, a naziv za Umbre u jugopicenskom je bio *ombrii-en*, kao što ih danas zovu i rodni Talijani - *i ombri* i srodni Francuzi - *les ombres*.³⁸³ Etonimi ostalih plemena su bili povezani s božanstvima: od *Marsa - Marsi* i *Mamertini* iz Sicilije, od *Ope - Oski*, od *Veste - Vestini* i od *Vulcanus - Volski*.

Stručnjak de Vaan koristi prisutnost osnivačkog mita kad govori da su riječi *Quirítés* (*quiris, ítis, m.*) i *Quirínus* posuđenica jer je često „povezana sa sabelskim useljenicima u Rim“, nešto što zvuči daleko vjerojatnije i neutralnije nego ikoji spomen Sabina koji biju rat zbog svojih otetih kćeri.³⁸⁴ Ovidije citira *curis* 'koplje'. *Quirínus*, epitet Junone Iuno Curitis, epitet Jana Ianus Quirínus, grad Cures mogu biti srodni s jugo-picenskim *qora* 'kamen/stijena', a oskički **kúru** može biti 'praćka' ili također 'kamen'. Možda je s tim povezano volško

³⁷⁶ Clackson, 2015.

³⁷⁷ Zamponi, 2019b, 203.

³⁷⁸ Zamponi, 2021, 17.

³⁷⁹ Nehring, 1925: 165.

³⁸⁰ Zair, 2016: 225.

³⁸¹ Zamponi, 2021, 14.

³⁸² de Vaan, 2008: s. v. *quirīs*.

³⁸³ Zamponi, 2019b: 209.

³⁸⁴ Burman, 2018: 102.

couehriu.³⁸⁵ Nieto kaže da **verehasiú(i)** se može povezati s oskim **vereia** 'družba momaka' i volskim *couehriu* 'kurija/skupština', sikelskim φερεγαιεσ i rimskim *uirga* 'grana/mladica'.³⁸⁶

6.3 Teonimi

Sama božanstva igrala su važnu ulogu te imena kojima su se ljudi obraćali bogovima su ponekad bila posuđena, ali su i sama nova božanstva bila posuđena.

Sama božanstva igrala su važnu ulogu, i ime Jul, i k tomu gentilicij Julije možda su bili oski. Mimo Jupitera, u možebitno oskoj Fibuli prenestini, vidimo osko božanstvo -Numerije.³⁸⁷

Proto-ie. **d̥jupater* prelazi u rimsko *Iuppiter*. Ovaj razvoj pisanja se pronalazi i između oskičkih *diuvia[s]* i *diuvia[s]* 'Jupiterovo' te *iúviass* i *iuvéi* 'Jupiteru', i može se također vidjeti u **d̥joklej* > *iúklei* 'na dan'. Vide se i pisanja *diúvei* uspoređeni s *iúveis* 'Jupiterovo', *iúvei* i *iúvii(m)*. Budući da se *diúvei* datira c. 200.–150. pr. Kr., koje otprilike isto doba kao ostali napisi, čini se da koristi pravopis koji je arhaičan za to vrijeme. Malo drugačiji razvoj se očituje na napisima latinskog alfabeta, gdje <z> predstavlja izvorno **d̥j-* u *zoveş* 'Jupiterovo', i *zicolom*, *zico(lom)*, *ziculud*, *zicel[ei]*, *zicolois* 'dan' < **d̥jēklo*, usp. [*d̥j*]*iikúlús[s]*.³⁸⁸

Slabljenje **d̥j-* > **j-* također se dogodilo i u rimskom, npr. **d̥j̥ouos* > *Iouis* 'Jupitrov' s potonjim 'jačanjem' **j-* u /*ɰ*/ u barem nekim inačicama latinskog.³⁸⁹ Vidimo *diúrnus*, 3 'dnevni' → It *giorno* 'dan' i Fr *jour* 'dan' te *iocus*, *i*, *m*. 'igra/šala' > It *gioco* 'igra' i Fr *joue* 'igra', ali *medius* 'srednji' > It *mezzo* 'id.' i Fr *moyen* 'id.'. Osko **iuvilu** 'iovila', **diuvilam**, **iúvilam**, itd., je vjerojatno pridjev korišten imenički, od **diowīlo-*, izvedenice sufigirane s *-ilo-* (usp. L. *-ili-* u *hostīlis* itd.) od *Diow-* (O. **Diúvei** itd.). Usp. L. *Iúl(i)us*, *i*, *m*. 'Jul(ije)', od **Iouil(i)o*; i *Iuilius* (napisno), koje je možda **Iuilius*.³⁹⁰ *Iovila* je vrsta stele, statue, ime za kamene ili glinene spomenike pronađene u Kapuanskoj nekropoli.

Numerija je bila rimska božica raspodjele i računanja. S njom su povezani *nummus* 'novčić' i Numidijci. Sam korijen je posvjedočen u oskičkom kao Numa, Νουμιστρον/ Numistro, latinskom vlastitom imenu *Numitor*, *Numidae* i *numerus* 'broj', božanstvima *Numasioi*, *Numisio*, *Numeries*, oskičkom Νουψδοι , *Numsis*, Νωμσδιης , gentilicijima *Numerius* i *Numisius*. *Numasioi* je izravni prethodnik bogu Numisionu i oskičkom Νουψδοι . Otkad se fibula objavila autentičnom prije deset godina nije se spomenula mogućnost da fibula

³⁸⁵ Burman, 2018: 93-94.

³⁸⁶ Katz, 1998: 209.

³⁸⁷ Prósper, 2020: 67.

³⁸⁸ Zair, 2016: 110-111.

³⁸⁹ Zair, 2016: 112.

³⁹⁰ Buck, 1904: 188.

nije dar za ljudsko biće, nego žrtva božanstvu. Valjda se radi od božanstvu središnje Italije *numās(i)o-, najviše posvjedočenom u oskičkom, vjerojatno u sferi Marsa, koje se također koristilo u oskičkom i latinskom kao (teoforno?) osobno ime i koje je imalo manji ženski pandan koji je preživio u rimskom kao Numerija ili Numerijes, ali je možda jako rano posuđena od oskičkog.³⁹¹

6.4 Umbrooskički frazemi u latinskom jeziku

Bitna je frazeologija koja možda potječe iz proto-italskog jedinstva, ali neke fraze su toliko duge i složene da je nemoguće da su naslijedile u obe tradicije, jer su neki hapaksi preostali u Plauta i Katona. Valjda su bile posuđene iz sabelskih jezika u latinski.³⁹²

Neke leksičke/formulaičke sličnosti latinskom materijalu se čine interesantnima: *populó praesénte* (kao u Pl. Bac. 336) se može usporediti s oskičkim ablativom apsolutnim *toutad praesentid* 's prisutnim narodom'.³⁹³ Semantička paralela tipa *mé sciénte* 'dok ja znam'³⁹⁴ se pojavljuje u volskom *toticu couehriu sepu* 's narodnom skuštinom znajućom [to]'.³⁹⁵

Plaut je bio upoznat s umbrijskim ritualom kako vidimo po slijedu auguralnih ptica u *Asinaria* 259-261 *impetrítum, inauguratumst: quóuis admittunt aués,/pícus et corníx ab laeuá, coruos, parra ab dexterá / cónsuádent*, 'izvršeno je, obavljen je augurij, kako dopuštaju ptice, dlijetao i vrana uvjeravaju slijeva, gavran, kukuvija zdesna' odavno je uspoređeno s prvim retkom ploče VIa, **este persclo aueis aseriater enetu, parfa curnase dersua, peiqu peica merstu** = *hanc caerimoniam avibus observátis inító, parrá cornice ad occásum, píco píca ad oriéntem* 'ovu žrtvu započni pošto su promotrene ptice: kukuvija, vrana - prema zapadu/zdesna, dlijetao, svraka - prema istoku/slijeva'.³⁹⁶

U *suovitaurlia*-molitvi Marsu u Katonovu djelu *Dé agrí cultúrá*, 141.1ff. vidimo poredak riječi *pástórés pecuaque salua seruássis* 'pastire i stado sačuvao ti čitave' što je tako slično s umbrijskom frazom **nerf, arsmo, uiro, pequo, castruo, frif, salua seritu** 'magistrate, službenike, ljude, stada, polja, plodove, čitavima (bog) sačuvao!'.³⁹⁶

Tablica 6. Usporedba fraze iz Katona i Iguvinskih ploča

<i>latinski</i>			<i>pástórés</i>	<i>pecuaque</i>			<i>salua</i>	<i>seruássis</i>
-----------------	--	--	-----------------	-----------------	--	--	--------------	------------------

³⁹¹ Prósper, 2020: 66-67.

³⁹² Katz, 1998: 191.

³⁹³ Ruppel, 2012: 122.

³⁹⁴ Ruppel, 2012: 123.

³⁹⁵ Pulgram 1976: 255.

³⁹⁶ Katz, 1998: 191.

umbrijski	nerf	arismo	uiro	pequo	castruo	frif	salua	seritu ³⁹⁷
-----------	------	--------	------	-------	---------	------	-------	-----------------------

7. Zaključak

U radu smo razmatrali uzajamni utjecaj italskih jezika, uključujući latinski. Rad se temelji na lingvističkim teorijama o jezicima u kontaktu, čiji su najvažniji predstavnici Weinreich i Haugen, kao i Filipović. Utjecaj latinskog na sabelske jezike se razmatra u posebnom poglavlju, dok je utjecaj sabelskih jezika na latinski dalekosežniji, i stoga se dijeli na tri poglavlja. U zasebnim se poglavljima, dakle, razmatraju prilagodbe kod posuđenica kod konsonanta, vokala i diftonga, i na leksičkoj razini. U tim su poglavljima apostrofirane sljedeće značajke:

Najvažniji fenomen je bio središnje *f* koje je najupečatljiviji znak da je latinska riječ posuđena iz drugog italskog jezika. Čak talijanske riječi *mānfano*, *māfaro* i *mānfa* posvjedočuju plodnu genezu novih riječi iz latinske glose *mamphur* koja je već tada posuđena iz oskičkog **manfar*. Nadalje su važan element bili neočekivani labiovelarni odrazi koji su vidljivi u poznatim sabelizmima *bos*, *lupus* i *popīna*. K tomu se još može pridodati volščansko stezanje diftonga u *ó* koje se često uparuje sa središnjim *f*. Ustanovilo se i da su vlastita imena Gaj, Gnej, Poncije, Pompej te istoimeni toponim Pompeji potjecali iz sabelskih jezika.

Lako se može vidjeti da se latinski mora povezati s drugim italskim jezicima jer se toliko velik utjecaj na njega ne može zanemariti. Postoje mnoge sličnosti, ali upravo razlike upućuju da se pri proučavanju latinskog jezika moraju uzeti i sabelski jezici. Kako je bilo očekivano, vrlo malen korpus nelatinskih italskih jezika iznjedrio je malen utjecaj latinskog, ali je zato bilo obimno obrnuto. Utjecaj se vidio na fonološkoj razini, leksičkoj, ali i onomastičkoj gdje se pogotovo vidi arhaičnost jezičnog izraza. Začudan je i natpis na ukosnici iz Preneste, *fibula praenestina* koja je oskog, a ne rimskog podrijetla. Hrvatske riječi koje se povezuju sa seoskim životom *tartuf*, *tufina* =starež/vlaga koja se temelji na kamenu pršincu =*tuf* dolaze od oskog idioma. Još gore je što su najbolje sačuvani oski i umbrijski koje zovemo sabelskim jezicima, dok tekstove faliskog jezika, koji je imao srednje *f* u *fifiqed* i bio najbliži srodnik latinskom jeziku, jedva možemo razumjeti. Rimljani su od Oska dobili ime za *ružu*, kraljicu cvijeća, a njima su dali magistratske službe *legat*, *kvestor* i *edil*, sabor *senat* te izvršnu službu *imperator*.

³⁹⁷ Watkins, 1995: 210.

U ovom smo radu razmotrili obiman arealan utjecaj na latinski jezik. Lingvistika je mnogo napredovala u proteklih dvjesto godina, ali poneki fenomeni su dan-danas ukazatelji posudbe. Moguće je da je romanska asibilacija počela već u oskičkom jeziku kako i dokazuje *naxa* asimilirana u *nassa* i njezini romanski potomci. Nepobitna je grafijska tendencija „geminatio vocalium“ koja započinje 150. pr. Kr. s pjesnikom Lucijem Akcijem, kasnije jenjava, a proizašla iz oske i umbrijske tradicije. Opće stapanje diftonga *au* u *ó* je započelo već u umbrijskom *ote* i nastavilo se u romanske jezike. Teorija o jezicima u kontaktu koju su razradili Filipović, Haugen i Weinreich umnogom je pomogla shvatiti koji je fenomen znak arealnog utjecaja, a koji je možda genetička srodnost. Osobit je bio problem razlikovati ova dva kriterija. Uvidjelo se da su fonološke prilagodbe sabelskih riječi na konsonantskoj razini bile jednostavne, dok su se promjene na vokalnoj razini umnogom razlikovale i išle u dva smjera kao *i*→*e* te *e*→*i*. Riječ za sina *filius* je zasigurno pod umbrijskim *filiu* oslabila svoj vokal iz *é* u *í*.

Na koncu, kompilacija raznih sekundarnih, ali ponegdje i primarnih izvora namijenjena je da ova studija definitivno doprinese daljnjem studiju italiskog jezičnog saveza. Dokazalo se i da su sabelski jezici utjecali mnogo na latinski, na što se nikako dovoljno nije svraćala pozornost. Sabelizmi su ušli u sve pore semantičke pore uobičajenog latinskog rječnika i bile neizostavan element latinske književnosti. Napokon se ne smije zaboraviti kolik je onomastički materijal preživio kao oznaka porijekla mnogih Itala koji su se doselili u Rim i druge gradove. Može se zaključiti koliko se ne zna o vanjskim utjecajima na latinski, makar on skoro dvije tisuće godina bio „svjetski“ jezik, lingua franca, put komunikacije koji se i danas - u engleskom referira kao oznaka kulture i uljuđenosti.

Prilog

U Tablici 4 mogu se vidjeti nelatinske promjene koje su zabilježene u standardnom jeziku ili na starolatinskim napisima. Asterisk označava da je lema bila očekivana po pravilima latinske fonologije, a uzima se da je nastala zbog sabelskog utjecaja, ili je pak rekonstruirani raniji oblik riječi.

Tablica 7. Rezime najvažnijih fonoloških promjena

neočekivani	očekivani	umbrijski	oskički	romanski
B urrus	* P urrus			
b urrus, 3	* p urrus, 3			
b uxus	* p uxus			
rú f us	ru h er	rufru rofu		
f ēdus	h aedus			
f ostis	h ostis			
f asēna	arēna			
sif i lare	sib i lare			F sif f ler It zuf o lare, suf i lare ?
Saf i nius Petr.	*Sab i nius		Safinim	
Tif e rnium	*Tib e rnium			It Tif e rno
*ta f anus	tab a nus			It taf a no
*bu f alus	bub a lus			It bú f olo E buff a lo
*Octo f er	Octo h er			Nap. átruf e "listopad"
l evir	d evir			
l acrima	* d acrima			
o l or	o d or			
tae t er	*tae d rum taed e t, tae d ium			
vi t er	*vi d rum			
aidi l es (Scip.)	aidi l is, cani t ō	kanetu		
tempestate l ibus	orbi t am tempestat i bus	urfetam		
nave b os	nav i bus, fratri c us	fratreks		

cante (C.Sal.)	can <u>ite</u> , nom <u>ine</u>	<i>nomne</i>		
Lebro (Pisaurum)	L <u>iberum</u> , poster <u>o</u> ó	<i>postro</i>		
ene <u>ito</u> (sL)	in <u>ít</u> ó	en<u>g</u>tu		
fe <u>ilius</u> sL	f <u>ilius</u>	f<u>eli</u>uf		
pe <u>ilum</u> (Lucil.)	p <u>ilum</u> scr <u>í</u> pt <u>í</u> (N mn.)	<i>sc<u>re(i)hto(r)</u></i>		
sib <u>e</u> (Liv.)	sib <u>í</u> , patr <u>í</u>	patr<u>e</u>	patere<u>i</u>	
ame <u>ci</u>	am <u>í</u> c <u>í</u> , dí <u>ce</u> re, am <u>í</u> ca		de<u>i</u>cum	Bologn. mé <u>ga</u>
vasu <u>s</u>	vasu <u>m</u> s.r.	<i>vaso(r) m.r.</i>		
verecu <u>nnus</u> (Pompei)	ver <u>e</u> c <u>und</u> us, pi <u>á</u> nd <u>í</u>	pi<u>ha</u>ner (g.jd.)		
disten <u>nnite</u> (Plaut)	disten <u>d</u> ite, oper <u>á</u> nd <u>am</u> , mun <u>d</u> us		úpsan<u>nn</u>am	Rim mon <u>no</u>
Bened <u>í</u> us (204.)	Bened <u>í</u> ctus, sub <u>á</u> ctus, sub <u>á</u> ct <u>í</u>	sub<u>a</u>htu, <i>sub<u>a</u>tor</i>		
vi <u>t</u> ória (ogledalo, možda etrusko)	vi <u>ct</u> ória, ré <u>ct</u> é	re<u>ht</u>e		
Cornelio#s (Scip.)	Corneliu <u>s</u> , Iguv <u>í</u> n <u>í</u>	Ikuvinu#s		
duonoro#m	bon <u>ó</u> rum, populu <u>m</u>	<i>poplo#m</i>		
dede##t (Pis.)	ded <u>í</u> t	ře<u>re</u>#t, habe##t		
f <u>e</u> stram (Enije)	f <u>e</u> nestram, Aequar <u>e</u> n <u>s</u> és	Eikvasese		It Milan <u>e</u> sé
cóventi <u>ón</u> id	c <u>ó</u> n <u>ve</u> nti <u>ó</u> ne, c <u>ó</u> n <u>ve</u> hit <u>ó</u>	kuveitu		E coven <u>ant</u>
Poponi (gdje)	Pom <u>pon</u> í, ost <u>e</u> nd <u>í</u> tó	ustetu		
edus (haedus)	h edus, hostát <u>ó</u> s	<i>an-ostato</i>		
pr <u>ó</u> sa, c <u>e</u> na	*pr <u>ors</u> a, *c <u>ers</u> na, *T <u>urs</u> com "Tuscom"	<i>Tuscom</i>		
mai <u>ius</u> , pe <u>ii</u> us	m <u>á</u> ius, p <u>é</u> ius, Pompeián <u>ó</u> s		Pompa<u>i</u>ans	
perplo <u>vere</u> sL	perpl <u>u</u> ere, tu <u>í</u> (g.jd.)	<i>to<u>ver</u></i>		It pi <u>ò</u> vere, vé <u>do</u> va
poc <u>o</u> lom	poc <u>u</u> lum, pop <u>u</u> lum	<i>poplo</i>		
Fostlus (114.pr.Kr.)	Faustu <u>l</u> us, Trebu <u>l</u> áni, pest <u>u</u> lum	Treblanir	pestl<u>u</u>m	It v <u>e</u> cc <u>h</u> io
mo <u>lt</u> aticod (Picent.)	mu <u>lt</u> atico, (h)u <u>me</u> ro	<i>o<u>n</u>se</i>		It <u>ó</u> mero, Sp <u>o</u> mbro

oinv <u>o</u> rsei sL	univ <u>er</u> sí, cónv <u>er</u> sus	<i>cov<u>o</u>rtus</i>		Sp v <u>o</u> sar
P <u>o</u> la (Picent.)	P <u>au</u> la, <u>au</u> t	<i>o<u>te</u></i>		It <u>ò</u>
<u>o</u> ráta (Varon)	<u>au</u> ráta, <u>ta</u> uros	<i>to<u>ru</u></i>		Hrv <u>o</u> rada
<u>e</u> táte (Pompeii)	<u>ae</u> táte, á <u>rae</u> , <u>ma</u> gi <u>stra</u>	<i>as<u>e</u>, m<u>ē</u>stru</i>		
v <u>i</u> nó	sL ve <u>i</u> nód	<i>v<u>ī</u>nū</i>		
<u>í</u> tó	sL <u>ei</u> tó	<i>ē<u>tu</u></i>		
ar <u>e</u>	sL ā <u>sa</u> i	<i>ās<u>ē</u></i>		
c <u>o</u> lis	ca <u>u</u> lis, <u>ta</u> uros	<i>to<u>ru</u></i>		
co <u>p</u> ó	ca <u>u</u> pó, <u>au</u> t	<i>o<u>te</u></i>		
ioves <u>a</u> t	iū <u>r</u> at, Fló <u>rae</u>		Flu<u>u</u>s-ái	
de <u>i</u> cere	d <u>i</u> cere		de<u>i</u>cum	
<u>h</u> orda	<u>f</u> orda			
mi- <u>h</u> i	*mi- <u>h</u> i			
uro	uso, piá <u>nd</u> is (g.jd.)	pi<u>h</u>az<u>e</u>r		
séd <u>o</u>	séd <u>ai</u> ó, subvoca <u>ai</u> ó	<i>suboc<u>au</u></i>		
	<u>c</u> ena, dec <u>e</u> m	ç<u>e</u>sna, deç<u>e</u>n		It <u>c</u> ena
	fe <u>c</u> itu, pla <u>c</u> itum	f<u>e</u>tu		It plaito Fr plait
volu <u>p</u>	volu <u>pe</u> , <u>ob</u> , <u>ib</u> i, ne <u>que</u>	ne<u>p</u>	<i>o<u>p</u>, i<u>p</u>, ne<u>p</u></i>	
Al <u>f</u> ius	Al <u>b</u> ius			Pelignij Al <u>f</u> is
Or <u>f</u> ilius	Or <u>b</u> ilius			
scró <u>f</u> a	scro <u>b</u> is			
cre <u>f</u> rare	cri <u>b</u> rare			
bú <u>f</u> us	bú <u>b</u> ó			
<u>z</u> es CIL 1667	<u>di</u> és, diécula		<i>z<u>i</u>colo</i>	
Mar <u>s</u> us Sittl, Lok. Verschiedenheiten, p.11	Mart <u>i</u> us, Bant <u>i</u> a		Ban<u>sa</u>	
popu <u>l</u> um	poplum, argento	Pelign <i>al<u>f</u>is</i> "Albuis"	ar<u>a</u>getud	It calabrone "crabro"
mas <u>ce</u> l, fig <u>e</u> l	mas <u>cu</u> lus, fig <u>u</u> lus, fam <u>u</u> l		fam<u>e</u>l	
coni <u>u</u> s CIL x 719	coni <u>x</u> , meddic <u>e</u> s		meddi<u>s</u>	

Iu <u>pp</u> iter, qui <u>pp</u> e	Iú <u>p</u> iter, qui <u>p</u> e		de <u>kk</u> viárim < decem	It. fab <u>bb</u> ro < fāber
quattuor, fr <u>att</u> re CIL viii 111	quá <u>t</u> uor, frá <u>t</u> re		alt <u>tr</u> ei "alteri"	It. tutto "tótus"
í <u>n</u> fectás	í <u>n</u> fectás	<u>aa</u> nfehtaf		
dí <u>m</u> idius	dime <u>d</u> ius, Vet <u>u</u> scó		Vezkeí	slabljenje i sinkopa srednjeg sloga
ced <u>i</u> te	ce- <u>d</u> ate, ce- <u>v</u> enerit		ce- <u>bn</u> ust	
rettuli	ret <u>e</u> tulí, sist <u>i</u> tó	sistu		
sortus	surre <u>r</u> ectus, ag <u>i</u> tó		<i>actud</i>	
audacter	audác <u>i</u> ter, sec <u>a</u> tó	sektu		
hoc <u>e</u> die, hac <u>e</u> tenus	hodie, hactenus, séctus	se <u>ç</u> etu		
acer	ac <u>r</u> is, pac <u>r</u> is	pacer		sinkopa zadnjeg sloga
ager	ag <u>r</u> os, cénsór <u>e</u> s		<i>censtur</i>	
Tiburs	Tiburt <u>i</u> s, empt <u>u</u> s, hort <u>u</u> s	emps		húrz
praef <u>a</u> ctus	praf <u>e</u> ctus, Propert <u>i</u> i, Iúp <u>i</u> ter	<i>Propartie,</i> Iupater		
			auti "ili"	It mai "ikad"
			aut "pak; :"	ma "ali, još"
et	ie. *et <u>i</u>	et		
post	post <u>e</u> , ante	<i>post</i>	ant, púst	
am <u>i</u> ció, anc <u>i</u> lla	amb-ició, ambi-cilla	<i>an-seriato, an-</i> <i>stiplato</i>	<u>ava</u> : <u>pa</u> ket	možda utjecali na gubljenje suglasa b
f <u>i</u> lius	f <u>e</u> lius, hab <u>e</u> tó, lége, légátis	f <u>i</u> liu, hab <u>u</u> tu	l <u>g</u> ud, l <u>g</u> atúis	
Pl <u>i</u> nus	Pl <u>e</u> nus			
cón <u>v</u> icium	cón <u>e</u> cium < vocó			
susp <u>i</u> ció	susp <u>e</u> ció < speció			
Virgilius	Vergilius?			

vintí CIL viii 8573	v <u>ig</u> intí, m <u>ag</u> ister mugitum	m <u>es</u> tru, mu <u>ie</u> to		
	d <u>ex</u> ter	de <u>s</u> tru-co		It de <u>s</u> tro
	mu <u>l</u> ta, a <u>l</u> ter	mu <u>t</u> a		Fr au <u>t</u> re

Literatura

- Adams, Douglas. 2003. The New Vindolanda Writing-Tablet, U: *The Classical Quarterly*, 53 (2).
- Agard, Frederick Browning. 1984. *A Course in Romance Linguistics, Volume 2: A Diachronic View*. Washington D.C.: Georgetown University Press.
- Allen, William Sidney. 1978. *Vox Latina—a Guide to the Pronunciation of Classical Latin*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Anić, Vladimir. 1994. *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- Anselmo, Giuseppina Aricó. 2012. Antiche regole procedurali e nuove prospettive per la storia dei comitia. Torino: Giuseppe Giappichelli Editore.
- Aslanov, Cyril. 2021. Convergence and secondary entropy in a macrodiachronic perspective, U: *Travaux interdisciplinaires sur la parole et le langage*, 37.
- Avagliano, Alessandra i Montalbano, Riccardo. 2018. Greek Gymnasia for Non-Greek People. Archaeological and Epigraphic Evidence in Pre-Roman Italy, U: *Development of Gymnasia and Graeco-Roman Cityscapes, Berlin Studies of the Ancient World* 58. Uredili Ulrich Mania i Monika Trümper. 75-86.
- Baratta, Giulia i Mayer Olivé, Marc. 2021. Sobre algunos términos obscenos y de insulto en *tesserae lusoriae*, U: *Amice benigneque honorem nostrum habes, Estudios lingüísticos en homenaje al profesor Benjamín García Hernández*, uredio Luis Unceta Gómez et al. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid, 333-350.
- Beekes, Robert S.P. i van Beek, Lucien. 2010. *Etymological Dictionary of Greek*. Brill: Leiden.
- Beekes, Robert S.P. i Norbruis, Stefan. 2014. *Pre-Greek Lexicon*. Brill: Leiden.
- Bičanić, Mirna. 2020. *Vulgarni latinski na epigrafskim spomenicima u Daciji u usporedbi s rumunjskim*, diplomski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet.
- Blanchet, Hugo i Ferri, Anouck. 2021. *Abécédaire des mots voyageurs flâneries étymologiques*. Atelier Perrousseaux.
- Blaylock, Curtis. 1966. Assimilation of Stops to Preceding Resonants in Ibero-Romance, U: *Romance Philology*, 19 (3), 418-434.

- Blom, Alderik H. 2009 *Lingua gallica, lingua celtica: Gaulish, Gallo-Latin, or Gallo-Romance?*, U: *Keltische Forschungen* 4, 7-54.
- Brachet, Jean-Paul. 2002. *Circus et circum: aperçus historiques*, U: *Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes*, 76 (2) 199-215.
- Brüch, Josef. 1922. *Lateinische Etymologien*, U: *Indogermanische Forschungen. Zeitschrift für Indogermanistik und allgemeine Sprachwissenschaft*, volume 40, Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co. 224–232.
- Buck, Carl Darling. 1904. *A Grammar of Oscan and Umbrian: with a Collection of Inscriptions and a Glossary*. Boston: Ginn & Company.
- Burman, Annie Cecilia. 2018. *De Lingua Sabina: A Reappraisal of the Sabine Glosses*, doktorska disertacija, King's College. University of Cambridge.
- Campbell, Lyle i Mixco, Mauricio J. 2007. *A Glossary of Historical Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Catford, John Cunnison. 2001. *On Rs, rhotacism and paleophony*, U: *Journal of the International Phonetic Association*, 31 (2) 171–185.
- Celce-Murcia, Marianne et al. 1996. *Teaching Pronunciation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chase, George Davis. 1897. *The Origin of Roman Praenomina*, U: *Harvard Studies in Classical Philology*, 8, 103-184.
- Clackson, James. 2011. *A Companion to the Latin Language*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Clackson, James. 2015. *Subgrouping in the Sabellian branch of Indo-European*, U: *Transactions of the Philological Society* 113 (1) 4–37.
- Clackson, James & Horrocks, Geoffrey. 2007. *A Blackwell History of the Latin Language*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Conway, Robert Seymour. 1897 *The Italic Dialects. Volume I: Text*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cooley, Alison E. 2002. *The survival of Oscan in Roman Pompeii*, U: *Becoming Roman, writing Latin? : literacy and epigraphy in the Roman West. Journal of Roman Archaeology (No.48)*. uredila Cooley, Alison. Portsmouth, 77-86.

- Cornago Ignacio Simón. 2020. *Adaptations of the Latin alphabet to write fragmentary languages*, U: *Palaeohispanica*, 20, 1067-1101.
- Corssen, Wilhelm Paul. 1858. *Über Aussprache, Vokalismus und Betonung der lateinischen Sprache*. Leipzig: Teubner.
- Cser András. 2020. Aspects of the phonology and morphology of Classical Latin, U: *Transactions of the Philological Society* 118, S1, 1-218.
- Członkowska-Naumiuk, Małgorzata. 2020. Oskijski - starożytny język południowej Italii, U: *Mówią Wieki* 5/2020, s. 29–33.
- de Vaan, Lucien. 2008. *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*. Leiden: Brill.
- Decorte, Robrecht. 2016. Sine dolo malo: The Influence and Impact of Latin Legalese on the Oscan Law of the Tabula Bantina, U: *Mnemosyne* 69 (2) 276–91.
- Dickey, Eleanor. 2023. *Latin Loanwords in Ancient Greek: A Lexicon and Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Diehl, Ernst. 1964. *Altlateinische Inschriften*. Berlin: Verlag Walter de Gruyter.
- Donkin, T.C. 1864. *An etymological dictionary of the Romance languages*, London: Williams and Norgate.
- Dottin, Georges. 1918. *La Langue Gauloise*. Paris: Librairie Klincksieck.
- Dupraz, Emmanuel. 2011. *Sabellian Demonstratives. Forms and Functions*, Leiden: Brill.
- Ells, J. C. 1992. *Accents of English 2_ The British Isles*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ernout, Alfred. 1973. *Recueil de Textes Latins Archaiques*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Ernout, Alfred i Meillet, Antoine. 1951. *Dictionnaire étymologique de la langue latine*. Paris: Librairie C. Klincksieck.
- Espinosa Aurelio M. 1928. The Language of the Cuentos Populares Espanole, U: *Language*, 4 (1) 18-27.
- Filipović, Rudolf. 1986. *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Školska knjiga.

- Fishman, J.A. 1967. Bilingualism with and without diglossia; diglossia with and without bilingualism, u *Journal of Social Issues* 23, 29-38.
- Flemestad, Peter & Olsen, Birgit Anette. 2017. *Sabellic Textile Terminologies*, U: *Textile Terminologies from the Orient to the Mediterranean and Europe, 1000 BC to 1000 AD*, uredili Salvatore Gaspa et al., Lincoln, NE: Zea Books, 210-227.
- Fortson IV., Benjamin W. 2004. *Indo-European language and culture*. 2nd ed. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Gaffiot, Félix. 1934. *Dictionnaire illustré latin-français*, Paris: Librairie Hachette.
- García Ramón, José Luis. 2011. Initial Stress and Syncope as Implicators of Secondary Yod and Palatalization: Sabellic and Thessalian, U: *Convegno Le lingue dell'Italia antica: iscrizioni, testi, grammatica. In memoriam Helmut Rix*, Aleksandreia 5, 115-135.
- Garrucci, Raffaele. 1853. *Questioni Pompeiane*, Napoli: Tipografia di G. Cataneo.
- Garrucci, Raffaele. 1871. On an archaic Latin inscription, in the Faliscan character. U: *Archaeologia* 43, 43-55.
- Gensini S. 1982. *Elementi di storia linguistica italiana*, Minerva Italica.
- Georgijev =Георгиев, Н. (1983) Писма до близките. Превод М. Tullius Cicero Epistulae ad familiares, U: *Избрани писма*, Народна култура, "Хермес".
- Goldman, Emil. 1942. Di Novensides and Di Indigetes U: *The Classical Quarterly*, 36 (1/2) 43-53.
- Hamp, Eric P. 1972. Latin lacrima, lacruma and Indo-European 'tear', U: *Glotta* 50, 291-299.
- Handbook of the International Phonetic Association. 1999. *A guide to the use of the International Phonetic Alphabet*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hanssen, J. S. Th. 1972. Recenzija knjige Zucchelli, *Formazioni latine in -lo- non diminutive* U: *Gnomon*, 44. Bd., H. 4, 399-402.
- Haugen, Einar. 1953. *The Norwegian Language in America: The Bilingual Community*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Haugen, Einar. 1953.² *The Norwegian Language in America: The American Dialects of Norwegian*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

- Hock, Hans Heinrich i Joseph, Brian. 1996. *Language History, Language Change, and Language Relationship An Introduction to Historical and Comparative Linguistics*. Berlin i New York: De Gruyter Mouton.
- James, Patrick (2020) Hoc Primvs Venit. Italians and Others in Egypt before the Caesars, U: *Migration, Mobility and Language Contact in and around the Ancient Mediterranean*, uredili James Clackson et al. Cambridge: Cambridge University Press. 230 - 267.
- Jasanoff, Jay H. 1987. The tenses of the Latin perfect system, U: *Festschrift for Henry Hoenigswald on the Occasion of his Seventieth Birthday*, uredili G. Cardona i N. H. Zide. Tübingen: Gunter Narr. 177-183.
- Kahl, Lukas. 2017. The Equatives of Insular Celtic, U: *Proceedings of the Harvard Celtic Colloquium*, 37, 152-171.
- Katz, Joshua T. 1998. Testimonia Ritus Italici, U: *Harvard Studies in Classical Philology*, 98, 183-217.
- Katz, Joshua T. 2006. The “‘Urbi et Orbi’-Rule” Revisited, U: *Journal of Indo-European Studies*, 34 (3) 319-361.
- Keydana, Götz. 1997. *Absolute Konstruktionen in altindogermanischen Sprachen*,: Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Kim, Hyunsoon. 2001. A Phonetically Based Account of Phonological Stop Assibilation U: *Phonology*, 18 (1), *Phonetics in Phonology*, 81-108.
- Ladan, Tomislav. 2005. *Hrvatski obiteljski leksikon*, Zagreb: Europapress holding.
- Lazzeroni, Romano. 1956. La « geminatio vocalium » nelle iscrizioni latine, U: *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Lettere, Storia e Filosofia*, Serie II, Vol. 25, No. 1/2.
- Lejeune, Michel. 1970. Phonologie osque et graphie grecque, U: *Revue des Études Anciennes Année 72-3-4*, 271-316.
- Leszkiewicz, Bartosz, 2017, *Język faliski*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Leumann, Manu et al. 1977. *Lateinische Grammatik: Lateinische Laut- und Formenlehre*, CH Beck.
- Ligorio, Orsat. 2007. Sabelski jezici iz historijske perspektive, U: *Nuntius : časopis Hrvatskoga društva klasičnih filologa*, Vol. 31.

- Lindsay, Wallace Martin. 1893. Two Pelignian Inscriptions in Saturnian Metre, U: *The Classical Review*, 7 (3) 103-107.
- Lindsay, Wallace Martin. 1894. *The Latin Language: An Historical Account of Latin Sounds, Stems and Flexions*. Clarendon Press.
- Machajdíkóvá, Barbora i Martzloff, Vincent. 2016. Le pronom indéfini osque pitpit "quicquid" de Paul Diaire à Jacob Balde: morphosyntaxe comparée des paradigmes *kwi- kwi- du latin et du sabellique, U: *Graeco-Latina Brunensia*, 21 (1) 73-118.
- Majer, Marek. 2017. The 'fiver'. Germanic 'finger', Balto-Slavic de-numeral adjectives in *-ero- and their Indo-European background', U: *Transactions of the Philological Society* 115 (2) 239-262.
- Mallory J. P. & Adams D. Q. 2006. *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, New York i Oxford University Press Inc.
- Marotta, Giovanna. 1993. Dentals stops in Latin: a special class, U: *Rivista di Linguistica* 5.1. 55-101.
- Matasović, Ranko. 2010. *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Matisoff, James A. 2013. Dinguist's dilemma, Regular and sporadic l/d interchange in Sino-Tibetan and elsewhere, U: *Functional-Historical Approaches to Explanation: In honor of Scott DeLancey*, uredili Tim Thornes et al. 83–104.
- McDonald, Katherine. 2015. *Oscan in Southern Italy and Sicily: Evaluating Language Contact in a Fragmentary Corpus*, Cambridge: Cambridge University Press.
- McLish, Jennifer. 2020. *A Generative Approach to Oscan Syntax: Towards an Analysis of the Conditional Construction*, Senior Honors Papers / Undergraduate Theses. 21.
- Nash, David William. 1865. On Gaulish Names, U: *Transactions of the Philological Society*, 10 (1) 97-139.
- Nehring, Alfons. 1925. Griech. τίτος, τιτήνη und ein vorgriechisches Suffix, U: *Glotta*, 14. Bd., 1./2. H. 153-192.
- Nergijevska =Негриевска (Markoska), Надица. 2019. Потеклото на предлозите во италијанскиот јазик, U: *Годишен зборник - Филолошки факултет, Универзитет „Гоце Делчев“ - Штип*, 10 (14) 9-16.

- Nettleship, Henry. 1880. Verrius Flaccus. I., U: *The American Journal of Philology*, 1 (3), The Johns Hopkins University Press.
- Nishimura, Kanehiro. 2009. The Orthographic and Phonological Interpretation of the Oscan Praenomen marahis and Related Forms, U: *East and West: Papers in Indo-European Studies*, uredili Kazuhiko Yoshida i Brent Vine, Bremen: Hempen Verlag. 163–179.
- Peck, Harry Thurston. 1898. *Harpers Dictionary of Classical Antiquities*. New York: Harper and Brothers.
- Penny, Ralph John. 1991. *A History of the Spanish Language*, 2 edition, Cambridge: Cambridge University Press.
- Perdih, Anton. 2013. Hierarhično grupiranje podatkov o pogostosti glasov v starih jezikih, U: *Zbornik enajste mednarodne konference „Izvor Evropejcev“*, Založništvo Jutro.
- Pianigiani, Ottorino. 1988. *Vocabolario Etimologico della Lingua Italiana*. Edizione. 2. La Spezia: Melita.
- Piscariu, Sextil Iosif. 1905. *Etymologisches Wörterbuch der Rumänischen Sprache*, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung.
- Posavac, Zlatko. 1982. Estetika romantičnog klasicizma u dubrovniku, U: *Anali Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU u Dubrovniku*, 19–20, 263–289.
- Poultney, James W. 1958. Recenzija knjige Camporeale, Giovannangelo. 1956. *La terminologia magistratuale nelle lingue osco-umbre*, *Atti dell'Accademia Toscana di Scienze e Lettere 'La Colombaria'*, Firenze: Leo S. Olschki. Recenzija je objavljena U: *Language* 34 (3) 423-425.
- Prósper, Blanca María. 2018. The Indo-European personal names of Pannonia, Noricum and Northern Italy: comparative and superlative forms in Celtic, Venetic, and South-Picene, U: *Вопросы ономастики*. 15 (1) 108-138.
- Prósper, Blanca María. 2020. Aut Falsa Aut Latina. The fibula of Praeneste: another turn of the screw, U: *Rivista Italiana di Linguistica e Dialettologia*, 22, 55-92.
- Pulgram, Ernst. 1976. The Volscian Tabula Veliterna: A New Interpretation, U: *Glotta*, 54. Bd., 3./4. H. 253-261.
- Pultrová, Lucie. 2013. On the Phonetic Nature of the Latin r, U: *Eruditio Antiqua* 5, 21-29.

- Pulju, Timothy. 2000. Indo-European *d, *l and *dl, u *Historical Linguistics 1995.*, uredili John Charles Smith i Delia Bentley. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 311-326.
- Rigobianco, Luca. 2019. Latin dubenus 'dominus': an attempt at etymology, U: *Lemmata Linguistica Latina Volume I: Words and Sounds*. uredili Nigel Holmes et al. Berlin: De Gruyter. 178-191.
- Rix, Helmut. 1994. Südpikenisch kduíú, U: *Historische Sprachforschung / Historical Linguistics*, 107. Bd., 1. H. 105-122.
- Ruggle, George. 1787. *Ignoramus, Comoedia; Scriptorum Georgio Ruggle, A. M. Aulae Clarensis, apud Cantabrigienses*. Londini: Prostat Venalis apud T. Payne et Filium.
- Ruppel, Antonia. 2012. *Absolute Constructions In Early Indo-European*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Russo, Michela i Barry, John William. 2004. Consonant lenition and strengthening in Italian dialects: Lambdacism and Rhotacism, Phonological Contrast and Production, U: *Bollettino dell'Atlante Linguistico Italiano* III. 28, 17-24.
- Salomies, Olli. 2008. Les prénoms italiques: un bilan de presque vingt ans après la publication de Vornamen , u *Les prénoms de l'Italie antique. Journée d'études Lyon 2004*, uredio Paolo Poccetti.. Pisa i Rim: Fabrizio Serra Editore. 15-38.
- Salomies, Olli. 2012. The Nomina of the Samnites. A Checklist, U: *Arctos: Acta Philologica Fennica*, 46, 137-186.
- Sen, Ranjan i Zair, Nicholas. 2022. Liquid polarity, positional contrast, and diachronic change Clear and dark /r/ in Latin, U: *Diachronica*, 39 (3) 409-448.
- Sihler, Andrew L. 1995. *New Comparative Grammar of Greek and Latin*, New York i London: Oxford University Press.
- Skeat, Walter William. 1891. Notes on English Etymology, U: *Transactions of the Philological Society (1888-90)*, 21. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. 1-22.
- Skok, Petar, 1954. Postanak hrvatskog Zadra, U: *Radovi Instituta JAZU*, 1, Zadar.

- Storm, Johan. 1886. „Romance languages“, u *Encyclopædia Britannica*, Ninth Edition, volume 20. PRU-ROS [193696099]. Edinburgh: Adam & Charles Black (Firm). 661-668.
- Tarpin, Michel. 2002. *Vici et pagi dans l'Occident romain*, Rim: École Française de Rome.
- Tekavčić, P. 1970. *Uvod u vulgarni latinitet (s izborom tekstova)*, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Thöny, Luzius. 2017. The Chronology of Final Devoicing and the Change of *z to r in Proto-Norse Futhark, U: *International Journal of Runic Studies* 2016, 7, 47–62.
- Tikkanen, Karin W. 2020a. Lost – And Found – In Transmission. The Creation of the Oscan Alphabet, U: *Migration, Mobility and Language Contact in and around the Ancient Mediterranean*, uredili James Clackson et al. Cambridge: Cambridge University Press, 98-121.
- Tikkanen, Karin W. 2020b. The matter of voice – the Umbrian perspective, U: *Understanding Relations Between Scripts II. Early Alphabets*, Philip Y. Boyes i Philippa M. Steele. Oxford i Philadelphia: Oxbow, 181-196.
- Тищенко= Тищенко, К. 2006. Походження назв літописних слов'янських племен, u *Розвідки і матеріали. Народна творчість та етнографія* 1.
- Untermann, J. 2000. *Wörterbuch des Oskisch-Umbrischen*. Heidelberg: C. Winter.
- Urbanová, Daniela. 2003. Oština, umberština a jihopikénština - sabellské jazyky, U: *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity*, n. 8.
- Väänänen, Veikko. 1935. *Le latin vulgaire des inscriptions pompeienes*, Akademie-Verlag, Berlin.
- von Planta, Robert. 1973. *Grammatik der oskisch-umbrischen Dialekte*. 2 voll. Strassburg: K. J. Trubner 1.
- Wallace, Rex. 1988. Dialectal Latin Fundatid, Proiectad, Parentatid, U: *Glotta*, 66. Bd., 3./4. H. 211-220.
- Wallace, Rex. 2011. The Latin Alphabet and Ortography, U: *A Companion to the Latin Language*, uredio James Clackson. Blackwell Publishing Ltd.
- Watkins, Calvert. 1995. *How to Kill a Dragon*, Oxford: Oxford University Press.

- Watmough, Margaret Mary Thérèse. 1997. *Studies in the Etruscan Loanwords in Latin*, Firenze: L.S. Olschki.
- Weinreich, Uriel. 1968. *Languages in Contact: Findings and Problems*. Paris, New York: The Mouton Publishers, The Hague.
- Weiss, Michael. 2009. *Outline Of The Historical And Comparative Grammar Of Latin*, Ann Arbor i New York: Beech Stave Press.
- Wharton, Edward Ross. 1891a. On the Vocalic Laws of the Latin Language, U: *Transactions of the Philological Society (1888-90)*, 21. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. 43-58.
- Wharton, Edward Ross. 1891b. Loan-Words in Latin, U: *Transactions of the Philological Society (1888-90)*, 21. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. 172-197.
- Wharton, Edward Ross (1891c) *On Latin Consonant-Laws*, u *Transactions of the Philological Society (1888-90)*, 21. London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. 316-334.
- Whatmough, Joshua i Svennung, Josef. 1948. Compositiones Lucenses. Studien zum Inhalt, zur Textkritik und Sprache, U: *The American Journal of Philology* 69 (4).
- Willi, Andreas. 2020. Eítuns, u [vø:rtər], *Cahiers de l'ILSL no 60*, Université de Lausanne.
- Zair, Nicholas. 2016. *Oscan in the Greek Alphabet*, Cambridge University Press.
- Zair, Nicholas. 2019. Reconstructed forms in the Roman writers on language, U: *Language & History*, 62 (3) 227-246.
- Zamponi, Raoul. 2019a. An outline of the South Picene language I: Introduction and phonology, u *Italian Journal of Linguistics*, 31.1. 193-222.
- Zamponi, Raoul. 2019b. An outline of the South Picene language II: Morphology and syntax, u *Italian Journal of Linguistics*, 31.2. 201-240.
- Zamponi, Raoul. 2021. *South Picene*. London i New York: Routledge.

Mrežni izvori:

Hrvatski jezični portal, bifurkacija

https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=dlthWw%3D%3D

Pristupljeno 17. ožujka 2024.

O'Brien, Donald (2019) *Umbrian: lexicon of Tabulae Iguvinae + minor inscriptions* u Academia.edu

https://www.academia.edu/40662492/Umbrian_lexicon_of_the_Tabulae_Iguvinae_the_minor_inscriptions_2019-10-18 (Pristupljeno 3. kolovoza 2023.).

Tagliavini, 1934: Neolatine, lingue, U: Enciclopedia Italiana

[https://www.treccani.it/enciclopedia/lingue-neolatine_\(Enciclopedia-Italiana\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/lingue-neolatine_(Enciclopedia-Italiana)/)
Pristupljeno 18. ožujka.2024.